Asimetrik Bilgi- Finansal Kriz İlişkisi

Ali ŞEN*

Özet: Bu çalışma, asimetrik bilgi hakkındaki yeni literatürü kullanarak finansal krizlerin analizini sağlar. Bu çalışma, asimetrik bilgi literatürünün, finansal krizlerin anlaşılmasına nasıl yardımcı olduğunu da açıklar. Ayrıca finansal krizlerden önemli bir ders çıkarır: Gelişmekte olan ülkelerdeki finansal krizlerin dinamikleri, gelişmiş ülkelerdekinden farklıdır. Ve bu çalışma, uluslararası son kredi borç merciinin finansal krizlerin çözümünde önemli bir rol oynayabileceğini iddia etmektedir.

Anahtar kelimeler: finansal krizler, asimetrik bilgi, ters seçim, ahlaki riziko, son kredi borç mercii.

The Relationship Between Asymmetric Information and Financial Crisis

Abstract: This paper provides the analysis of financial crisis using the new literature on asymmetric information. It explains how asymmetric information literature helps to understand financial crisis. The paper also draws an important lesson from financial crisis: The dynamics of financial crisis in developing countries differ from those in developed countries because institutional features of their financial markets differ. Thus, different policies are needed to recover from financial crisis in developing countries than those in developed countries. The paper, also argues that an international lender of last resort can play an important role in recovering from financial crisis.

Keywords: financial crises, asymmetric information, adverse selection, moral hazard, lender of last resort.

GİRİŞ

Asimetrik bilgi yaklaşımı, finansal krizleri açıklamayı amaçlayan ve son yıllarda ortaya çıkmış olan modern bir teoridir. Literatürde yaygın olarak asimetrik bilgi, kredi piyasasının bir özelliği olarak tanımlanır (Bhattacharya ve Thakor, 1993; Van Damme, 1994). Finansal piyasaların etkinliği, piyasadaki aktörlerin piyasanın işleyişi hakkındaki bilgilere aynı ölçüde sahip olma şartına bağlanmaktadır (Özer, 1999). Asimetrik bilgi, finansal bir sözleşmedeki tarafların sahip oldukları bilginin farklı olması halinde ortaya çıkar. Borç alan, borç verene göre daha avantajlıdır. Çünkü borç alanlar, üstlenmek istedikleri yatırım projeleri hakkında borç verenden daha fazla

* Araş. Gör. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

bilgiye sahiptirler. Bu durumda borç veren, borçlunun güvenilirliği hakkında bir belirsizlikle karşılaşır.

Asimetrik bilgi yaklaşımına göre finansal kriz, finansal piyasalardaki bilgi akışının aksadığı ve bu yüzden finansal piyasaların görevlerini yapamadığı bir durumdur (Mishkin, 1999a). Finansal piyasalar, fonları en verimli yatırım fırsatlarına etkin bir şekilde kanalize edemezler. Sonuçta yatırımlarda bir azalma ve buna bağlı olarak da ekonomik faaliyetlerde bir daralma meydana gelir.

Finansal krizleri anlamada asimetrik bilgi teorisinin kullanımının cazip olmasının nedeni, finansal yapının temel gerçeklerini açıklamadaki başarısıdır. Bu temel gerçekler şunlardır (Mishkin, 1994):

a) Hisse senedi ihraç etmek, firma faaliyetlerini finanse etmenin birincil yöntemi değildir.

b) Sadece büyük ve güçlü firmalar faaliyetlerini finanse etmek için hisse senedi ihraç edebilirler.

c) Finansal sistem en ağır şekilde regulasyona tabi tutulan sektörlerdendir.

d) Finansal aracılık, fonların verimli yatırım alanlarına yönlendirilmesinde birincil yöntemdir.

e) Bankalar, firmaların en önemli dışsal fon kaynağını oluşturur.

f) Fon sağlamada borçlanma, hisse senedi ihraç etmekten daha yaygın kullanılan bir yöntemdir.

h) Teminat, borç sözleşmelerinin yaygın bir özelliğidir.

i) Borç sözleşmeleri, borçluya önemli sınırlamalar getiren karmaşık yasal düzenlemelerdir.

Asimetrik bilgi, ters seçim (adverse selection) ve ahlaki riziko (moral hazard) olmak üzere 2 tür probleme yol açar. Ters seçim, finansal işlemden önce, ahlaki riziko ise finansal işlemden sonra meydana gelir. Aşağıda ters seçim ve ahlaki riziko problemleri incelenecektir.

Ters Seçim: Limon (Lemons) Problemi

Ters seçim probleminin finansal piyasanın işleyişine nasıl etki ettiği George Akerlof'un ünlü makalesinde (*The Market for "Lemons": Quality, Uncertainity, and the Market Mechanism)* anlatılmıştır. Problemin limon olarak adlandırılmasının nedeni, araba piyasasındaki sorunlu otomobillerin (ABD'de konuşma dilinde bu tür otomobiller limon olarak bilinir) neden olduğu probleme benzerliğindendir. Otomobil piyasası, konunun kolay anlaşılması ve somutlaştırılması için seçilmiştir.

Akerlof, piyasada 4 tür otomobilin olduğunu varsaymıştır: Yeniler, kullanılmış olanlar, iyiler ve limonlar. Yeni bir otomobil, iyi veya limon olabilir, aynı durum kullanılmış otomobiller için de geçerlidir. Bireyler, iyi veya limon olduğunu bilmeden yeni bir otomobil satın alırlar. Fakat onlar başlangıçta iyi araba olma olasılığının q, limon olma olasılığının ise 1-q olduğunu bilirler. Bireyler, bir süre sonra aldıkları otomobilin kalitesi hakkında bilgi sahibi olurlar; örneğin birey, otomobilin limon olduğu sonucuna varabilir. Bu tahminin doğruluğu başlangıçtaki orijinal tahminin doğruluğundan daha kesindir. Böylece bilgi asimetrisi oluşmuş bulunmaktadır: Şu anda otomobilin kalitesi hakkında satıcılar, alıcılardan daha fazla bilgiye sahiptirler. Kullanılmış otomobilin potansiyel satın alıcıları, otomobilin kalitesini değerlendiremedikleri için, iyi veya limon olduğunu bilemezler. Bu yüzden alıcıların ödeme yapacakları fiyat, piyasadaki ortalama kalitedeki bir otomobili yansıtır (Akerlof, 1970). Eğer araba limonsa, arabanın sahibi ortalama fiyattan arabayı satmaya razı olacaktır. Arabaya ödenen fiyat, limonun değerinden daha yüksek olacaktır. Bu durumda yüksek kaliteli malların satıcılarının aksine düşük kaliteli mal satanlar bir prim elde edeceklerdir (Gertler, 1988). Eğer araba limon değilse, satıcı, arabanın değerinin alıcının ödemeye razı olduğu fiyattan daha yüksek olduğunu bildiği için arabasını satmak istemeyecektir. Ters seçim sonucunda çok az sayıda kullanılmış iyi araba, piyasaya gelecektir. Piyasadaki kullanılmış bir arabanın ortalama kalitesi düşük olduğu için ve çok az sayıda kişi limonu satın almak isteyeceği için sınırlı sayıda araba satılacaktır. Sonuçta kullanılmış araba piyasası etkin olarak işlemeyecektir.

Akerlof, limon problemi ile Gresham Kanunu arasında benzerlik olduğunu düşünmektedir (1970). Buna göre, en çok satılan arabaların limon olması, kötü arabaların iyileri piyasadan kovmuş olması anlamına gelmektedir. Fakat limon probleminde, araba hakkında alıcı ve satıcılar farklı bilgi düzeyine sahip iken, Gresham Kanunu'nda hem alıcı hem de satıcı iyi para ile kötü para arasındaki farkı ayırt edebilmektedir.

Limon problemi, finansal piyasalarda da (borç piyasalarında ve hisse senedi piyasalarında) ortaya çıkar. Potansiyel hisse senedi alıcısı olan birey, beklenen karları yüksek ve riski düşük olan iyi firma ile beklenen karı düşük ve riski yüksek bir firma arasında ayırım yapamaz. Bu durumda alıcı, ortalama kalitedeki bir hisse senedi fiyatını ödemeye razı olacaktır. Bu fiyat, kötü kaliteli firmanın hisse senedinin fiyatı ile iyi kaliteli firmanın hisse senedinin fiyatı arasında yer alacaktır. Eğer iyi kaliteli firmanın yöneticileri alıcıdan daha fazla bilgiye sahiplerse ve iyi firma olduklarının farkında iseler, ortalama kaliteli bir firmanın hisse senedinin fiyatından hisselerini satmak istemeyeceklerdir. Bu fiyata hisselerini satmaya razı olan firmalar, kötü kaliteli firmalar olacaktır. Alıcı, kötü kaliteli firmaların hisselerini satın almak istemeyeceği için hisse senedi piyasası etkin olarak çalışmayacaktır.

Benzer sonuçlar borç piyasası için de geçerlidir. Eğer bono ve tahvil alıcısı (borç veren), iyi kaliteli borçlular ile kötü kaliteli borçluları birbirinden ayırt edemiyorsa, iyi ve kötü kaliteli borçluların ortalama kalitesini yansıtan bir faiz oranından kredi verecektir. Sonuç olarak iyi kaliteli firmalar, ödemeleri gerekenden daha yüksek bir faiz oranı ödemek zorunda kalacaklardır. Düşük kaliteli firmalar ise, ödemeleri gerekenden daha düşük bir faiz oranı ödeyeceklerdir. Bu durumda bazı yüksek kaliteli borçlu firmaların piyasayı terk etmeleri ile karlı yatırım imkanları değerlendirilemeyecektir.

Asimetrik bilginin olmadığı bir durumda limon problemi ile karşılaşılmayacaktır. Eğer alıcılar, iyi ve kötü firmaları birbirinden ayırt edebilirlerse, iyi firmalar tarafından çıkarılan hisse senedi, bono ve tahvilleri tam değerinden satın alacaklardır. Böylece finansal piyasalar, fonları en verimli yatırım alanlarına taşıyabileceklerdir.

Kredi Tayınlaması

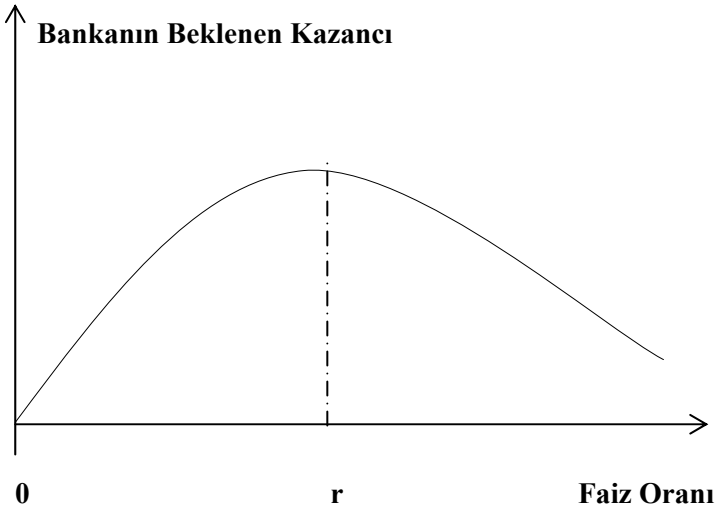
Asimetrik bilgi ve onun sonucunda meydana gelen ters seçim problemi, kredi tayınlamasına yol açar. Kredi tayınlaması, borçluların daha yüksek faiz oranları ödemeye razı oldukları durumda bile kredi bulamamaları durumudur.

Arzın talebe eşit olmasını ifade eden piyasa dengesi kavramı, iktisat biliminin en temel prensiplerinden biridir; eğer talep arzı aşarsa, fiyatlar artacak, talep azalarak ve/veya arz artarak yeni bir denge oluşacaktır. Fiyatların bu görevi yapması halinde tayınlama meydana gelmeyecektir. Bununla beraber gerçek hayatta kredi tayınlaması ve işsizlik vardır. Serbest piyasa koşullarında denge, hem istikrarsızdır, hem de etkin çalışmamaktadır. Mankiw, bu yüzden piyasaya hükümetin müdahalesinin gerekli olduğunu iddia etmiştir (Mankiw, 1986).

Bankalar, kredi verirken geri ödeme olasılıkları daha fazla olan borçluları bilmek isteyeceklerdir. İyi borçluları tanımanın zorluğu nedeniyle bankalar, çeşitli eliminasyon işlemlerine başvururlar. Yüksek faiz ödemeye istekli borçluların riskliliği fazla olabilir. Onların daha yüksek faiz oranlarında borçlanmaya istekli olmalarının nedeni, krediyi geri ödeme olasılıklarının düşük olduğunun farkında olmalarıdır. Faiz oranları yükseldikçe borçlananların ortalama riskliliği artar, muhtemelen de bankanın karlılığı düşer (Stiglitz and Weiss, 1981).

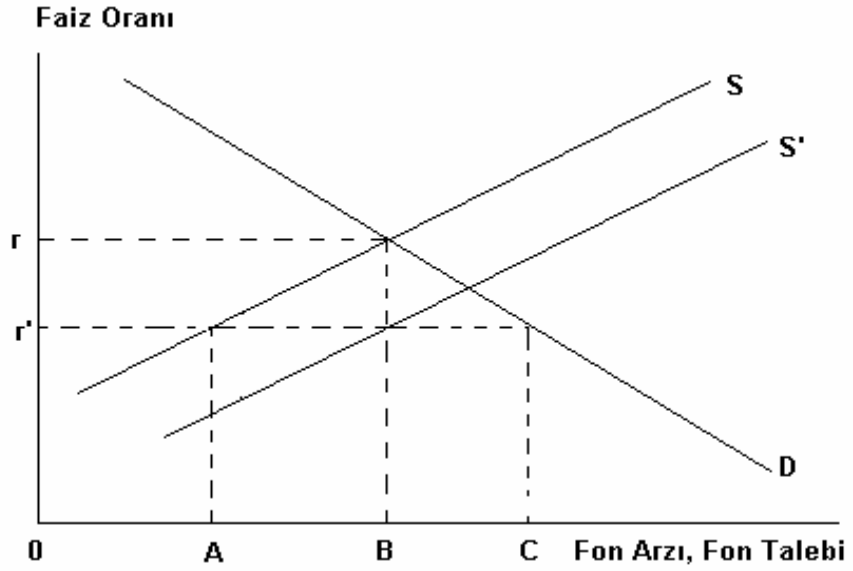
Şekil 2'de gösterildiği üzere r, bankanın beklenen kazancını maksimize eden faiz oranıdır. Kredi arzı ve kredi talebi, faiz oranının bir fonksiyonudur. Bankanın beklenen kazancı, faiz oranındaki artış hızından daha düşük bir hızla artmaktadır. r faiz oranında fon talebi, fon arzını muhtemelen aşmaktadır. Geleneksel yaklaşıma göre, fon talebinin fon arzını aşması halinde, tatmin edilmemiş borçlular bankaya daha fazla faiz ödemeyi teklif edeceklerdir ve daha yüksek bir faiz oranında denge sağlanacaktır. Fakat r faiz haddinde fon arzı fon talebine eşit olmamasına rağmen denge kurulmuştur. Banka r' den daha fazla faiz ödemeye razı olan borçlulara kredi vermeyecektir. Banka, r' den daha yüksek faiz hadlerinde verilecek olan kedilerin riskliliğinin daha fazla olduğunu ve beklenen kazançlarının da daha az olduğunu düşünmektedir. Arz ve talebi eşitleyen rakip güçler yoktur ve kredi tayınlanmıştır. Sonuç olarak bir banka, aşırı kredi talebi ile karşılaştığı bir durumda faiz oranını yükselterek karlılığını artıramamaktadır (Stiglitz and Weiss, 1981).

Şekil 1. Beklenen Kazancı Maksimize Eden Faiz Oranı

Stiglitz-Weiss, kredinin tayınlandığı denge durumunda para politikası ile fon arzını arttırmanın mümkün olduğunu iddia etmişlerdir (1981). Yatırım düzeyini, faiz haddi mekanizmasından ziyade kredi miktarı etkilemektedir. Bu, monetaristlerin öngördüğü bir sonuç olmasına rağmen, mekanizma, monetaristlerin ileri sürdüğünden farklıdır (Şekil 2).

Şekil 2. Kredinin Tayınlanması Durumunda Para Politikasının Etkinliği

Şekil 2, kredinin tayınlandığı bir durumda para politikası ile fon arzının nasıl artırıldığını göstermektedir. Klasik yaklaşımda denge, S fon arz eğrisi ile D fon talep eğrilerinin r faiz haddinde kesiştikleri noktada gerçekleşecektir. Kredi miktarı, 0B' ye eşittir. Bankalar, r faiz haddinde kredilerin geri ödenme riskinin düşük olduğunu düşünmektedirler. Bankalar, beklenen karlarının maksimum olacağını varsaydıkları r' faiz haddinden 0A kadar kredi vereceklerdir. Bu durumda kredi miktarı, AC kadar tayınlanacaktır. Eğer para otoritesi bankaların kredi verme imkanlarını artırırsa, fon arz eğrisi sağa kayarak S' halini alacaktır. r' faiz haddi düzeyinde verilen kredi miktarı 0B'ye yükselmiştir.

Ters Seçimi Önlemede Kullanılan Araçlar

Ters seçim problemini çözmeyi amaçlayan araçları, 4 farklı gruba ayırmak mümkündür (Mishkin, 2004): Özel bilginin üretimi ve satışı, bilgilenmeyi arttırıcı kamusal düzenlemeler, finansal aracılık, teminat ve net değer.

a) Özel bilgi üretimi ve satışı : Amaç, fon talep edenler hakkında ayrıntılı bir bilgiyi fon arz edenlere sağlayarak asimetrik bilgiyi ortadan kaldırmaktır. Fon talep edenler hakkındaki bilgi, kredi derecelendirme kuruluşları tarafından temin edilebilir. Bu şirketler, firmaların bilanço ve yatırım faaliyetleri ile ilgili bilgileri üyelerine (birey, kütüphane ve finansal aracılara) satarlar. Bununla beraber finansal piyasalardaki ters seçim problemini özel bilgi üretimi ve satışı ile tamamen bertaraf etmek mümkün değildir. Özel bilgi üretimi ve satışı, bazılarının bu bilgiden hiçbir bedel ödemeden yararlanması free-rider problemine (beleşçilik, bedavacılık) yol açar (Mishkin, 1994). Bedavacılık problemi, birilerinin bedel ödeyerek elde ettikleri bilgiden ödeme yapmayanların da faydalanması durumudur. Bilgiye yaptıkları ödeme ile belli bir maliyet üstlenen birey veya firmalar, karşılığında bir kazanç elde etmeyi ummaktadırlar. Örneğin, bu bilgi sayesinde bir yatırımcı, iyi firmaların hisse senetlerini cazip fiyatla satın almak isteyecektir. Ancak bu bilgiyi beleşe elde eden diğer yatırımcıların da iyi firmanın hisselerini satın almak istemeleri fiyatların yükselmesine neden olacaktır. Sonuçta bilgi için bedel ödeyen yatırımcı, umduğu kazancı elde edemeyecektir. Bu durum, daha az bilgi satın alınması ve üretilmesi anlamına gelmektedir.

b) Bilgilenmeyi arttırıcı kamusal düzenlemeler: Kamu otoritesi, düzenleyici ve denetleyici kurallarla finansal sistemin etkinliğinin arttırılmasında önemli bir rol üstlenebilir (Özer, 1999). Buna göre kamu otoritesi, gerekli bilgiyi kendisi üretebilir ve ücretsiz olarak yatırımcıların kullanımına sunabilir. Ancak kamu otoritesinin, firmalar hakkındaki olumsuz bilgileri kamuoyu ile paylaşması politik açıdan zor görünmektedir. Diğer bir alternatif ise, kamu otoritesinin gerekli düzenleme ve denetlemelerle firmaların kendileri hakkındaki bilgileri kamuoyu ile paylaşmalarını sağlamaktır (Mishkin, 2004). Bu sayede yatırımcılar, iyi ve kötü firmaları belirleme imkanı elde etmiş olurlar. Bilgilenmeyi arttırıcı kamusal düzenlemeler de, ters seçim problemini azaltmasına rağmen, tamamen ortadan kaldırmaz. Firmalar, satışları, gelirleri ve varlıkları hakkında kamuoyunu bilgilendirmeleri durumunda bile, yatırımcıdan daha fazla bilgiye sahiptirler. Bu sonuç, finansal piyasalarda hala bilgi asimetrisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca

kamuoyuna verilen bilgilerin tamamen doğru olduğu hususunda kuşkular vardır.

c) Finansal aracılık: Finansal aracılar, firma hakkında bilgi üretmede uzmanlaşarak iyi ve kötü firmaları birbirinden ayırt etme imkanına sahiptirler. Finansal aracılar sayesinde tasarruflar, verimli alanlara yönlendirilebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bankalar, finansal aracılar olarak özel bir öneme sahiptirler. Bu ülkelerde finansal piyasaların yeterince gelişmemiş olması, bankaların önemini artırmıştır. Ayrıca bankalar, müşterileri ile geliştirdikleri uzun vadeli ilişkiler sayesinde bilgi toplama avantajına da sahiptirler.

d) Teminat ve net değer: Teminat, borçlunun borcunu zamanında ödeyememe riskine karşılık olarak borç verene vaat ettiği maldır. Teminat, borçlunun zamanında ödeyememesi halinde borç verenin zararını azaltacaktır. Borç veren, teminatı satarak kayıplarını telafi etme imkanına sahip olacaktır. Bu yüzden teminatla güvence altına alınan borç veren, kredi vermeye daha fazla istekli olacaktır. Teminatın yeterince iyi kalitede olması ile borç alan ve veren arasındaki asimetrik bilgi artık önemini yitirecektir (Mishkin, 1994).

Net değer, firmanın varlıkları ile yükümlülükleri arasındaki farktır. Net değer de teminata benzer bir performans sergiler. Yüksek net değere sahip olan firma, borcunu zamanında ödeyemese bile, borç veren firmanın net değerini almaya hak kazanacak ve onu satarak zararını telafi edecektir. Ayrıca yüksek net değere sahip olan firmaların, borcunu zamanında ödeyememe olasılığı daha azdır. Çünkü firma, borcunun tamamını ödeyebileceği varlıklara sahiptir. Borçlu firmaların yüksek bir değere sahip olması, ters seçim probleminin sonuçlarını hafifletecektir. Borç veren firmalar ise kredilendirmeye daha istekli olacaklardır. Mishkin bu durumu, "sadece parası olanlar borçlanabilir" deyimi ile özetlemektedir (2004).

Ahlaki Riziko

Ahlaki riziko, finansal işlem meydana geldikten sonra ortaya çıkan bir asimetrik bilgi problemidir. Borç verenler, borç alanların yatırım projelerinin kalitesini belirleme güçlüğü yaşarlar. Borç alanlar, borç vereni zarara uğratabilecek, riskli ve temerrüt olasılığını artıran faaliyetlerle uğraşma dürtüsüne sahiptirler (Mishkin, 1990). Borç alan kendi güç ve prestijini artıran karsız yatırım faaliyetlerine de girişebilir. Aynı zamanda borç alanlar, projenin başarılı olması halinde sadece kendilerinin yararlanabildiği, başarısızlık halinde ise zararı borç verenin yüklendiği riskli projelere yatırım yapma eğiliminde olabilirler.

Hisse Senedi Alım Sözleşmelerinde Ahlaki Riziko: Asil-Vekil Sorunu

Hisse senedi alım sözleşmeleri (equity contracts), hisse senedi sahibine firmanın varlıkları ve karları üzerinde pay hakkı temin eder. Bu sözleşmeler, asil vekil problemi (principal-agent problem) olarak adlandırılan özel bir ahlaki riziko problemi türüne neden olur. Vekalet ilişkisi, bir veya daha fazla kişinin (asil) kendileri adına bazı faaliyetleri icra etmesi için bir başka kişiye (vekil) yetki vermesi olarak tanımlanabilir (Jensen ve Meckling, 1976). Vekiller, firmanın mülkiyetinin çok küçük bir bölümüne de sahip olabilirler. Eğer her iki grup da faydalarını maksimize etmeyi amaçlıyorlarsa, vekilin daima asilin menfaatine hareket etmeyeceğini söylemek mümkündür. Vekiller, firmanın karını maksimize etme hususunda asillerden daha az bir dürtüye sahiptirler.

Akerlof ve Romer, yetersiz muhasebe sistemlerinin, gevşek yasal düzenlemelerin, düşük cezaların kar sağlamak için iflasa (bankruptcy for profit) neden olacağını iddia etmişlerdir (1993). Genellikle kar için iflas, firmanın yükümlülüklerini hükümetin garanti etmesi halinde ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir garantinin en belirgin şekli mevduat sigortasıdır. Ayrıca hükümetler, örtülü veya açık bir şekilde sigorta şirketlerinin faaliyetlerini, firmaların emekli maaşı yükümlülüklerini, büyük bankaların neredeyse yükümlülüklerinin tamamını, öğrenci kredilerini, büyük firmaların yükümlülüklerini garanti edebilirler. Böylesi düzenlemeler, firmaların daha gevşek bütçe sınırlamaları altında çalışmalarına neden olabilir. Hükümetler, firmaları disipline etmek için, net değerin belirli bir miktara ulaşmasını şart koşabilirler. Bununla beraber, net değerin, sigorta edilmiş bir kurum için toplam varlıkların küçük bir kısmını oluşturması nedeniyle firmalar, kar maksimizasyonu yerine kar için iflası tercih edebilirler. Bu durumda karları maksimize etmenin yerini cari el konulabilir değerin maksimize edildiği çarpık bir iktisadi yapı oluşur. Sonuç olarak firmanın net değeri olumsuz etkilenir. Şayet firmalar, şu anki değeri maksimize etmekten daha fazlasını elde etmek istiyorlarsa, bu amaca hizmet eden her tür faaliyette bulunabilirler. Firmaların elde ettikleri kazançlar ile neden oldukları sosyal kayıplar arasında eşitsizlik söz konusu olduğu için kar için iflas, yağma (looting) olarak tanımlanmıştır (Akerlof ve Romer, 1993).

Eğer firma sahipleri, yöneticilerin yaptıkları hakkında tam bir bilgiye sahiplerse ve israfa yol açan harcamaları ve dolandırıcılığı engelleyebiliyorlarsa asil-vekil sorunu ortaya çıkmayacaktır. Asil-vekil sorunu sadece, bir yönetici pay sahibinden daha fazla bilgiye sahip olduğunda ortaya çıkar.

Hisse senedi ihraç sözleşmeleri yolu ile firmanın sermayesini artırma yeteneği iki neden ile sınırlanır (Greenwald ve diğerleri, 1984). Bu yüzden firmalar, gereken fonları genellikle borç piyasalarından temin etmektedirler. İlki, karın çok küçük bir kısmını alan yöneticilerin optimal çabadan daha azını gösterme dürtülerinin olmasıdır. Bu yüzden doğan zararları yöneticilere yüklemek daha fazla çaba göstermeleri için yeterli olabilir. Borçla finanse edilen firma yöneticileri net gelirin kontrol edilmesinde daha az özgürdürler. Halbuki hisse senetleri yolu ile sağlanan fonları, yöneticilerin kendi şahsi çıkarları için kullanmalarının olasılığı daha fazla olduğu için firmanın net değeri azalabilir. Ayrıca borç sözleşmelerinde kredi verenler, fonlarını geri çağırarak yöneticileri disipline etme gücüne sahiptirler. İkincisi, iyi firmalar daha büyük borç yüklerini üstlenmeye istekli olabilirler. İyi firmaların borçlanmaya daha fazla bel bağlamaları, hisse senetlerinin genelde ikinci kalite firmalar tarafından çıkarıldığı anlamına gelir. Böylece hisse senedi ihracı bir firmanın kalitesi hakkında güçlü bir negatif sinyal taşıyabilir ve firmanın piyasa değerinin azalmasına neden olabilir.

Asil-Vekil Sorununu Önlemede Kullanılan Araçlar

Bu araçları, 4 başlıkta ele almak mümkündür (Mishkin, 2004): Gözetleme, bilgi arttırıcı kamusal düzenlemeler, finansal aracılık ve borç sözleşmeleri.

a) Gözetleme: Asil-vekil sorunu, yöneticiler ile pay sahipleri arasında asimetrik bilgiden kaynaklandığına göre, bu problemi çözmenin bir yolu, firmanın faaliyetlerini gözetleyerek bilgi üretmektir. Bunun için firmaların sıklıkla denetlenmesi ve yöneticilerin faaliyetlerinin kontrol edilmesi gerekir. Problem, gözetleme sürecinin masraflı olmasıdır. Gözetleme maliyetlerinin artması hisse senedi alım sözleşmelerinin cazibesini yitirmesine neden olur. Bu sonuç, hisse senedi ihraç ederek fon sağlamanın finansal sistemlerde niçin önemli olmadığını açıklar.

b) Kamusal düzenlemeler: Hükümetler, ahlaki riziko problemini azaltma dürtüsüne sahiptir. Bu dürtü finansal sistemin sıkı bir regulasyona tabi tutulmasının sebebini açıklar. Firmaları standart muhasebe ilkelerine uymaya zorlayan yasal düzenlemeler mevcuttur. Hükümetler, yasal düzenlemelere uymayanlara ağır yaptırımlar uygularlar. Buna rağmen tüm bu önlemler kısmen başarılıdır. Özellikle yapılan yolsuzlukları aydınlatmak çoğu kez başarısızlıkla sonuçlanmaktadır.

c) Finansal aracılık: Dolaylı finansman yöntemlerinin finansal sistem için önemli olmasının bir nedeni de, finansal aracıların free-rider problemine maruz kalmama hususundaki yetenekleridir. Asil-vekil sorunundan kaynaklanan ahlaki rizikoyu çözmeyi amaçlayan bir finansal aracı, bir risk

sermaye firmasıdır (venture capital firm). Risk sermayesi[*] firmaları, ortaklarından aldıkları kaynakları girişimcilere sunarlar. Firma kullandırdığı sermaye karşılığında yeni iş girişimlerinden pay alır. Ahlaki rizikoyu bertaraf etmede gelirlerin ve karların doğruluğunu tahkik etmek çok önemli olduğu için firmanın aktivitelerini yakından takip edebilmek amacıyla risk sermayesi firmaları, yönetim kuruluna katılmakta ısrarcı davranırlar. Bu yüzden diğer yatırımcılar, risk sermayesi firmasının tahkik ettiği faaliyetlerden bedavaya yararlanma imkanına sahip olamazlar. Böylece risk sermayesi firması, yaptığı tahkikatın tüm faydalarını toplar ve ahlaki riziko problemini azaltmış olur.

d) Borç sözleşmeleri: Borç sözleşmeleri, yöneticilerin faaliyetlerini gözetlemeye olan ihtiyacı azaltacağı için hisse senedi alım sözleşmelerinden daha cazip olabilir. Borç sözleşmelerine göre borç alanlar, periyodik aralıklarla kredi verenlere ödeme yapmakla yükümlüdürler. Yöneticilerin karları gizlemeleri veya kişisel olarak faydalı olan fakat karlılığı artırmayan faaliyetlerde bulunmaları, kredi verene olan ödeme yükümlülüklerini yerine getirmelerine engel olmadıkça kredi verenler yöneticilerin faaliyetlerini izleme ihtiyacı hissetmezler. Sadece firma borç yükümlülüklerini karşılayamadığında kredi veren firmanın karlılığını tahkik eder. Kredi veren bu durumda tıpkı hisse senedi alım sözleşmelerinde olduğu gibi hareket eder.

Borç Sözleşmelerinde Ahlaki Riziko

Avantajlarına rağmen borç sözleşmeleri ahlaki riziko problemi ile karşılaşırlar. Borç sözleşmesi, borç alanların sabit miktarda ödeme yapmasını ve bu miktarın üstünde kar yapmalarını gerektirdiği için borç alanlar, kredi verenlerin istediğinden daha riskli yatırım projelerini üstlenme dürtüsüne sahiptirler. Borç alan, üstlendiği riskli proje şayet başarılı olursa, daha fazla kazanç elde edecektir. Projenin başarılı olmama olasılığı ise çok yüksektir. Özellikle borç alanın net değerinin düşmesi, ahlaki rizikoyu arttırmaktadır (Bernanke ve Gertler, 1989). Kredi veren ise, riskli projenin başarılı olmasından bir kazanç elde edemezken başarılı olmamasından olumsuz etkilenecektir.

Borç Sözleşmelerindeki Ahlaki Rizikoyu Önlemede Kullanılan Araçlar

a) Net değer: Borç alanın net değerinin yüksek olması, ahlaki riziko sorununu azaltır. Çünkü borç alanların kaybedecekleri çok fazladır. Bu durumda borç alan riskli bir yatırıma girişme konusunda istekli olmayacaktır. Net değerin yüksek olması, kredi hacminin genişlemesine yol

[*] Risk sermayesi, yeni bir işin hisselerine veya yeni bir işe yatırılan sermaye.

açar. Aksine net değerin düşük olması, kredilendirmeyi, yatırımları ve ekonomik büyümeyi yavaşlatır (Bernanke ve Gertler, 1989).

b) Gözetleme ve sınırlayıcı kuralları uygulama: Kredi veren, kredi alan firmanın faaliyetlerini, borç sözleşmesine koyduğu sınırlayıcı kurallar vasıtası ile düzenleme imkanına sahiptir. Böylece verilen kredi kredi verenin isteğine uygun kullanılmış olur. Borç alanın sözleşmedeki kurallara bağlı olup olmadığı borç veren tarafından gözetlenir. Şayet sınırlayıcı kurallara uyulmazsa yaptırım uygulanır.

c) Finansal aracılık: Finansal aracılar, özel bilgi ürettikleri sürece free-rider probleminden olumsuz etkilenmeyeceklerdir. Özel bilginin ticareti yapılamayacağı için free-rider problemi olmaz. Özel bilgi üreten finansal aracı, uygulamadan ve gözetlemeden doğan faydalardan istifade eder.

Finansal Krizlere Neden Olan Faktörler

Asimetrik bilgi problemine ve dolayısı ile finansal bir krize yol açan dört faktör vardır (Mishkin, 2001): Faiz oranlarındaki artış, finansal olan ve olmayan sektör bilançolarının bozulması, borsanın çöküşü ve belirsizlikteki artışlar.

a) Faiz oranlarındaki artışlar: Faiz oranlarının yükselmesi, ters seçim problemine neden olabilir. Yani kredi verenin, riskliliği yüksek projeleri kredilendirmesine yol açabilir. Eğer kredi veren riskliliği yüksek yatırım projelerini ayırt edemez ise kredi miktarını azaltmak isteyebilir. Bu da daha yüksek faiz oranlarında kredi arzının artmasına değil, azalmasına neden olur. Bu yüzden daha yüksek faiz oranları, piyasa dengesini sağlayamayacak ve kredi arzını azaltarak aşırı kredi talebine yol açacaktır.

Piyasa faiz oranlarının yeterince yükselmesi halinde, artan kredi talebi ve azalan para arzı nedeniyle kredi verenlerin riskliliği yüksek olan borçluları kredilendirme olasılıkları artacaktır. Çünkü riskliliği yüksek olan borçluların yüksek faiz oranlarında borçlanmaya istekli olmaları riskliliği düşük borçlulardan daha fazladır. Ters seçim nedeniyle kredi verenlerin daha az istekli davranmaları, kredilendirmede azalmaya yol açacaktır. Kredilendirmedeki azalma ise, yatırımlarda ve toplam ekonomik faaliyetlerde azalmaya neden olacaktır (Mishkin, 1996).

b) Bilançoların bozulması: Finansal kurumların kredilendirme yeteneklerinin zayıflaması ekonominin daralmasını beraberinde getirir. Finansal aracıların bilançolarının bozulması onların kredi verme yeteneklerini azaltır. Bu

yüzden bilançolardaki bozulma, finansal krizlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynar.

Finansal aracılar, bilançolarının kötüleşmesi nedeni ile sermayelerinde önemli bir daralma yaşarlarsa, kredilendirmeyi kesmeyi veya sermaye artırımına gitmeyi tercih ederler. Ancak bilançoları kötüleşen bu kurumların makul bir maliyetle sermaye artırmaları çok zordur. Bu yüzden bilançoları zayıflayan finansal kurumların tipik tepkisi kredilendirmeyi daraltmaktır. Banka bilançolarındaki kötüleşme yeterince şiddetli ise bankacılık paniğine bile yol açabilir. Mevduat sigorta sisteminin olmadığı bir durumda bir bankanın iflası asimetrik bilgi nedeniyle sistemin bütününe sirayet edebilir.

c) Borsanın çökmesi: Borsanın çöküşü finansal piyasalardaki ters seçim ve ahlaki riziko problemlerini artırabilir. Çünkü borsadaki düşme, firmanın net değerinde bir düşmeye yol açar . Net değerdeki azalma, finansal kurumların kredi verme dürtülerini olumsuz etkiler. Bunun nedeni, firmaların net değerinin teminata benzer bir rol oynamasıdır. Teminatın değerinin düşmesi kredi verene daha az koruma sağlayacağı için kredilendirmeden doğan zararlar daha fazla olacaktır. Ayrıca borsa düşüşünün sonucu olarak net değerdeki azalma ahlaki riziko problemlerini de artırır.

d) Belirsizlikteki artış: Belirsizlikteki bir artış, finansal piyasalardaki bilgiyi daha fazla asimetrik hale getirir ve ters seçim problemini artırır. Kredi verenlerin ters seçim probleminin çözümündeki yeteneksizlikleri onları daha az kredi vermeye istekli hale getirir. Bu da kredilendirmede, yatırımlarda ve toplam ekonomik faaliyetlerde azalmaya yol açar.

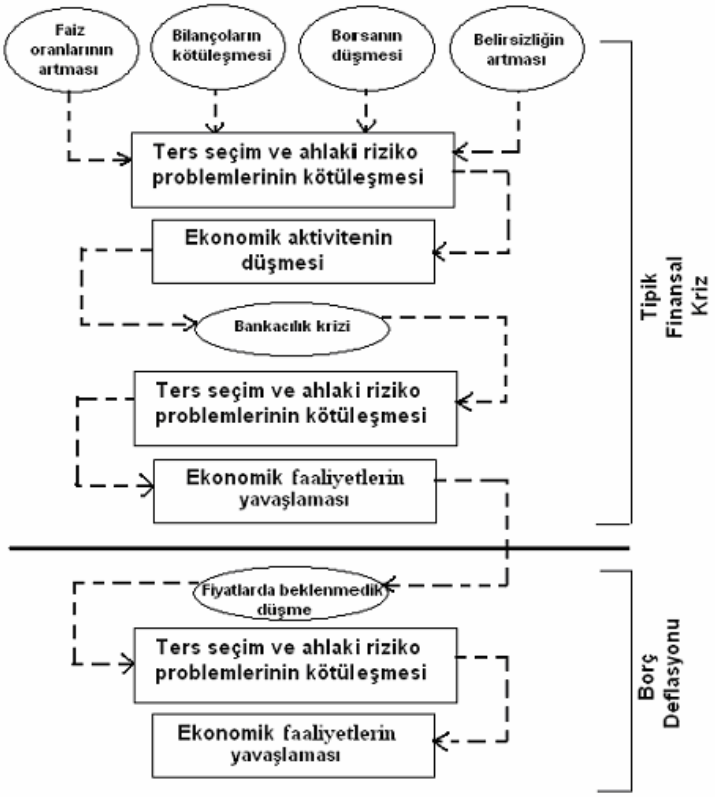
Finansal İstikrarsızlığın Yayılması

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke finansal piyasalarının farklı özelliklere sahip olmaları finansal istikrarsızlığın farklı yayılma mekanizmaları olduğunu gösterir (Mishkin, 1998) Genellikle enflasyonun düşük ve istikrarlı olduğu gelişmiş ülkelerde borç sözleşmelerinin çoğu uzun vadelidir. Ayrıca bu ülkeler, güçlü paralara sahip oldukları için borç sözleşmeleri yerel para ile yapılmıştır. Çoğu gelişmekte olan ülke ise yüksek ve istikrarsız enflasyon oranlarına sahip oldukları için borçlanmanın vade yapısı kısadır. Ülke paralarının değerinin sürekli dalgalanması, dövizle borçlanmayı artırmıştır.

Bu iki farklı tip kurumsal yapı finansal istikrarsızlığın farklı yayılma mekanizmalarına yol açar. Şekil 3 ve Şekil 4 sırası ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki finansal istikrarsızlığın yayılma mekanizmalarını göstermektedir. Finansal istikrarsızlığa neden olan faktörler yuvarlak içinde,

bu faktörlerin etkileri de kutu içinde gösterilmiştir. Kesikli çizgiler ise finansal istikrarsızlığın gelişim seyrinin nasıl olduğunu açıklar.

Şekil 3 . Gelişmiş ülkelerde finansal istikrarsızlığın yayılması

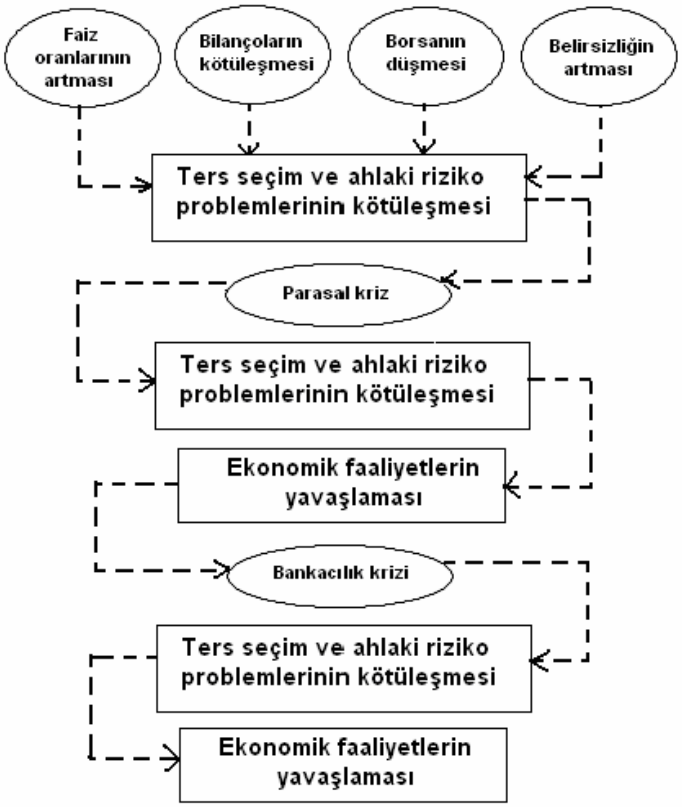

Kaynak : Frederic S. Mishkin, "International Capital Movements, Financial Volatility and Financial Instability", NBER Working Paper Series, Working Paper 6390, January 1998, s. 18.

Her iki şeklin üst sırasındaki 4 faktörden birinin ortaya çıkması finansal kırılganlığı artırabilir. Bu faktörlerin hepsinin aynı anda meydana gelmesi finansal bir krizin gerçekleşme olasılığını artıracaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde banka bilançolarının bozulması, yabancı ülke faiz oranlarındaki artışlar ve politik belirsizlik parasal bir krize neden olabilir. Yani bir devalüasyon riski söz konusudur. Yerel parayı devalüasyondan korumak için parasal otoritenin faiz oranlarını artırması bankacılık sistemini daha çok zayıflatır. Faiz oranlarındaki yükselmeler, banka bilançolarını kötüleştirecektir. Banka bilançolarının olumsuz etkilenmesinin nedenleri, bilançonun vade uyumsuzluğundan ve bilançoların ekonominin kötüleşmesi nedeniyle kredi riskine maruz kalmasından kaynaklanır. Bu nedenle

gelişmekte olan ülkelerde parasal otorite, spekülatif bir atak meydana geldiğinde yerel paranın değerini korumak veya korumamak amaçlarından birini tercih etmek zorunda kalır (Mishkin, 1998).Eğer parasal otorite yerel parayı korumak amacıyla faiz oranlarını yeterince yükseltirse bankacılık sistemi çökme tehlikesi yaşar. Spekülatörler, merkez bankasının iç parayı başarılı bir şekilde korumasını ülkenin zayıf bankacılık sisteminin mümkün kılmayacağını fark ederlerse, yerel paraya hücum etme konusunda daha fazla istekli olacaklardır.

Şekil 4 . Gelişmekte olan ülkelerde finansal istikrarsızlığın yayılması

Kaynak : Frederic S. Mishkin, "International Capital Movements, Financial Volatility and Financial Instability", NBER Working Paper Series, Working Paper 6390, January 1998, s. 19.

Döviz piyasası vasıtası ile finansal istikrarsızlığın yayılma mekanizması çoğu gelişmiş olan ülke için geçerli değildir. Çünkü enflasyonun kontrol altında tutulacağı beklendiği için devalüasyon, beklenen enflasyonda ve nominal faiz oranlarında önemli bir artışa yol açmaz. Üstelik faiz oranlarındaki yükselmenin nakit akışı ve bilanço üzerindeki etkisi çok azdır;

çünkü borç vadesi uzundur. Ayrıca borçlanmanın neredeyse tamamı yerel para ile yapıldığı için devalüasyonun firma bilançoları üzerinde çok az doğrudan etkisi vardır. Gerçekten çoğu gelişmekte olan ülkenin aksine gelişmiş ülkelerde devalüasyon sonrası ekonomi genişler; çünkü ihraç ettiği mallar daha fazla rekabetçi hale gelir. Bu, İngiltere'nin 1992 krizinden sonra niçin daha güçlü bir ekonomiye sahip olduğunu açıklayabilir. Oysa Aralık 1994 krizinden sonra Meksika, depresyon yaşamıştır.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sonraki aşamada bankacılık krizi yaşanır. Ekonomik aktivitedeki düşme, firmaların nakit akışının yavaşlamasına ve bilançolarının kötüleşmesine neden olur. Bu da bankaların önemli zararlara maruz kalması ile sonuçlanır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki parasal kriz de banka bilançolarını olumsuz etkiler. Yine gelişmekte olan ülke bankalarının döviz borçlarının çoğu kısa vadeli olduğu için devalüasyon, likidite problemlerine yol açar. Bankaların verdiği kredi miktarının düşmesi ile sonuçlanan bir bankacılık krizi, ters seçim ve ahlaki riziko problemlerini artırır, çünkü bankalar, geleneksel aracılık rollerini etkin olarak yapamazlar. Eğer bir bankacılık paniği yaşanırsa, para çarpanı mekanizması yolu ile para arzı düşer ve faiz oranları daha fazla yükselir. Sonuçta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bankacılık krizi sonrası ekonomik aktivite yavaşlar.

Finansal kriz sonucunda sağlam firmaların içinden sağlıksız olanlar iflaslar yolu ile ayıklanır. Bu ayıklanma işlemi tamamlandıktan sonra finansal piyasalardaki belirsizlik kaybolur, borsa iyileşmeye başlar ve faiz hadleri düşer. Ters seçim ve ahlaki riziko problemleri azalır ve ekonomi yeniden normal işleyişine geri döner (Mishkin, 1990).

Bununla beraber, gelişmiş ülkelerde finansal istikrarsızlık, Irving Fisher tarafından ifade edilen "borç-deflasyon" süreci ile daha fazla yayılabilir. Şekil 3'de görüldüğü gibi ekonomik daralma ve bankacılık paniği sonucu para arzının azalması, fiyatlarda sert bir düşmeye yol açabilir. Deflasyon, firmaların net değerini daha fazla azaltır; çünkü borç yükü artar. Borç deflasyonu ile ters seçim ve ahlaki riziko problemleri çoğalır. Bu yüzden kredilendirme, yatırım harcamaları ve toplam ekonomik aktivite uzun süre artmaz.

Finansal Krizleri Önlemede Para Politikası

Gelişmiş Ülkelerde Para Politikasının Etkinliği

Çoğu gelişmiş ülkedeki finansal yapı, merkez bankalarına finansal krizleri iyileştirme imkanı sağlayan iki özellik sunar (Mishkin, 2000): İlki, borç

sözleşmelerinin neredeyse tamamı yerel para ile yapılmıştır. İkincisi, enflasyon düşük olduğu için çoğu sözleşme uzun vadelidir.

Merkez bankasının finansal krizleri iyileştirmede kullandığı ilk metot, ya açık piyasa işlemlerini ya da reeskont penceresini kullanarak bankacılık sektörüne likidite sağlamaktır. Bu, para arzını artırarak fiyatların yükselmesine neden olur. Gelişmiş ülkelerde borç sözleşmelerinin yerel para ve uzun vade ile yapıldığı varsayımı altında reflasyonist (para arzının enflasyona yol açmayacak kadar genişletilmesi) politika, hane halklarının ve firmaların reel borç yüklerinin düşmesine ve bu yüzden net değerlerinin artmasına neden olur. Net değerdeki artış, finansal piyasalardaki ters seçim ve ahlaki riziko problemlerini azaltır. Yani ters seçim ve ahlaki riziko problemlerinin azalmasını bir finansal kriz başlatmış olur (Mishkin, 1996). Ayrıca ekonomiye enjekte edilen likidite, menkul ve gayri menkullerin fiyatlarını yükseltir. Bu da net değerin artması demektir.

Federal Reserve'in reflasyonist politikası, 1933 sonrası ABD ekonomisinin iyileşmesinde önemli bir etken olmuştur. Federal Reserve'in para arzını artırması, fiyatlar genel düzeyini yükseltmiştir. Sonuçta finansal piyasalar iyileşmiş ve ekonomi hızla büyümüştür. Yine 1995'te Japonya'da Bank of Japan genişlemeci bir para politikası izleyerek borsanın yükselmesine ve deflasyonist sürecin yavaşlamasına katkıda bulunmuştur.

Merkez bankasının finansal krizleri iyileştirmede kullandığı ikinci metot, son kredi borç mercii olarak kredi vermesidir. Ekim 1987'deki borsa çöküşü finansal bir kriz üretme potansiyeline sahipti. Ancak Federal Reserve'in acil müdahalesi ile kriz engellenmiştir.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Para Politikasının Etkinliği

Gelişmekte olan ülkelerin kurumsal yapısı, merkez bankalarının krizi iyileştirmesini zorlaştırmaktadır. Çoğu gelişmekte olan ülke büyük miktarda dış borca sahiptir. Ayrıca yüksek ve değişken enflasyon, borç sözleşmelerinin vadesinin çok kısa olması ile sonuçlanmaktadır. Bu kurumsal özelliklerin sonucu olarak gelişmekte olan ülkedeki bir merkez bankası, finansal krizden kurtulmak için artık genişlemeci para politikası kullanamaz.

Genişlemeci para politikası, bu tür kurumsal özellikleri olan gelişmekte olan bir ülkede uygulandığında, beklenen enflasyon hızla yükselir. Enflasyondaki bu ani yükselmenin iç paranın devalüasyonuna neden olması olasıdır. Devalüasyon, firma ve bankaların bilançolarının bozulmasına yol açar. Çünkü banka ve firmaların borçlarının büyük bir kısmı döviz cinsinden

olduğu için reel borç yükleri artar. Borç yüklerinin artması, net değerlerinin düşmesi ile sonuçlanır. Ayrıca artan enflasyonun faizleri de yükseltmesi olasıdır. Faiz oranlarındaki yükselme, faiz ödemelerinin artmasına ve firmaların nakit girişinin azalmasına sebep olur. Öte yandan borç sözleşmeleri çok kısa vadeli olduğu için genişlemeci para politikasından kaynaklanan fiyat yükselişi, firmaların reel borç yükünü azaltarak net değer üzerinde önemli bir olumlu etki yapmaz (Mishkin, 1999b) .

Gelişmekte olan ülkelerdeki genişlemeci para politikasının net sonucu, hane halklarının, firmaların ve bankaların bilançolarına zarar vermesi biçimindedir . Bu yüzden ters seçim ve ahlaki riziko problemleri artar. Gelişmiş ülkelerdeki olumlu etkisinin aksine genişlemeci para politikası, finansal bir krize neden olan faktörlerin gelişmesine yol açar.

Benzer nedenler yüzünden gelişmekte olan ülkelerde merkez bankasının son kredi borç mercii aktiviteleri de gelişmiş ülkelerdeki kadar başarılı sonuçlar vermeyebilir. 1987 borsa çöküşü boyunca Federal Reserve son kredi borç mercii olarak müdahalede bulunduğunda enflasyonda önemli bir artış olacağı beklentisi oluşmamıştır. Bununla beraber gelişmekte olan ülkelerin geçmişte yüksek enflasyon deneyimleri olduğu için merkez bankasının finansal kriz anında sisteme likidite enjekte etmesi enflasyon sarmalını yeniden canlandırabilir. Bu yüzden merkez bankasının son kredi borç mercii rolü gelişmekte olan ülkelerde daha ihtiyatlı kullanılmalıdır.

Görüldüğü gibi çoğu gelişmekte olan ülkede finansal bir krizin iyileşmesi, gelişmiş ülkelerdekinden çok daha karmaşıktır. Genişlemeci para politikası gelişmiş ülkelerin aksine çoğu gelişmekte olan ülkede finansal bir krizden kurtulmak için tercih edilmez. Para politikası, iç paraya olan güveni artırmak için ve enflasyonu düşürmek için sınırlanmalıdır. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerde finansal bir krizden kurtulmak için dış kaynağa, yani uluslararası son kredi borç merciine ihtiyaç duyulabilir (Mishkin, 1996).

Uluslararası Son Kredi Borç Merci

Gelişmekte olan ülkelerin merkez bankalarının, finansal krizleri iyileştirmedeki yeteneklerinin sınırlılığı, dış desteğe olan ihtiyacın haklı bir gerekçesi olarak gösterilebilir. Çünkü dış kaynaklardan sağlanan likidite, yerel otoritenin sağladığı likiditeden kaynaklanan istenmeyen sonuçların hiçbirisine yol açmaz. Dışardan sağlanan likidite, enflasyon artışına yol açmaz ve iç paranın değerini stabilize etmeye yardımcı olur.

Öte yandan eğer bir ülkeden diğerine finansal krizin bulaşma olasılığı varsa, uluslararası son kredi borç merciine ihtiyaç vardır. Uluslararası son kredi

borç merci, gelişmekte olan ülkeye rezerv sağlayarak spekülatif ataklara karşı koruyabilir. Böylece o ülkenin parası devalüe olmaktan kurtulmuş olur.

Asimetrik bilgi yaklaşımına göre, gelişmekte olan ülkelerin merkez bankalarının son kredi borç merci rolünü etkin olarak yerine getirmeleri mümkün olmadığı için, uluslararası son kredi borç merciine gereksinim vardır. Ancak asimetrik bilgi yaklaşımı, makul bir gerekçe sunmuş olsa bile, uluslararası son kredi borç merci ahlaki riziko problemlerine yol açabilir. Çünkü mevduat sahipleri, kriz anında korunacaklarını umarak bankaların faaliyetlerini gözetlemekten vazgeçebilirler. Sonuçta bankalar, aşırı risk almaya teşvik edilmiş olur. Ahlaki riziko problemlerini yeterince sınırlandıramayan uluslararası son kredi borç merci, durumu daha fazla kötüleştirebilir.

Mishkin, uluslararası son kredi borç merciinin etkin olarak işlemesi için gereken 8 temel ilkeyi şu şekilde sıralamıştır (2000):

a) Finansal sisteme olan güveni yeniden tesis etmek**:** Güvenin olmadığı bir finansal piyasa katılımcılar tarafından terk edilecektir. Bu yüzden finansal sistem fonları en verimli yatırım alanlarına aktaramayacaktır. Güvenin sağlanabilmesi için uluslararası son kredi borç merciinin yapması gereken bazı aktiviteler vardır.

b) Finansal sistemin faaliyetlerine yeniden başlaması için likidite sağlamak: Finansal sistemin işleyişini sağlamada ve güveni yeniden tesis etmede atılması gereken ilk adım, bol likidite sağlamaktır. Ancak finansal sisteme enjekte edilen likiditenin etki olabilmesi için aşağıdaki 3 ilkenin izlenmesi gereklidir.

c) Hızlı likidite sağlamak: Likiditenin istenen sonuçları sağlayabilmesi için ilk olarak kredinin hızlı bir şekilde verilmesi zorunludur. Başarılı son kredi borç merci operasyonlarının önemli bir özelliği, hızlı bir şekilde kredi sağlanmasının toplam verilen kredi miktarını azaltmasıdır. Yani daha hızlı hareket edildiğinde daha az kredi istenen sonucu verebilmektedir. Merkez bankasının çabuk hareket etmesi, bankalara finansal sistemin işleyeceğinin garantisini vermektedir. 1987 borsa çöküşünde Federal Reserve çok hızlı hareket ettiği için piyasaya verilen likidite miktarı da az olmuştur. Tersine Meksika ve Güney Doğu Asya krizlerinde geç kalındığı için verilen likidite 100 milyar $ ı aşmış ve krizin etkileri de derinleşmiştir.

d) Bilançoların iyileştirilmesi: Likiditeden istenen sonuçları alabilmenin ikinci koşulu, bilançoların iyileştirilmesidir. Bilançoların iyileştirilmesi, ödeyebilirliğini yitiren (insolvent) firmaların tasfiyesini ve bir miktar kamu

fonu enjekte edilmesini gerektirir. Böylece sağlam firmalar, bu firmaları varlıklarını satın alabilirler. Ödeyebilirliğini yitiren firmaların faaliyetine izin verilmesi, bu firmaların aşırı risk almalarını teşvik edecektir. Çünkü onların risk almakla uğrayacakları kayıp az olacaktır.

e) Ödeyebilirliğini yitiren firmaların sahiplerinin cezalandırılması: Gelişmekte olan ülkelerde ödeyebilirliğini yitiren finansal kurumların sahiplerine, faaliyetlerine devam etme imkanı veren fonlar sağlanır. Onların kurtarılmaları, ahlaki riziko problemine yol açarak finansal kriz olasılığını artırır. Ahlaki riziko, ödeyebilirliğini yitiren kurumların sahiplerinin cezalandırılacağının garantisi verilerek sınırlandırılabilir.

f) Yeterli bir denetim mekanizmasının teşviki: Mevduat sigortasının sakıncaları, iyi işleyen bir denetim mekanizması sayesinde sınırlandırılabilir.

g) Reformları uygulayan ülkelere kredi vermek**:** Kriz yaşanan ülkelerde politikacılar, reformları uygulamaya direnebilirler. Bu yüzden reformları uygulama güvencesi veren ülkelere kredi vermek tercih edilmelidir.

h) Son kredi borç merci işlemlerine nadiren ve kısa süreli başvurmak: Son kredi borç mercii işlemlerinin getirisi ile ahlaki riziko problemleri arasında trade-off ilişkisi vardır. Bu nedenle son kredi borç merci müdahalelerine sadece zorunlu hallerde başvurulmalıdır. Dolayısıyla bir uluslararası son kredi borç merciinin normal şartlar altında kredi vermemesi için güçlü nedenler vardır. Ayrıca krizin ardından finansal sisteme enjekte edilen likiditenin acilen çekilmesi gerekir. Yani son kredi borç merci müdahaleleri, sadece çok nadir ve kısa süreli başvurulduğunda başarılı olacaktır.

Uluslararası son kredi borç merciinin kim olacağı sorusu, üzerinde tartışılan bir konudur. Merkez bankaları, geleneksel olarak son kredi borç mercii olarak hareket etmişlerdir. Çünkü onlar istediklerinde gerekli likiditeyi yaratabilme gücüne ve tecrübesine sahiptirler. Tüm bu özellikleri nedeniyle merkez bankalarının son kredi borç merci olması gerçekçidir. Ancak uluslararası düzeyde bir merkez bankasına, ülkelerin para politikalarının kontrolünü bırakmaya istekli olmadıkları görülmektedir.

Bazıları, uluslararası bir finansal kuruma en çok benzeyen merkez bankası olarak Bank for International Settlements'in (BIS) uluslararası son kredi borç mercii olabileceğini ileri sürmüşlerdir. BIS, uluslararası finansal sisteme likidite veren bir kuruluş olmaktan ziyade bilginin paylaşıldığı ve merkez bankaları aktivitelerinin koordine edildiği bir kulüp olarak kabul edilmektedir. BIS, sınırlı sayıdaki personeli ile son kredi borç merci için gerekli bilgiyi toplayabilme kapasitesine sahip bir kuruluş değildir.

Şu anda uluslararası son kredi borç merci işlevini etkin bir şekilde yerine getirebilecek bilgiye ve kadroya sahip tek kuruluşun IMF olduğu kabul edilmektedir (Fischer, 1999). IMF'in, merkez bankaları gibi sınırsız likidite yaratamaması, son kredi borç mercii olamayacağına bir gerekçe olarak sunulmaktadır. Ancak bazı iktisatçılar, uluslararası son kredi borç merciinin likidite yaratmak için sınırsız kaynağa sahip olmasının zorunlu olmadığını iddia etmektedirler. Fischer, altın standardının hüküm sürdüğü dönemlerde merkez bankalarının sınırsız likidite yaratma yetenekleri olmadıkları halde son kredi borç mercii işlevlerini yerine getirdiklerini ileri sürmüştür(1999).

Önceleri IMF, ödemeler dengesi açıklarına kısa vadeli kredi sağlamak amacıyla faaliyette bulunmuştur. 1982 Latin Amerika borç krizinden sonra gelişmekte olan ülkelere uzun vadeli kredilendirme görevini üstlenmiştir. Son yıllarda Fon, işsizlik ve çevre sorunları ile de ilgilenmeye başlamıştır.

IMF'in aktivitelerini genişletmesi uluslararası son kredi borç merci işlevi ile bağdaşmaz. Yukarıda ifade edildiği üzere uluslararası son kredi borç merciinin etkin olarak çalışması için nadiren ve kısa süreli bu rolü üstlenmesi gerekmektedir. Uzun vadeli ve sık kredilendirme son kredi borç merciinin etkin işleyişi ile çelişir. Sık ve sürekli kredilendirme, ahlaki riziko problemlerini artırır.

Geleneksel olarak son kredi borç merciinin görevi, bir panik halinde merkez bankasının bankalara kredi vermesidir. Son yıllarda Federal Reserve'in son kredi borç merciinin geleneksel rolünün dışına çıktığı görülmektedir. Federal Reserve, hem finansal hem de finansal olmayan sektörlerdeki borcun toplam sermayeye oranındaki artış nedeniyle finansal sistemin kırılganlığını artırdığını düşünmektedir. Bu, Federal Reserve'in bankacılık kesimi dışında meydana gelen finansal aksaklıklara da likidite enjekte ederek müdahale etmesinin gerekçesini oluşturmaktadır. Özellikle Haziran 1970'de Penn Central'ın iflasından sonra ve 1987'deki borsa çöküşünden sonra yapılan müdahaleler buna örnek oluşturmaktadır. Böyle bir durumda son kredi borç merciinin genişleyen rolünün ekonomi için faydalı olup olmadığı sorusu akla gelmektedir.

SONUÇ

Finansal yapının ekonomik aktivite üzerindeki etkisini inceleyen asimetrik bilgi yaklaşımı, finansal bir sözleşmede farklı tarafların sahip oldukları bilgi farkına odaklanır. Borçlu, yapacağı yatırım hakkında daha fazla bilgiye sahip olduğu için borç verene göre daha avantajlı bir konumdadır ve bu yüzden

daha fazla risk üstlenmeye hazırdır. Asimetrik bilgi yaklaşımına göre finansal kriz, finansal piyasalardaki bilgi akışının aksadığı ve bu yüzden finansal piyasaların görevlerini yapamadığı bir durumdur. Finansal piyasalar, fonları en verimli yatırım fırsatlarına etkin bir şekilde kanalize edemezler. Sonuçta yatırımlarda bir azalma ve buna bağlı olarak da ekonomik faaliyetlerde bir daralma meydana gelir.

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde giderek sayıları artan ve ülke ekonomileri için yüksek maliyetlere yol açan finansal krizler yaşanmıştır. Bununla beraber finansal krizlerin nedenleri ve alınması gereken önlemlerle ilgili önemli adımlar atılmıştır. Asimetrik bilgi yaklaşımı, finansal krizlerle mücadelede politik karar alıcılar için yol gösterici olmuştur.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemlerinin kurumsal yapıları farklılık göstermektedir. Bu yüzden karar alıcıların, gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen finansal krizleri önlemeye yönelik politikaları belirlerken kurumsal yapıdaki bu farklılığı hesaba katmaları gerekmektedir.

Uluslararası son kredi borç merciinin uluslararası finansal sistemin işleyişinde önemli bir rol üstlenebileceği iddia edilmektedir. IMF, uluslararası son kredi borç mercii olma niteliklerine sahip tek uluslararası finansal kurum olarak görünmektedir. Bununla beraber IMF'in mevcut faaliyetlerinin bu rolün etkin işleyişini engelleyebileceği ile ilgili endişeler vardır.

KAYNAKÇA

Akerlof, George (1970). "The Market for Lemons: Quality, Uncertainity, and the Market Mechanism", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.84, No.13, 488-500.

Akerlof, George ve Romer, Paul M. (1993). "Looting: The Economic Underworld of Bankruptcy for Profit", *Brookings Papers on Economic Activity*, No.2, 1-73.

Bernanke, Ben ve Gertler, Mark (1989). "Agency Costs, Net Worth and Business Fluctuations", *The American Economic Review*, Vol.79, No.1, 14-31.

Bhattacharya, S. Ve Thakor, A. (1993). "Contemporary Banking Theory", *Journal Financial of Intermediation*, 3, 2-50.

Fischer, Stanley (1999). "On the Need for an International Lender of Last Resort", *Journal of Economic Perspectives*, Volume 13, Number 4, 85-104.

Gertler, Mark (1988). "Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview", *NBER Working Paper Series*, Working Paper No.2559, 1-51.

Greenwald, Bruce, Stiglitz, Joseph E. ve Weiss, Andrew (1984). "Informational Imperfections on the Capital Market and Macroeconomic Fluctuations", *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 1335, 1-13.

Jensen, Michael C. ve Meckling, William H. (1976). "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure", *Journal of Financial Economics,* Vol.3, No.4, 1-77.

Mankiw, Gregory (1986). "The Allocation of Credit and Financial Collapse", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.101, No.3, 455-470.

Mishkin, Frederic. S. (1990). "Asymmetric Information and Financial Crises: A Historical Perspective", *NBER Working Papers Series*, Working Paper No. 3400, 1-38.

Mishkin, Frederic. S. (1994). "Preventing Financial Crises: An International Perspective", *NBER Working Papers Series*, Working Paper No. 4636, 1-48.

Mishkin, Frederic S. (1996) "Understanding Financial Crises: A Devoloping Country Perspective", *NBER Working Paper Series*, Working Paper No.5600, 1-49.

Mishkin, Frederic S. (1998). "International Capital Movements, Financial Volatility and Financial Instability", *NBER Working Paper Series*, Working Paper 6390,1-33.

Mishkin, Frederic S. (1999a). "Lessons from the Tequila Crisis", *Journal of Banking & Finance 23*, 1521-1533.

Mishkin, Frederic S. (1999b). "Lessons from Asian Crisis", *NBER Working Paper Series*, No.7102, April 1999, 1-24.

Mishkin, Frederic S. (2000). "The International Lender of Last Resort: What are the Issues?", *Jel* No.F3,G2, 1-26.

Mishkin, Frederic S. (2001). "Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries", NBER Working Paper Series, Working Paper No.8087, 1-40.

Mishkin Frederic S. (2004). The Economics of Money, Banking and Financial Markets, Seventh Edition, Pearson Addison Wesley.

Özer, Mustafa (1999). *Finansal Krizler*, Piyasa Başarısızlıkları ve finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar,T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No.1096, İktisat Fakültesi Yayınları, No.2, Eskişehir.

Stiglitz, Joseph E. ve Weiss, Andrew (1981). "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information", The American Economic Review, Vol.71, No.3, 393-410.

Van Damme, E., (1994). "Banking: A Survey of Recent Microeconomic Theory", Oxford Review of Economic Policy, 14-33.

Yahya Kemal Beyatlı'nın Şiirlerinde Dil ve Ahenk

Bilal AKTAN*

Özet: Yahya Kemal Beyatlı, tarihî sürecini tamamlamış olan klâsik Türk Edebiyatından sonraki bir devirde, yani XX. yüzyılda yaşamış bir kişi olduğu hâlde, şekil açısından Divan şiir geleneğini ve aruz veznini en iyi şekilde kullanmayı başarabilmiş usta bir şairimizdir. Devrine göre genellikle sade, pürüzsüz, tabiî ve yaşayan bir Türkçe kullanmıştır. Şiirlerinde müzikal ahenge son derece önem veren şair, bu ilkesini şiirlerinde uygulayabilmekle, yalnızca XX. yüzyılın değil, belki de bütün Türk edebiyatının en seçkin şairlerinden biri olduğunu kanıtlamıştır.

Anahtar kelimeler: Yahya Kemal'in şiir dili ve şiir sanatı

Language and Harmony in Yahya Kemal Beyatlı's Poems

Abstract: Yahya Kemal Beyatlı, lived in a period following the classical Divan Literature, which had completed its historical process; namely in the 20th century despite this. He is one of the master poets who managed to succeed in employing the Divan poetry tradiotion in terms of form and the prosodical meter in the best way. As regards to his period he generally used plain, smooth, natural and lively Turkish. Yahya Kemal extremely attaching importance to musical harmony in his poems and by means of applying this principle in his poetry, proved to be one of the most distinguished poet not only in the 20th century but also in all Turkish literature.

Keywords: Poetry language and poetry art of Yahya Kemal

GİRİŞ

Yahya Kemal'in şiir dilini daha iyi anlayabilmek için edebiyat tarihi açısından önem taşıyan, şairin doğumu öncesinde kısa aralıklarla birbirini izleyen edebî devirlerin şiir ve edebiyat diline yaklaşımlarına kısaca göz atmanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

Yahya Kemal önemli ölçüde siyasî, idarî ve kültürel bakımdan ayrılıp dağılmanın görüldüğü, koca bir devletin parçalanıp yıkıldığı bir dönemde yaşamış bir şairdir. Onun doğumundan yaklaşık yarım yüz yıl önce Tanzimat döneminde önemli siyasî, toplumsal ve kültürel gelişmelerin, yeniliklerin yanı sıra Türk edebiyatında, özellikle şiirde yeni arayışlar gündeme

* Yrd.Doç.Dr.,Dumlupınar Üniversitesi,Fen-Edebiyat Fakültesi,Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

gelmiştir. Bu arayışların bir kısmı, kendini; şiirde kullanılan tema, dil ve şekil olarak göstermiştir.

Özellikle birinci nesil Tanzimatçıları, her ne kadar *toplum için sanat* anlayışı çerçevesinde şiire batı kaynaklı yeni kavramları getirip şekil ve dil bakımından pek yenilik getiremeyip eskiyi takip ettilerse de, dil konusunda, ikinci nesil Tanzimatçılar da aynı şekilde önemli bir yenilik getirmemişlerdir. Bu arada Şinasi'nin dilde sadeleşme çalışmalarına olan katkısını unutmamak gerekir. Ne yazık ki Servet-i Fünûnculara baktığımızda da yine iyimser olamıyoruz. Servet-i Fünûn topluluğunun önemli şairlerinden Fikret ve Cenap da şiir diline gerçek yeniliği getirememiştir. Yahya Kemal, Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin hakkında şunları söyler:

> "(*Fikret) gerçi sade dil de kullanır ama 'maalesef çok zaman yaptığı şey nesir'dir… Kendini sembolist zanneden ve sembolizmle ilgili makaleler yazan Cenap ise sembolizmi bir türlü anlamaz. Bir takım teşbih ve istiareleri sıralamanın sembolizm olduğunu sanır!..." (Ayda, 1979: 30).*

Servet-i Fünûn topluluğunda olduğu gibi, dil bakımından Fecr-i Âtî topluluğunda da aynı şekilde bir yenilik getirilmemiştir. Türk edebiyatında ve şiir dilinde hem düşünce hem de düşünülenlerin uygulamasındaki en köklü yenilik, Millî Edebiyat akımında görülmüştür, diyebiliriz. Bu akımdaki edebî dil anlayışı ana çizgileriyle şu şekilde özetlenebilir: Tanzimat döneminde Şinasi'nin başlattığı, ama çeşitli sebeplerle ihmal olunan dilde sadelik çığırı, İkinci Meşrutiyet devrinde Mehmed Emin, Mehmed Akif, Ziya Gökalp, Rıza Tevfik ve Yahya Kemal aracılığıyla tekrar hayata geçirilmiştir. Bu değişim, yeni Türk şiirinin en önemli yeniliklerinden biri olmuştur. Artık bu yenilikle Türk şiiri, Divan, Tanzimat ve Servet-i Fünûn çığırından tamamıyla ayrılarak halk şiiri ve konuşma dili ile beslenen yeni bir gelenek kurulmuştur. *(Kaplan, 1975: 218)*

Yahya Kemal, ilk gençlik yıllarında Servet-i Fünûn şiirine gönül vermiş, ancak bu ilgiden daha sonraları vaz geçmiştir. Çünkü şiir konusu her şeyden önce dilin konusudur. Dil, şiirin yalnızca ham malzemesi değil, aynı zamanda kaynağıdır. O, buna inanmıştır. "*Yahya Kemal'in büyük önem verdiği 'derunî ahenk' kelimeler arasındaki fonetik münasebetlerden doğduğu gibi, hisler, düşünceler ve hayaller de kelimelerden doğar." (Kaplan, 1977: 280)*

Kenan Akyüz Servet-i Fünun şairleri, Rıza Tevfik ve Mehmet Akif'in şiirleri ile Yahya Kemal'in kullanmış olduğu şiir dilini karşılaştırıp şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> "*Servet-i Fünûn nazmının dili, bazı şahsiyetlerinde ara sıra görülen istisnaî durumlara rağmen, umumiyetle ve kelime kadrosu, gramer ve hatta sentaks itibarıyla Türkçeden uzaklaşan, yapma bir dildi. Hele Yahya Kemal onu, aynı zamanda Fransız dilinin kuvvetli tesiri altında, bir 'tatlı su lehçesi' hâline gelmiş gibi görüyordu*." *(Akyüz, 1970: 728)*
> "*Yahya Kemal'in dili, Tevfik Fikret'in daha çok konuşmalara inhisar eden, Rıza Tevfik'in bir türlü bir düzen ve devam temin edemeyen, Mehmet Akif'in İstanbul konuşmasının sınırlarını aşan ve kalıplaşan ve Mehmet Akif'in fazla halklılaşan ve hattâ bazen argolaşan Türkçelerinden çok üstün vasıftadır." (Akyüz, 1970: 731)*

Yahya Kemal, yenileşme ve sadeleşme yolunda olan Türkçe ile bir şiir dili kurmak ister. Onun kurmak istediği bu dil, milletimizin duygularını ifade edecek temiz, sade bir dil olmalıdır. Fransızlar nasıl klâsik metinlerden hareket edip yeni Fransız şiirine ulaşmışlar idiyse biz de Divan şiirini günümüzde ihya etmenin, ondan pürüzsüz, sade mısralar elde etmenin yollarını aramalıyız *(Okay, 1992: 36)*. Yahya Kemal'in şiirde kendine özgü duyuş ve düşünüşe sahip oluşu ile edebiyatımızdaki yeri hakkında Tanpınar şunları söylemektedir:

> *"1830 yıllarında Fransız şiiri için Hugo, 1890 senelerinin şiir gençliği için Valéry ve Gide, Pierre Louijs için ve daha yaşlıları için Malerbé ne ise, Jaurés ve Barrés, Morréas daha sonraki nesiller için ne olmuşlarsa Yahya Kemal de bizim için o(dur)."(Tanpınar, 1995: 31)*

Yahya Kemal'in aradığı şiir dilini bulmasında belki de en büyük katkıyı, Fransada bulunduğu yıllarda karşılaştığı Mallarme'nin: "*En iyi Fransızcayı Louvre Sarayı'nın kapıcısı konuşur*." *(Uysal, 1998: 328)* cümlesi sağlamıştır. O, bu cümle üzerinde uzun uzun düşündükten sonra, artık şiirlerinde kullanacağı "orta dili" yakalar. Yahya Kemal, Louvre Sarayı'nın kapıcısının okumuş yazmış bir aydın olmadığı gibi okuyup yazması olmayan bir cahil de olmadığını, bu durumda en iyi Fransızcayı "orta tabaka"nın, yani "halk"ın konuşabileceğini anlar. Bu yüzden "*Orta tabakanın konuşmasına dikkat eden şair, dilini bulmuştur." (Uysal, 1998: 328)* diye kararını verir.

Şiirin vezin, kafiye ve iç ahenge dayandığına inanan Yahya Kemal, Türk şiir geleneğinde önemli bir yer tutan aruzu tercih etmiştir. Paris'ten döndüğü yıllarda daha çok eski dille, eski tarzda tarihî hayat sahnelerini tasvir eden gazeller söylemiştir. Böyle yaparken bir yandan eski kültürle birlikte eski dilin de tarihe karışmakta olduğunu fark ediyordu. Hece ile ve sade dille şiir yazmayı denedi, ancak bundan memnun kalmadı. Sade dil onun hoşuna gidiyor; bu dil anlayışının zamanla daha çok kabul göreceğine inanıyordu. Bu durum karşısında başarılması güç, fakat kendisi için gerekli olan bir yolu

seçti. O yol da aruzla, fakat günlük dil ile iç ahenge dayanan şiirler yazma idi. *(Kaplan, 1997: 281)*

Türkçeyi, "*Bu dil ağzımda annemin sütüdür*." diyecek kadar seven Yahya Kemal'i Türkçenin sadeleşmesi davasında, tamamen eskiye bağlı sanmak yanlıştır. O (dil inkılâbından) yirmi beş - otuz yıl önce, Türk şiir dilinde sade Türkçeye doğru ağırbaşlı ve gösterişsiz bir yenilik getirmiştir. 1904-1912 yılları arasında Paris'te Türkçe söyleyişin sırlarını ararken terennüm ettiği:

Canavarlar kaçıyormuş gibi gür bir doludan
Bir Salîb ordusu bozgun, kaçıyor Niğbolu'dan.

gibi destan mısraları, bu hadisenin şahitleridir. İstanbul'a döndüğü ilk yıllarda (1912-1917) söylediği:

"Gönlümle oturdum da hüzünlendim o yerde,
Sen nerdesin ey sevgili, yaz günleri nerde?
Dağlar ağarırken konuşurduk tepelerde.
Sen nerde, o fecrin ağaran dağları nerde?" (Banarlı, 1971:1182)

gibi pürüzsüz şarkı sözleri de aynı şekilde, henüz dil inkılâbından önceki yıllarda, dil konusunda onun hangi çizgide bulunduğunun çok açık bir göstergesidir.

Yahya Kemal, 3 Mart 1330 (1914)'da Peyâm-ı Edebîde yayımlanan bir yazısında, öteden beri çokça kullanılmış olan 'bahr' kelimesinin artık gözümüzde çirkin görünmeye başladığını belirtmekte, denizi deniz kelimesiyle; ebr ve sehâb'ı bulut ile; tîğ, seyf, ve şemşîr'i kılıç ile; ruh'u yanak; bârân'ı yağmur; sefîne ve keştî'yi gemi; sâika'yı yıldırım; bârika'yı şimşek ile daha iyi hissebildiğimizi ifade etmekte, böylelikle Millî Edebiyat akımında başlayan dildeki sadeleşmeden duyduğu sevinci dile getirmektedir. (Kemal, 1997: 88) Bundan dolayı halkımızın hoşlanacağı, bazı güzel hatıraları olan kelimeleri şiirlerinde özenle kullanmaya çaba göstermiştir. Bu konuda söz gelişi: sonsuz, akın, sökün, atlı, dolu dizgin, koşu...vb. kelimeleri sayabiliriz.

Yahya Kemal'in şiirlerinde iki ayrı dil anlayışının bulunduğunu, bunu da iki ayrı kalıba oturtmanın mümkün olduğunu belirtmemiz gerekir. Bunlardan birincisi, az önceki örneklerde ifade etmeye çalıştığımız sade Türkçedir. Şairin bu tür şiirleri özellikle *Kendi Gök Kubbemiz* (ilk baskı: 1961) adlı şiir kitabında toplanmıştır. Buradaki şiirlerin hepsinde topu topu *evlâd-ı Fâtihân (Kemal, 1985: 71), diyâr-ı Rûm (Kemal, 1985: 113), bezm-i ezel (Kemal, 1985: 114), füsûn-ı nevm (Kemal, 1985: 160), serv-i nâz, nev-hayâl, kasîde-serâ (Kemal, 1985: 163)* ve *gazel-serâ (Kemal, 1985: 164)* olmak üzere

toplam sekiz adet Farsça tamlamaya yer verdiğini belirledik. Bu tutum bir bakıma, onun sade, anlaşılır ve yaşayan bir Türkçeye ne kadar çok değer verdiğinin kanıtıdır.

Yahya Kemal'in şiirlerinde söz konusu olan bir başka dil anlayışı ise, *Eski Şiirin Rüzgârıyle* (ilk baskı: 1962) adlı şiir kitabındaki manzumelerde sergilemiş olduğu anlayıştır. Buradaki manzumelerin dili, işlemiş olduğu konu ve tarihî dönemler ile paralellik arz eder. Yani şiirde söz konusu olan dönemin tarihî havası, en iyi şekilde, ancak yine o dönemin klâsik şiir dili ve üslûp anlayışıyla verilebileceği için Yahya Kemal de bunu yapmıştır. Bu tür şiirlerine örnek olarak, söz gelişi Yavuz Sultan Selim destanı hâlinde terennüm edilen *Selimnâme*'de *(Kemal, 1993: 7-19)* Çaldıran ve Mısır zaferlerini kazanan; *İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel* şiirinde ise İstanbul'u alan bir ordunun gücünü ve büyüklüğünü ifade edebilmiştir. Bu şiirde bir yandan Divan edebiyatı nazım şekillerinden birini kullanıp çokça tamlamaya yer vermiş, bir yandan da âdeta ağzı dolduran ve uzun ünlülere sahip olan *gülbang, âsmân, ebvâb, zâmin, şehsüvâr, cihangîr, hücûm* gibi kelimelerin ses değerlerinden yararlanarak İstanbul'u alan ordunun gücünü hissettirmeye çalışmıştır. Böyle bir tercihte bulunması bilinçli bir tercih idi. Çünkü o günün parlak ve görkemli görünüşü, ancak yine o günün tarihî ve edebî havasına uygun bir üslûpla dile getirilebilirdi. Yahya Kemal de bunu yapmıştır. İşte *İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel* şiirinin şu mısraları bu açıdan dikkat çekicidir:

"Vur pençe-i Alî'deki şemşîr aşkına
Gülbangi âsmânı tutan pîr aşkına

Ey leşker-i Müfettihü'l-ebvâb vur bugün
Feth-i mübîni zâmin o tebşîr aşkına

Vur deyr-i küfrün üstüne rekz-i hilâl içün
Gelmiş bu şehsüvâr-ı cihangîr aşkına

Düşsün çelengi Rûm'un eğilsün ser-i Firenk
Vur Türk'ü gönderen yed-i takdîr aşkına

Son savletinle vur ki açılsın bu sûrlar

Fecr-i hücûm içindeki Tekbîr aşkına" (Kemal, 1993: 27)

Yahya Kemal'in şiirlerinin toplandığı üç ayrı kitaptan örnekleme yoluyla yaptığımız istatistik sonucunda, kullanılan yabancı kelimelerin oranını şu şekilde belirledik:

Eski Şiirin Rüzgârıyle : % 54
Rübaîler ve Hayyam Rübâîlerini Türkçe Söyleyiş : % 43
Kendi Gök Kubbemiz : % 33
Ortalama : % 43,3

Yahya Kemal'in şiirlerindeki yabancı kelimelerin ortalama % 43'lük oranı çok görülmemelidir. Çünkü bu oranın içine *hatırlatmak, sîne, akseylemek, nadîde, mücevherât (Beyatlı, 1988: 18), âlem, zafer, fetih, evvel, saat (Beyatlı, 1985: 19)* gibi, yabancı asıllı olmakla birlikte, hemen hemen herkesin bildiği ve fazla yabancılık hissetmediği, artık Türkçeleşmiş olan yabancı kelimeler de dahildir. Şairin hayatta bulunduğu 1951 ve 1956 yılları arasında yayınlanmış, devrin önde gelen beş büyük gazetesine ait sayılar üzerinde yapılan bir incelemeye göre gazetelerdeki yabancı kelimelerin ortalama oranı % 49 olarak belirlenmiştir. *(Aksan, 1995: 380)* Bu durumda anlaşılıyor ki, Yahya Kemal o yıllarda yayımlanan günlük gazete dilinden bile daha sade bir şiir dili kullanmıştır.

Yahya Kemal'e göre şiir, kalpten geçen bir olayın dil şeklinde kendini göstermesi, duygunun birdenbire dil oluşu ve dil hâlinde kalışıdır. Düşündüklerimizi yalnız vezin ve dille ifade etmemiz şiir değildir. Bir mısra eğer derunî bir aşkla ifade edilmişse şiirdir, yoksa kalpten duyulmadan, yalnızca vezin ve dil uyumuyla söylenen söz şiir olamaz. Şiir aslında bir nağmedir. Bu nağmeyi ifade etmek için vezin ve dil ancak ve ancak bir vasıtadır. *(Kemal, 1997: 48)* Şiir, bir söz sanatı olduğu kadar aynı zamanda müzikal bir sanattır. Bu durumu, Yahya Kemal'in bizzat şu ifadelerinden daha iyi anlayabiliyoruz:

> "*Şiir, rythme yani nazım sanatı olduğu için güfteden önce bir bestedir. Mısralarında nağme hissedilmeyen bir manzume sadece bir güftedir ki onu sâhasına atarız. Mısra mısra bir beste olan manzume ise asil şiirdir.*" *(Beyatlı, 1997: 7)* "*Ben şiirin, en adî görünen tarifiyle, lisan, vezin ve kafiyeyle söylenir bir sanat olduğuna kailim (inanan biriyim)*." (*Beyatlı, 1986: 19) "Şiirde nefes ve ses iki unsurdur. Mısraın ayakları yerden kopmazsa yahut en hafif bir kulağı bir ses gibi doldurmazsa halis şiir değildir. Benim için mısra üzerinde günlerce, haftalarca durmak zarureti hasıl olmuştur. Bu tarz uğraşış, bana gittikçe şiirin keşfedilmesi güç bir cevher olduğu duygusunu verdi. Şiir duygusunu lisan hâline getirinceye kadar yoğurmak ve en çok toplu bir madde hâline sokmak, o kadar ki mısra gûyâ hissin ta kendisi imiş gibi kaarie (okuyucu) bir vehim vermek… İşte bunu özlüyorum."(Beyatlı, 1977: 48)*

Yahya Kemal, bir kuyumcunun sanki altın ve mücevheri işleyip titiz çalışması gibi şiiri ele alır; kuyumcunun yaptığı gibi adeta sabırla şiiri işler. "*Bu işleyişin bazı şiirlerde 10 yıl, 20 yıl, hattâ 40 yıl sürdüğü olmuştur." (Beyatlı, 1985: VII)* O, kullanacağı kelimelerin mısra içinde birbirleriyle hem

ses, hem anlam, hem de ahengini, müzikal uyumunu sağlayıncaya kadar huzursuz olmuş; hatta onun uykuları kaçmıştır. Bu konuda:

"Ve siyah serviler altında kalan kabrinde
Her seher bir gül açar, her gece bir bülbül öter.

beytindeki "*siyah*" kelimesine uzun süre takılıp, bunu daha sonra "*serin*" kelimesiyle değiştirmesini örnek verebiliriz (Çınarlı, 1984: 66).

Yahya Kemal yalnızca kendi şiirlerinde seçici davranmakla kalmamış; başkalarının şiirlerini de kendine dert edinmiş, zaman zaman onlar üzerindeki eksik ve kusurları da düzeltmeye çalışmıştır. Fransa'da yaşadığı şu olay bu duruma güzel bir örnektir. Fransa'ya vardığı yıllarda yeni tanıştığı Abdülhalim Memduh, "*Hayd Park*" adlı uzun bir manzume yazar. Abdülhalim, şiirinin bir mısraında geçen, fakat kulak tırmalayıcı bulduğu

"Ben nasıl bî-nihâyeyi yazarım?"

mısraının daha güzel ve pürüzsüz bir şekilde yeniden söylenmesi için Yahya Kemal'den yardımcı olmasını rica eder. O da bu rica üzerine mısrayı:

"Bî-tenâhîyi ben nasıl yazarım?"

şekline çevirmekle Abdülhalim'in büyük takdirlerini kazanmıştır. *(Beyatlı, 1986: 101)* Yahya Kemal bu düzeltmeyle, bazı uzmanlarca yarı ünlü olarak nitelenen *y* ünsüzünün *e, i, a* ünlülerinin de katkılarıyla "-ye –yi -ya" şeklinde, arka arkaya gelen üç hecenin söylenişindeki zorluğu gidermiştir.

Yine bir gün dostlarıyla birlikte otururken Şeyhülislâm Yahya'nın:

"Erdi bahâr sen dahi şâd olmadın gönül
Güllerle lâlelerle küşâd olmadın gönül"

beytinde, ikinci mısradaki *"güllerle lâlelerle"* kelimelerindeki söyleyiş zorluğunu ve fonetik sevimsizliği aynı şekilde düzelterek, mısraı:

"Her yanda güller açtı küşâd olmadın gönül"

şekline çevirmiştir *(Çınarlı, 1984: 69)*. Şairin yaptığı bu gibi düzeltmelerin örnekleri çoktur.

Türk edebiyatında yüz yıllardan beri kullanıla gelen aruz vezni, belki de en pürüzsüz ve olgunlaşmış şekliyle Yahya Kemal'in şiirlerinde kendini göstermiştir. Onun aruzdaki ustalığı ile ahengi sağlamadaki başarısı bağlamında Kenan Akyüz şu tespiti yapmaktadır:

> "*Aruza verdiği değer, bir bakıma, onun umumiyetle şairde vezne ve dolaysıyla ahenge verdiği değerin de ifadesidir. Aruzun türlü şekillerini seçişte ve kullanışta gösterdiği büyük itina da buna delâlet eder. Şiiri nesirden tamamıyla ayrı ve 'musikiden başka türlü bir musiki' telâkkî*

eden Yahya Kemal'in nazmında, ahengin temini bakımından aruzdan yüklendiği hisse inkâr edilememekle beraber, şairin, daha çok, kelimeler arası ses uyuşumundan faydalanmağa ve ağırlık noktasını burada kurmağa çalıştığı görülür. İç ahenge değer vermesine ve bunu başarılı bir şekilde sağlamış bulunmasına rağmen, onun şiirlerinde dış ahenk de mükemmel bir şekilde belirir. Bu itibarla sembolist şiirin büyük değer verdiği iç ahenkle, parnasyenlerin titizlikle temine çalıştıkları dış ahengi onda bağdaşmış olarak buluyoruz. Bir ahenk unsuru olarak vezinde gösterdiği titizliği kafiyede lüzumsuz bulan şair, eski nazmın kafiye hususundaki ağır kayıtlarını dikkate almayarak en basit ses benzerliklerini taşıyan kelimeleri de kafiyelendirmekte mahzur görmemiştir." (Akyüz, 1970: 728)

Yahya Kemal'in şiirlerinde şekille ilgili unsurlarda bir zorlama ve sunîlik hissedilmez. Bu konuda Mehmet Kaplan şunları söyler: "*Halk şiirinden sonra, yüksek edebiyatta, bize sade ifade ile derin ve güzel şiirler yazılabileceğini Yahya Kemal ispat etmiştir… Kelimeler vezne uydurulmak için ezilip büzülmez. Cümle içinde kelimelerin yerleri, tabiî söyleyişe uygundur.*" *(Kaplan, 1975: 213)*

Yahya Kemal'in şiirde zaman zaman kullandığı hitaplar ve ünlemler ile *târumâr olmak, haşir neşir olmak (Beyatlı, 1985: 79), yol almak (Beyatlı, 1985: 83)* gibi deyimler, okuyucu ile şair arasında daha sıcak bir ilişkinin kurulmasını; *derinden derine (Beyatlı, 1985: 38), tek tük (Beyatlı, 1985: 44), üçer beşer (Beyatlı, 1985: 104), kol kola (Beyatlı, 1985: 105), uçtan uca (Beyatlı, 1985: 127), hazin hazin (Beyatlı, 1985: 165)* vb. tekrar grupları ise şiirde ahengi sağlamaktadır. Şairin aşağıya aldığımız manzumesinde görülen tekrarlar bu konuya oldukça güzel bir örnek oluşturmaktadır:

"Ne Akdeniz'de şafaklar, ne çölde akşamlar,
Ne görmek istediğim Nil, ne köhne Ehramlar,
Ne Bâlbek'de Lâtin devrinin harâbeleri,
Ne Biblos'un Adonis'den kalan sihirli yeri,
Ne portakalları sarkan bu ihtişamlı diyar,
Ne gül, ne lâle, ne zambak, ne muz, ne hurma ve nar,
Ne Şam semâsını 'yâlel'le dolduran şarkı,
Ne Zahle'nin üzümünden çekilmiş eski rakı,
Felekten özlediğim zevki verdiler, heyhât!..." (Beyatlı, 1985: 78)

"*Yol Düşüncesi*" adlı şiirinden örnek olarak sunduğumuz bu mısralarda *"ne"* kelimesinin pek çok tekrarıyla, hem şiire bir ahenk kazandırma, hem de psikolojik olarak dayanılmaz ölçüde nice acılar çektiğini dile getirme bakımından şiire güç katmaktadır.

Şairimizin "*Endülüs'te Raks*" adlı şiirinin aşağıdaki mısralarında "l, s, ş" ünsüzleriyle sağlanan ünsüz tekrarı (aliterasyon) aracılığıyla, sanki zil sesleri ile raks eden güzelin eteklerinden yayılan esintileri ve fışıltıları duyar gibi oluruz. Bunu hissettiren kelimeleri şair, mısralarına her hâlde gelişi güzel almamış; kesinlikle bunların hesabını yapmış, dolayısıyla mısraları oluştururken kelimeleri özenle seçerek kullanmış olmalıdır:

"Zil, şal ve gül... Bu bahçede raksın bütün hızı...
Şevk akşamında Endülüs üç defa kırmızı...

Aşkın sihirli şarkisi yüzlerce dildedir.
İspanya neş'esiyle bu akşam bu zildedir.

Yelpâze çevrilir gibi birden dönüşleri,
İşveyle devriliş, saçılış, örtünüşleri...

Her rengi istemez gözümüz, şimdi aldadır;
İspanya dalga dalga bu akşam bu şaldadır." *(Beyatlı, 1985: 151)*

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Yahya Kemal, yalnız XX. yüzyıl Türk edebiyatında değil, bütün Türk edebiyatında önemli yer tutan edebî bir kişilik; müzikal ahenge azamî önemi veren usta bir şairimizdir. Şiirlerinde geleneksel unsurlar ışığında sade Türkçeyi tercih etmiş olması, onun en önemli özelliklerinden biridir. Yaşadığı dönemin gazete dilinden bile daha sade bir dil kullanması, onun şiir dilinde izlediği sade Türkçecilik anlayışının çok açık bir kanıtıdır. Bu yönüyle, Yahya Kemal'in kendisinden sonra pek çok şaire ışık tuttuğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (1995). Her Yönüyle Dil, Ankara.

Akyüz, K. (1970). Batı Şiirinde Türk Şiiri Antolojisi, Ankara.

Ayda. A. (1979). Yahya Kemal'in Fikir ve Şiir Dünyası, Ankara.

Banarlı, N. S. (1971). Türk Edebiyatı Tarihi c.II, İstanbul.

Beyatlı, Y. K. (1986). Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım, İstanbul.

Beyatlı, Y. K. (1997). Edebiyata Dair, İstanbul.

Beyatlı, Y. K. (1993). Eski Şiirin Rüzgârıyle, İstanbul.

Beyatlı, Y. K. (1985). Kendi Gök Kubbemiz, İstanbul.

Beyatlı, Y. K. (1988). Rübâîler ve Hayyam Rübâîlerini Türkçe Söyleyiş, İstanbul.

Çınarlı, M. (1984). "Şiiri Kendine Dert Edinen Adam" Yahya Kemal Beyatlı Semineri Bildirileri, Ankara.

Kaplan, M. (1975). Şiir Tahlilleri, İstanbul.

Kaplan, M. (1997). Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II, İstanbul.

Okay, O. (1992). "Yahya Kemal Beyatlı" mad., TDVİA c. VI, İstanbul.

Tanpınar, A. H. (1995). Yahya Kemal, İstanbul.

Uysal, S. S. (1998). Şiire Adanmış Bir Yaşam: Yahya Kemal Beyatlı, İstanbul.

Çağdaş Totalitarizm PLATON'a Dayandırılabilir mi?

Hasan YILDIZ *

Özet: 20. Yüzyılda meydana gelen totaliter devlet ve şiddeti Platon'a dayandıran Karl Popper'dir. Özellikle Nazilerin Platon'un metaller mitosundan etkilendiğini savunur. Bu makalede Platon'un zorbalık (tiranlık) veya diktatörlük hakkındaki olumsuz düşünceleri ışığında Popper'in tezi çürütülmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: totalitarizm, tiranlık, metaller mitosu, oligarşi, ırk.

Can the Modern Totalitarianizm be Leaned on PLATON?

Abstract: It was Karl Popper that attributes the emergence of totalitarion state and violence in the 20th century to Platon. In Particular, Popper argues that the Nazis were influenced by Platon's metals mithos. In this article we aim to resect Popper's thes is in the light of Platon's ideas on tgranny and dictatorship.

Keywords: totalitariannism, tyranny, metals mithos, oligarchy, race.

GİRİŞ

20.Yüzyılın ikinci çeyreği insanlık tarihi açısından önemli olaylara sahne olur.Rusya'da Çarlık kanlı bir devrimle Lenin ve askerleri tarafından yıkılarak yerine Sovyetler Birliği kurulur. Almanya'da Hohenzollern hanedanı yıkılır ve Weimer Cumhuriyeti kurulur. Yerini daha sonra Adolf Hitler'in Nasyonal Sosyalist iktidarına bırakılacaktır. İtalya'da krallık devam etmekle beraber Mussolini'nin Faşist partisi de tüm toplum yaşamını kontrol eden totaliter bir sistem kurar. Bu sistemlerin içerisinde ırk ayrımını benimsemiş olan Nazizmdi. Karl Popper Nazilerin uyguladığı jenosidin kökenini antikçağ filozofu Platon'un fikirlerine dayandırmaktadır. Açık Toplum ve Düşmanları'nda Popper özellikle Metaller Mitosu vasıtasıyla Platon'u ırkçı düşüncelerin gelecek asırlarda insanlığın başına musallat olmasına sebep olmakla itham eder. Şimdi "Metaller Mitos"u nedir onu görelim;

---

* Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Metaller Mitosu

Platon İdeal Devlet'in kuruluşunda, insanların onun önerdiği filozof-bekçi-işçi hiyerarşisine itaat etmeleri için her zamanki gibi Sokrates'i konuşturarak bir yalan veya mitos anlattırır. Bu bir eski Fenike masalıdır:

> "Peki söyleyin. Nasıl bir cüretle ve ne kelimelerle konuşacağımı bilmem, ama önderleri ve yardımcıları, sonradan bütün şehri sana inandırmaya çalışacağım; kısaca diyeceğim ki: Biz sizi bazı ilkelere göre yetiştirdik ya, bunlar bir çeşit rüya idi. Gerçekte siz silahlarınız, bütün eşyalarınızla birlikte yerin altında yetiştiniz yoruldunuz. Toprak, bir ana gibi, iyice büyüttükten sonra yeryüzüne çıkarttı sizi. Üstünde yaşadığımız bu toprak sizleri büyüten, emziren ananızdır. Ona saldıran olursa korumak boynumuzun borcudur. Yurttaşlarınız da aynı toprağın çocukları ve sizin kaderlerinizdir." (Devlet 1980.414d.e).

Platon masalın bu kısmı ile gerek yöneticileri ve yardımcılarını, gerekse geniş yığını oluşturan çiftçi, tüccar, zanaatkar ve çoban gibi meslek sahiplerine öncelikle bir vatan edinmenin önemini vurgulamaya çalışmaktadır. Herkesin toprağın çocuğu olduğunu söylemekle, hem önderlerin hem de yardımcılarının geniş yığınları dış ve iç tehlikelere karşı korumasını teşvik ettiği gibi; aynı zamanda geniş yığını oluşturan zümrenin, önder ve koruyuculara mutlak itaatını da sağlamış olmaktadır.

Bundan sonra masalın, can alıcı kısmı gelmektedir. Metaller Mitosu olarak tanınan bu kısımda Platon, tasarladığı toplumsal yapı için kendine hem bir kaynak bulmuş olmakta, hem de herkesin işini yapması ilkesiyle oturtmaya çalıştığı adalet veya doğruluk erdeminin meşru zeminlerini bulmaya çalışmaktadır. Çünkü kurduğu sistem en çok buradan yara almaktadır. Fenike masalının devamı şöyledir:

> "Bu toplumun bir parçası olan sizler, diyeceğim, birbirinizin kardeşisiniz. Ama sizi yaratan Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baştacı olurlar. Yardımcı olarak

> yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. Aramızda bir hamur birliği olduğuna göre sizden doğan çocuklar da herhalde size benzeyeceklerdir. Ama arada bir altından gümüş, gümüşten de altın doğduğu olabilir. Bunun için Tanrı her şeyden önce önderlere, doğan çocuklara iyi bekçilik etmelerini, içlerine bu madenlerden hangilerinin katılmış olduğunu dikkatle araştırmalarını buyurmuştur. Kendi çocukları tunçla yada demirle katışık doğmuşlarsa hiç acımayıp hamurlarına uygun işlere koyacak onları; çiftçi ya da işçi yapacak. Çiftçi ve işçi çocukları arasından mayaları altın ve gümüşle katışık doğanlar olursa, onları gözetecek, kimini önderliğe, kimini bekçiliğe yükseltecek; çünkü mayasında demir yada tunç katışık olanlara önderlik edeceği gün şehrin yok olacağını Tanrı buyurmuştur"(Devlet 1980 415 a,b,c).

Yurttaşların bu masala nasıl inandırılabileceğini soran Sokrates'e Gloukon, kendilerini inandırmanın zor olacağını ama oğullarını, torunlarını inandırmanın mümkün olabileceği cevabını verir. Sokrates bu kadarının bile, yurttaşları gerek devlete, gerekse birbirine daha çok bağlayacağını belirtir. Hacıkulaoğlu, Platon'un yalan konusunda çifte standartlı hareket ettiğini belirtir. Birinci kitapta, filozofun gerçeği seven kişi olarak tanımlandığı ve yalandan nefret edilmesi söylendiği halde, Metaller Mitosu'nun anlatılmasıyla çifte standart uygulandığını belirtir. Şöyle ki, yalan, devleti yönetenlerce yönetilenlere söyleniliyorsa olumlu ve doğru, yönetilenlerce yönetenlere karşı söyleniyorsa yanlış ve cezalandırılması gereken bir eylemdir. Bu şekilde Hacıkulaoğlu'nun yönetenlerin yönetilenlerin aleyhine bir tasarruf sahibi oluşuna dikkat çektiği anlaşılmaktadır (Hacıkulaoğlu,1991:17-18). Şenel de yönetici takımın lehine sunulan "yararlı yalan"a dikkat çekerek, Platon'un bir çeşit yarı kast sistemi kurmaya çalıştığını ifade eder. O da Metaller Mitosu'nun "ırk öğretisi"olduğunu tasdik etmektedir(Şenel, 1996:147). Ebenstein de yalanın zararlarından söz eder ve tıbbi yalanın ikinci derecede bir mazereti bildirmekten ziyade asıl yalan olan metal yalanına yani ideal siyasal topluluğa ilişkin olduğunu ifade ederek, görevli olmayan birinin yöneticileri yanıltmasının, bir hastanın doktorunu yanıltmasından daha kötü olarak kabul edileceğini söyler. Buna göre yönetilenlerin gerçekten sapmalarına müsaade edilmiyor ama yönetilenler tıp yolunda ölebilirler demekte ve yalan söyleme yetkisinin, ister ülke düşmanlarını, isterse yurttaşlarını hedef alsın sadece önderlerde olduğunu vurgulamaktadır. Ebenstein yönetici takımının bilgisinin, üretici takımın bilgisinden fazla olduğunu ve tıp gibi bir bilgi türünün bile siyasi hikmet kadar doğa ve toplumu kavrayamayacağını, insanın psikofizik dünyasıyla ilgilendiğini ve değerlerle düşünceler dünyasıyla ilgisi olmadığını

söylemektedir. İşte zanaatın eksik bilgisi, üreticiyi hiçbir zaman filozof yönetici yapamayacak ve onun karşısında ikinci sınıf insan durumuna düşecektir.(Ebenstein,1996:21-22-23).

Popper'in Yaklaşımı

Popper, Platon yorumcuları arasında ona karşı biraz sert davranan biri olarak bilinir. Gerçi öne sürdüğü kanıtlar, reddedilemez gibi gözükmektedir. Ancak Platon'u, yaşadığı yirminci yüzyıldaki tatsız olaylardan sorumlu tutarcasına yaptığı eleştirilerdeki haksız tutumu yumuşatılmalıdır. Popper'de Metaller Mitosu'nu ileri sürer ve burada Platon'un ırkçılık yaptığını iddia eder(Popper 1994:140).Ancak Platon bunu gizlemektedir. Şöyle ki; üreticilerinin altın cevherli çocukları (gümüşler de dahil) doğarsa, bekçi ve önder olabileceklerdir. Yani üst tabakanın demir ve tunç karışımlı çocukları, üreticilerin arasına itileceklerdir. Popper Platon'un asıl yalanının yaşlılık döneminde kendini ele verdiğini ve Devlet'teki görüşünün Yasalar'da öne sürdüğü tezle çürüdüğünü ve ırkçı görüşünün açığa çıktığını ifade eder. Sorun farklı kasta ait kişilerin evliliklerinden doğan çocukların,daha alt kasta gönderilmesinin ana-babanın konumuna bırakılmasıdır. Platon'un yaşlılık evresinde bu konuda yazdıkları şu şekildedir: "Dünyaya gelen bir çocuğun ana babası hakkında herhangi bir sorun yoksa, ama bunlardan hangisi ile kalacağına karar vermek gerekiyorsa, şöyle olacak: Bir köle kadının bir köleden ya da özgür bir erkekten ya da bir azatlıdan doğma çocuğu, köle kadının kendisine aittir; eğer özgür bir kadın bir köle ile ilişki kurarsa, doğan çocuk kölenin efendisine ait olacaktır;eğer özgür bir erkek kendine ait köle kadınla ya da özgür bir kadın kendi kölesinden çocuk sahibi olursa ve durum apaçık ortadaysa, kadın görevliler özgür kadının çocuğunu babasıyla birlikte başka bir ülkeye göndereceklerdir; yasa bekçileri de aynı şekilde özgür erkeğin çocuğunu annesi ile birlikte göndereceklerdir(Yasalar, 1996:930 d,e). Popper Platon'dan getirdiği bu örnekle onun genel fikri yaşamında ikilem içinde bulunduğunu, ırkçı fikirlerini gizlediğini söylemektedir. Buna sebep olarak o dönemin demokrat ve insan sever yönetimlerinin var oluşunu gösterir(Popper, 1994:141).Platon'un aristokratlığı ve seçkin bir aileden geldiği bilinmektedir. İçinden sürekli olarak yöneticiler çıkarabilmiş bir ailesi var. Gerek anne tarafı gerekse baba tarafı (biri Solon'a biri son Atina Kralı Kodros'a dayanıyor) önemli liderler yetiştirmişlerdir. Platon'un da art arda başarılı insanlar çıkarmış olan seçkin aile mensupları gibi Tanrının kendilerini her zaman tercih ettiğini sanması mümkündür ve öyle gözükmektedir. Tarih boyunca pek çok saltanat süren, aile mensupları ve yandaşları öyle sanmışlardır. Ancak Adolf Hitler'in böyle bir aileden gelmediğini vurgulamak gerekir. Hala eski rüyaları görenler vardır. Ama Platon'un Devlet'teki görüşü dikkate alınırsa, arada sırada üretici tabakadan, gerçekten altın cevherler çıkmaktadır. Tarihler Bonapart ailesinin, Napolyon

ortaya çıkana kadar hiçbir önemli varlık gösteremediğini hatta Korsika adasında balıkçılıktan başka, bir iş yapmadıklarını yazarlar. İster keskin zekası sayesinde, isterse koşullar ona itsin ya da her ikisi beraber olsun, O'nun Fransa tarihindeki yeri bellidir. Onun fırtınası geçtikten sonra ailesinin durumunu da ortadadır. Platon'un ırkçılığını gizlemesinin o dönemin demokrat eğilimli kişileri ile açıklanmasına biraz şüphe ile bakmak gerekmektedir. Çünkü Yasalar'ın yazıldığı yıllar ile, Devlet'in yazıldığı yıllarda Atina'da sadece demokratlar hüküm sürmüştür. Devlet'i yazdığı yıllarda demokratlardan ve özgürlükçülerden çekinen Platon'un Yasalar'ı yazdığı yıllarda onlardan çekinmemesi neye bağlanabilirler? Yaşlandı ve dindarlaştı diye mi? Ya da artık yaşlıyım ve onlardan ne olursa olsun çekinmeyeceğim ve fikirlerimi ifade edeyim düşüncesi mi doğrudur? Elde kanıt olmadan kesin bir hüküm verilemez. Ancak Popper'in çocuk konusundaki tespiti doğrudur. Platon o devrin kölelik anlayışından kurtulamamıştır, belki bunda düşünebilecek kadar zamana ihtiyaç duyduğu ve felsefe yapabilmesi için başkalarının hizmetine(kölelik gibi) ya da Akademi'yi yönetirken cömert zengin dostların varlığına ihtiyaç duyması, o konuda sağlam bir düşünce ortaya koymasına engel olmuş da olabilir.

Oligarşi Lideri Kritias'ın Durumu

Popper'in Platon'a eleştiri yönelttiği bir nokta da, bu propaganda yalanının yani kan ve toprak mitosunun ortaya çıkışında, dayısı Kritias'a olan hayranlığını öne sürmesidir. Bilindiği gibi Kritias otuzlardandı veçok kısa süren iktidarı boyunca yüzlerce kişiyi öldürtmüş ve Sokrates'i sonradan idama mahkum edecek olan demokratlar tarafından devrilmişti. İşte Popper Kritias'ın yazdığı bir şiirden bahsediyor ve Tanrılardan korkulmasını sağlayan devlet adamının bilge ve kurnaz kabul edildiğini ve Platon'un daha sonra Yasalar'da Tanrılara ve dine lakayıt davrananlara ağır cezalar vermeyi öngören görüşünün buradan kaynaklandığını ileri sürüyor. Platon dayısı olan Kritias'ı belki sevmiştir, kendisi de şair ruhlu olduğu için şiirlerinden etkilenmiş olabilir. Bunlar mümkün kabul edilebilir, fakat Platon'un dayısı Kritias'ın çok kısa bir zamanda (8 ayda) 1500 kişiyi alenen öldüren rejimine karşı duyduğu tepkiyi bizzat dile getirdiği bilinmektedir. Platon'un adaleti biraz totaliter olabilir (özel eğitim, özel yaşam, mülkiyetsizlik v.s. sadece bekçi zümresine aitti, İdeal Devlet'in diğer kesimlerini ilgilendirmiyordu) ama Popper'in yaşadığı dönemdeki Nazi zulmüne prototip olarak gösterilemez. Çünkü küçük bir site devletinde boyutlarına rağmen şiddeti belki Nazilerle ölçülebilecek olan Kritias rejimine (oligarşi) karşı Platon'un tepkisi nasıldır, onu görmekte yarar vardır. Platon bunu VII.Mektup'unda şöyle ifade eder:

> "Gençlikte ben de birçok gençler gibiydim. Kendi kendime davranabileceğim gün gelince, hemen devlet işlerine atılmaya karar vermiştim. Fakat o zaman bu alanda birçok değişmeler olmuştu; kendimi şu durum karşısında buldum. Birçok kimseler o zamanki idareye saldırmışlar, ihtilal çıkmış ve yeni idarenin başına 51 kişi konmuştu. Bunlardan on biri şehirde; onu da Peiraeus'da iş almıştı;vazifeleri; Agora ile şehrin idaresini ilgilendiren işlerle meşgul olmaktı. Öteki otuzuna tam salahiyetle en yüksek iktidar verilmişti. Bunlar arasında tanıdıklarım, akrabalarım vardı; uygun bir iş vermek üzere beni hemen çağırdılar.Genç yaşım düşünülecek olursa, hiç de aşırı olmayan hülyalar kuruyordum; bunların devleti, eğrilik yolundan doğruluk yoluna getirerek idare edeceklerini sanıyor, ne yapacaklarını merakla bekliyordum. Halbuki çok geçmeden, eski düzeni adeta altın çağı imiş gibi arattıklarını açıkça gördüm. Birçok zorbalıklardan başka, o zamanın en doğru adamı olduğunu söyleyebileceğim yaşlı dostum Sokrates'e de saldırdılar... Ben de bu türlü şiddetli hareketler ve buna benzer, bunlar kadar önemli daha başka zorbalıklar karşısında nefret duydum; olup biten iğrençliklerden uzaklaştım. Az zaman sonra, otuzlar düştü; kurmuş oldukları şekli de onlarla beraber ortadan kalktı '(Platon, 1997:324 c,d,e, 325 a).

Görüldüğü gibi Platon zulüm idaresini onaylamamaktadır. Gerçi Popper, orada Kritias'ın zulüm idaresini destekledi demiyor ama diyemiyor. Suçladığı konu propaganda! Platon ilk defa propagandayı geniş çaplı bir şekilde kullanmakla suçlanıyor. Velev ki öyle olsa bile, Platon'un yaptığı propaganda ortada ve pratik siyasette ulaştığı başarı da görülüyor yani fiyasko. Çok başarılı birer propagandaları olan Nazilerin ve şeflerinin bu yolla ulaştıkları başarı (kitleleri ve belirli sayıdaki grupları etkileme) ortada iken, Platon'un onlara bu konuda öncelik ettiği düşünülebilir mi? Düşünülüyorsa eğer, tartışmaya açık bir konudur, haksızlıktır. Üstelik Platon'un eleştirildiği konunun, antidemokrat oluş ya da onlardan çekinişinin, gizli hesaplarla değil, bilindiği üzere yaşanan olaylarla da doğrudan ilgisi vardır. Yaşlı dostu Sokrates'i demokratlar öldürmüşlerdi(phaidon 115 a,b,c,d,e, 116 a,b,c,d,e, 117 a,b,c,d,e 118; Sokrates'in Savunması, 1996: 56-63). Artı olarak İ.Ö.406 yılındaki deniz savaşında, denizden toplanamayan (fırtına yüzünden batan gemilerden denize dağılan askerler) 400 ceset yüzünden, idama mahkum edilen altı amirali kurtarmak için açıkça karşı çıkan tek kişi sadece Sokrates'tir (Mansel, 1995: 336-337). Buna rağmen altı amiral derhal öldürülmüşler ve Atina'da demokratlara güven azaldığı için ordu komutasına geçme hevesi de kimsede kalmamıştı. Bu icraat Atinalı demokratlarındı ve Platon'un bunlara

tepkisi, çağdaş demokrasilerin oturmuş, insan haklarına dayalı, çoğulcu rejimlerine yapılmış bir tepki gibi sunulmamalıdır. Onlar temsili demokrasiyi bile tanımıyorlardı. Böyle bir demokrasi anlayışı A.B.D.'nin kuruluşuyla gündeme geldi. Atina demokrasisi hiçbir zaman kölelik ayrımını ortadan kaldırmamıştır. Belki de cüret bile edememişlerdi. Mansel'in belirttiği gibi meşhur Perikles'in eşi olan Aspasya bile yabancı olduğu için (Perikles'e iki erkek evlat vermesine rağmen) Atina vatandaşı yapılmamıştır (Mansel,1995: 337; Protagoras,1996: 320 a,b; Gorgias, 1996: 516 a,d). Ki Perikles üst üste hiç ara vermeden 40 yıl Atina'nın başında seçimle iktidarda kalmıştır, buna rağmen eşini yasal vatandaş yapamamıştır. "Ateş düştüğü yeri yakar" misalinde olduğu gibi Platon çektiği acıyı kendisi bilir, Popper de çektiği acıyı kendisi bilmektedir. Ancak yaşanılan dönemlerde çekilen acı ve ıstıraplar insanlarda yanlış "günah keçileri" oluşturmamalıdır.

Platon'un Zorbalık Rejimi (Tiranlık) Hakkındaki Tutumu

Problemi bir de filozofun, totaliter rejimin özdeşi sayılabilecek olan tiranlık hakkındaki görüşlerini ele alarak analiz etmenin doğru olacağı kanısındayım. Acaba tiranlık, çağdaş totaliter rejimlerle bir tutulabilir mi, şeklindeki sorulara cevap olarak Metaller Mitosundan filozofun ırkçı olduğu yönünde bir kanaat nasıl uyanıyorsa (O dönemin demokratlarının tutumlarına da az önce değinilmişti) zorbalık ya da tiranlık rejiminden de, bu rejimin totaliterlik koktuğu düşünülebilir sanıyorum. Totaliterizmin temel özelliği tüm toplumu denetlemesi idi ve bunu canice işlediği katliamlar vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu. Eski tiranlarda, toplumu tam olarak denetleyip denetlemedikleri eksik bilgi dolayısıyla tartışmalı olsa da (Çünkü onların tarihini düşmanları yazmıştı Peisistratos'un ki gibi), kan akıtmada herhalde çağdaş diktatörler ile karşılaştırılabilirler.

Zorba ya da tiranlık rejimi Platon'un İdeal Devleti tasarımlamasından bu rejimin bozulması ile başlayan süreçte en son noktayı koyduğu bir yönetim tarzıdır. İdeal Devlet bozulunca timokrasi, aristokrasi, oligarşi, yasalı-yasasız demokrasi (Devlet Adamı; 1994:293 c,d,e...) ve nihayet tiranlık sırayla ortaya çıkar. Tiran en kötü yöneticidir, isterse yetkilerini filozofa devrederek "İdeal Devlet" i kurabilir ama böyle bir şeyi yapmaz (Sicilya gezisindeki tiran Dionysios'u kasteder). Tiranlık demokrasinin bozulmasından sonra insanlığın karşılaşabileceği bir rejimdir.

Platon'un demokrasinin bozulmasından tiranlığa geçişi açıklamasını sunmadan önce, tiranlığın eski Grek toplumundaki tarihçesine çok kısa bir şekilde göz gezdirmek yararlı olacaktır. Alsan'ın belirttiğine göre Korint'li Kypselos ülkesinde önce sert davrandı, bayındırlığı geliştirdi, sanat eserleri ortaya koydu, sonra çok yumuşadı hatta muhafızsız gezdi. Oğlu Periandros

hem bilge hem de kan dökücü idi. Yedi bilgeden biri oldu. Miletos'ta oligarşiyi dağıtan Thrasyboulos'la dosttur. Sicyone'de Kleisthenes, oligarşinin dayandığı aileleri dağıtır. Efes'te Pythagoras, Midilli'de Pittakos (yedi bilgeden biri), Sisam'da Polikrates bu yeni yönetimi uyguladılar (Alsan,1963;7,12).Alsan Atina'da ilk tiranın Peisistratos olduğunu söylemektedir. Dağlık Diakri bölgesinde yaşayanların desteğini almıştır. Paralilerin (deniz kıyısında yaşayanların)temsilcisi olan Megagles, Pediakrilerin (ovada yaşayanların) başı Lykurgos ile baş edemeyince, önce sürdüğü Peisistratos'u geri çağırdı. O da tiranlıkla Atina'yı uzun süre yönetti. İşsizlere iş aradı, ekilen yerleri çoğaltmaya çalıştı. Köylünün işini rahat yapması için bölge mahkemeleri kurdu. Alsan, Aristo'nun ifadesiyle onun halkı hiç sıkmadığını söylemektedir.

Fakat Atina'nın tarihçesinden anlaşılmaktadır ki, bu şehirde tiranlık demokrasiden önce gelmektedir. Tiranlıktan önce toprak kavgaları, kölelik sorunu ve bunları çözmeye çalışan Solon'un getirdiği yasalar, oligarşik bir yönetim döneminde oluşmuştur. Solon memnun olmayanlar yüzünden şehri terk ederken, kendisine yapılan tiranlık teklifini de geri çevirmiştir(Alsan, 1963;10-13;Parkinson, 1984;118-159). Parkinson'un da belirttiği gibi Atina'da aristokrasi dönemi kısa sürmüş sayılır. Bu süre M.Ö. 750-600 yılları arasını kapsar. Solon (M.Ö.594) ve Cleisthenes'in (M.Ö.525)yaptığı reformlar, arta kalanların ortadan kaldırıldığına yöneliktir. Aralarında çok yıllar var. Bir tiran olan Peisistratos var. Ondan sonra tiran olan Cleisthenes'tir. O Atina halkının bir daha oligarşi yönetimine düşmemesi için ilginç bir adım atar. Klan sistemi ile vatandaşları belirleme sistemini kaldırır ve Atina'yı otuz bölge ya da "demos"a ayırır. Halk artık soylarıyla değil bulundukları bölgenin yani demosun temsilcisi olarak siyasi eylemde bulunacaklardı. Doğal olarak Cleisthenes, önceki yapılanmada vatandaş kabul edilmeyen birçok kişiyi de vatandaş yapmıştı. Demoslar bucak hükmünde idi ve yönetimde artık onlar söz sahibi olacaktı. Alsan bunun demokrasinin ilkel anlamını oluşturacağını ifade ederken, Parkinson bu çerçevenin yani Cleisthenes'in oluşturduğu demokrasinin M.Ö. 338 Makedonya egemenliğine kadar devam ettiğini söylemektedir (Alsan,1963;13,Parkinson, 1984;158).

Kısaca aktarılmaya çalışılan bu siyasal süreçte dikkat çeken bir olay var. Şöyle de diyebiliriz ki, Atina'da demokrasi-tiranlık geçişi,ilk oluşumunda ters olarak gelişmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda tiranlığa özenenler yok değildir. Hatta Platon'un dayılarının kurmaya çalıştıkları oligarşi, eğer teke dayanmış olsaydı kesinlikle tiranlık olarak nitelendirilecekti. Genel olarak bakıldığında Grek sitelerinin demokrasiden tiranlığa geçtikleri ve bunun bir sosyalizm döneminden sonra meydana geldiği vurgulanmaktadır (Parkinson, 1984, 220-221). Demek ki Platon'un bozuluş sürecinde tiranlığı

demokrasiden sonraya alışındaki neden, tarihsel örneklerde bu konuda daha fazla numuneye rastlamasındandır.

Tiranlığın Doğuşu

Şimdi Platon'un tiranlığın doğuşuna ilişkin görüşleri ele alınabilir. Platon oligarşiyi kuran ve yıkan şeyin, onun en çok değer verdiği şey olan zenginlik olduğunu belirterek, demokrasiyi de benzer bir felaketin beklediğini belirtir. Bu da özgürlüktür. Özgür doğan bir insan yalnızca bir demokraside yaşayabilir. Ancak özgürlük isteği doymak bilmediği için demokrasinin değişmesine ve zorbalık yolunu tutmasına sebep olur. Devletin başındakiler halkın özgürlük isteğini gidermeyi beceremedikleri zaman halk onları suçlandırır, hain ve oligarkh diye cezalandırır (Devlet, 1980;562 c,d) demektedir. Platon aşırı özgürlük isteğinin devlet, aile, okul, eğitim, öğretmen-öğrenci, genç yaşlı tüm toplumsal kesimi etkilediğini ve bir karmaşa ortamının doğduğunu ve hiç kimsenin toplumsal konumundan memnun olmayarak, diğer konumdakilere özendiğini belirtir. Hatta köleler bile efendilerinden özgür hale geldikleri gibi,demokraside atlar ve eşekler bile bir başka türlü mağrur bir eda ile sokaklarda yürürler. Kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiler de farklılaşır. Hastalık daha önce oligarşinin başını yemiştir. Burada da özgürlükten doğar hızla gelişerek sonunda demokrasiyi köleliğe çevirir. Her aşırılığın ardından, her zaman sert bir tepki gelir ve bu devletlerde de her şeyden fazladır. Özgürlüğe bu tepki aşırı bir kölelik olarak toplumda kendini gösterir. Platon zorbalığın halk devletinden doğmasını normal karşılar ve en taşkın özgürlük burada olduğu için, en yaman ve en dayanılmaz kölelikte burada olacaktır demektedir(Devlet,1980; 563 e-564a). Platon devlette hastalık olarak başıboş insanları görmektedir. Bunların bir kısmı yiğit, bir kısmı ise korkaktır ve yiğitler başa geçer. Bunları bir kısmı iğneli bir kısmı iğnesiz olan yaban arılarına benzetir. Platon hastalık durumunu daha iyi izah edebilmek için toplumu daha doğrusu demokrasi toplumunu üçe ayırır. Birincisi serbestliğin doğduğu oligarşideki kadar serbest bir sınıf, bu sınıf oligarşidekinden daha çabuk gelişmektedir. Ancak bu grup oligarşide hor görülecek devlet işlerinden uzak tutulup işsiz bırakılmışlardır. Demokraside ise devlet tamamen bunların eline geçirmiştir. Bu sınıfın en azılıları konuşanlar ve iş görenlerdir. Ötekiler ise sadece oturup dedikodu ederler, biri kendilerine laf atınca cevap veremeyip susarlar. Çok az da idareci olur (Devlet,1980;564 d,e). İkinci sınıfın ise bu kalabalıktan ayrı olarak yaşadığını ve para kazanmaktan başka bir amacı olmayan zengin sınıfı olduğunu belirtir. Platon, doğal olarak yaban arılarının hedefinin en çok onlar olduğunu belirtir. Üçüncü sınıf ise halktır. Yani bütün işçiler ve devlet işlerine karışmayan küçük gelirli insanlar. O bunların demokrasilerde en kalabalık ve birlik olabilirse en güçlü sınıfın bunlar olabileceğini söylemektedir(Devlet, 1980: 565a; Ağaoğulları, 1989;167).

Fakat onlar zannedildiği kadar güçlü değildirler ve kolay kolay birlik olamazlar. Eğer baldan bir pay alırsa sesini çıkarmaz. Baştakiler zenginlerden aldıklarının çoğunu kendilerine alırlar ama halka da bir pay verirler. Zenginler de doğal olarak kendilerini korumak için önlemler alacaklardır. Zenginlerin istediği devrim değildir, ancak yöneticiler öyle gösterirler. Halk düşmanlığıyla oligarşiye kaymakla suçlandırırlar. Halk da propagandalara kanıp inanınca, zenginler de ister istemez oligarşiye kayarlar.

Meydana gelen kavgalar, iftiralar ve mahkemeler tiranlığın kurulması için başlayan sürecin başlangıcını oluştururlar. Zenginlerin eskiye dönme eğilimi halkta bir önder arayıp başa geçirme duygusunu kamçılar.Bu durum Platon'a göre zorbalığın tohumudur. Yani halkın tuttuğu koruyucu buna yol açar.Koruyucu kalabalığın kendine ram olduğunu görünce yurttaşlarını iğfal eder. Onların hoşlandığı lekeleme yolunu tutar, onu bunu mahkemelerde süründürüp canlarına kıyar. Bu arada halka borçların bağışlanacağı,toprak dağıtılacağı gibi vaatlerde bulunur. Platon böyle bir adamın kaderinin belli olduğunu ya düşmanlarının eliyle öleceğini ya da bir zorba kurt olacağını belirtir(Devlet, 1980: 565 e, 566 a). Tiran olma yoluna giren adamı engellemek için karşı koymalar, halkla arasını açmaya teşebbüsler, suikastlar, dış savaşlar olur. Zorba bütün bunların hakkından gelirse daha da azgınlaşır. Düşmanları onu başkalarına temizletemeyince, bizzat temizlemek isterler.O zaman tiran halktan muhafızlar ister. Halkta bu muhafızları ona verir, çünkü koruyucusuz yaşanılamayacağını sanır. Tiran düşmanlarını ezer ve devletin tek egemeni olur.

Platon, tiranlığın ilk iktidar zamanını da anlatır. Zorba ilk zamanlarda çok tatlıdır. Herkese gülümser, arazi bağışı,borç affı gibi vaatlerde bulunur, ancak bunu kendi sadık kadrosuna yapar. İlk önce dış düşmanlarla savaşır, barış veya zafer yoluyla onlardan kurtulur. Ancak halkı boyunduruğunda tutabilmesi için yeni savaşlar icat eder. Bunun bir sebebi de vergilerle fakirleşen halkın kendisine baş kaldırmasını önlemek içindir.Boyun eğmeyen, dik kafalı insanlara ise savaşlara sürerek ölmelerini sağlar. Savaş kundakçılığı yapar ama halkın gözünden de düşmeye başlar. Ancak iktidarı sağlam tutabilmek için bazı yöntemler icat eder. Platon, bunlar arasında zorbanın dost ve düşmanları arasında tek bir değerli insan bırakmamasını ve gözünü dört açarak yürek, üstünlük, akıl, kudret gibi vasıflara sahip insanları bir bakışta sezerek ayaklarını kaydırmasını örnek gösterir. Bu temizlik öyle bir temizliktir ki hekimlerinki ile karşılaştırılırsa, onlar bedeni kötülüklerden temizlerken, zorba veya tiran ise toplumu iyilerden temizlemektedir. Çünkü idareyi elde tutabilmek için başka çaresi yoktur (Devlet, 1980: 567 b,c). Diktatörün ya da tiranın davranışı değişir, adam bulmak için köleleri sahibinden alarak azat bile eder. Bu sayede özgür olan köle, kendini azat

edene yani efendisine, eskisinden de çok sadakat gösterir. Platon tragedya şairlerini bu arada Euripides'i "zorbalar akıllı kişilerle düşe kalka akıllı olurlar" sözünden dolayı eleştirir ve düşüp kalktığı kişilere örnek olarak köleleri gösterir. Bu şairler devletleri demokrasi ve zorbalığa doğru sürüklemektedirler. Platon zorba ile halkın durumunu baba ile oğula benzetir. Nasıl ki, tiran azıp halkı tahkir edecek duruma geliyorsa, oğul da babasına aynı derecede kötü muameleleri layık görmektedir. Zorbanın ana babasına kan kusturduğunu, halkın yağmurdan kaçarken doluya yakalandığını, özgürlüğe kavuşmak isterken eli sopalı kölelerin kulluğuna düştüğünü belirtmekte ve aşırı, düzensiz özgürlüğün ona köleliğin en ağırını, en acısını ve efendilerin en belalısını vermiştir demektedir(Devlet, 1980: 569 b). Anlaşıldığı üzere halk, beterin beterine düşerek ne yapacağını bilemez hale gelmektedir. Yönetimin dolaşımı yasası burada durmuşa benzemektedir. En azından durum Devlet diyaloğu için geçerlidir. Platon Yasalar da çıkış yolu aramakta, ikinci en iyi devleti tasarlamaktadır.

Tiranın Ruh Analizi

Devletin dokuzuncu kitabında Platon, zorbanın ruh yapısını derinlemesine tahlil ve tenkit etmektedir. Böyle bir insan demokrasi insanından nasıl türeyebilmektedir? Bunun cevabını "istekler" üzerine yapılacak yeterince bir aydınlatmadan sonra verilebileceğini belirtir. Bu nasıl olmaktadır? Biz uyurken uyanan istekler şeklinde cevaplandırır bunu Platon (Devlet, 1980: 571). Yani insanın düşünen tarafı uyurken, bu istekler ayağa kalkar. Sebebi çok aşırı yiyip içmedir. Cinsel sapkınlıktan, kan dökme isteğine kadar geniş bir yelpazeyi kaplar. Her zaman olduğu gibi baba oğulunu kurtarmak ister ama oğul yeni dostlarının peşinde zorba olma yoluna gider. Platon bu durumu sevginin (erosun) üstün gelmesi olarak yorumlar. Bir insan, doğası ve alışkanlıkları ya da her ikisi tarafından sarhoş, aşık edildi mi, zorbalığın yolu görünür artık. Çünkü erosu gönlüne oturtan insan her türlü eğlenceyi yapar ve malını mülkünü kaybeder. Kaybettiğini bulabilmek için baskı, şiddet dahil her türlü yola baş vurur. Gerekirse babasına bile karşı gelir. İnsan erosun etkisinde olunca, demokrasiden yana olan gönlü kayar zorbalığa doğru gider. Platon baş zorbayı yani diktatörü bu çeşit insanların teşvik ettiğini belirtir. Bir devlette bu çeşit insanların az olduğunu fakat geriye kalanlar akıllı iseler bunların barınamayacaklarını söylemektedir. O zaman bunlar ya bir başka zorbanın emrine girerler ya da paralı asker olurlar. Eğer her yerde barış hüküm sürüyorsa, kendi yurtlarında yaptıkları ufak tefek kötülüklerle avunurlar (Devlet, 1980: 575 b). Platon bu kötülüklerin yan kesicilik, köle satıcılığı (özgür insanları) olduğunu, parayla iftira etmenin de buna dahil olduğunu belirtir. O özgür insanları köle olarak satmak derken herhalde kendisini kastetmektedir. Çünkü ilk Sicilya seyahatinde 1. Dionysios kendisini bir Sparta gemisine bindirtmiş ve Aigine

adasında sattırmış ve onu bu durumdan Kyreneli bilge Annikeris kurtarmıştır. Zorba, destekçileri yetmeyince dışardan adam getirtir, halkına karşı kullanır. Filozofun zorbalar üzerindeki bu tespiti, çok yakın zamanlar için de geçerlidir. Çünkü asrımızda da paralı askerler var ve çeşitli ülkeler tarafından kullanılıyor. Ayrıca ideolojik boyutlu çeşitli devletlerde ki, bunlar otoriter devletlerdir, kendi iç işlerindeki uyuşmazlıkları zorla halletmek için, yandaşı olan ülke veya gruplardan destek almaktadırlar.

Devlet'in yazarı, zorbaların dostu olamayacağını ve kendilerinin de kimseye dost olamayacaklarını belirtir. İş başına gelmeden önce de etraflarında sadece yağcı bir zümre vardır. Ondan istediğini aldılar mı sırtlarını dönmekteydiler. Bu insanların kimsenin dostu olmamakla ya efendi ya da köle olabileceklerini belirterek, gerçek özgürlük ve sevgiyi hiçbir zaman tadamayacakları ifade edilir. Çünkü doğruluk ve mutluluk devletten devlete olduğu gibi,insandan insana da değişmekte ve devletlerin en mutsuzu zorbalık, en mutlusu da krallık olmaktadır. İnsanın durumu için ise "insan ne kadar zorbaysa o kadar da köledir" demektedir(Devlet, 1980: 576 a, d, 579 e). Zorba insan gücünü yitirdiği an köleleşir. Bir köle ise eline güç geçirince zorbalaşır. Bunlar birbiri ile doğru orantılıdırlar. O yüzden insanları bir şeylere tutkun yapacak isteklerden uzak bir şekilde yetiştirmek gerekir. Zaten insanın ruh yapısına göre de üç çeşit insan vardır ve bu tasnif bütün devletin yapısına da uymaktadır. Üç çeşit insanı , "bilgisever, ünsever, parasever" olarak bize takdim etmektedir. Bu üç çeşit insana göre de üç ayrı zevk vardır. Her biri zevki kendine göre kabul edecektir. Parasever, bilim ve şan ile şerefin karın doyurmayacağını, asıl zevkin parada olduğunu söylerken; ünsever, para biriktirme zevkini kaba bulmakta, bilme zevkini de insana ün sağlamadıkça boş ve manasız bir heves saymaktadır. Bilgisever veya filozofun ise durmadan yeni şeyler öğrenmek, gerçeği olduğu gibi tanımak istediğini, bunların yanında diğer zevkler için zoraki istekler dediğini , bunlara itibar etmediğini ve hayatın zorlaması olmazsa bunlardan vazgeçilebilir dediği ifade edilir (Devlet, 1980: 580 a, d, e). Bilgisever insanın düşünme özelliği ile hepsinden üstün olduğu vurgulanır. Platon aklın önemi üzerinde durduktan sonra akıl ve ona bağlı olan düşünme yetisi ile vücudun diğer kısımlarını karşılayan insan tipleri ile devletler arasında da karşılaştırma yapar, "bundan şu çıkar: en tatsız hayat zorbanınki, en tatlı hayat da kralınkidir"(Devlet, 1980: 587 b, c, d). Bu pasajın devamında ise zorbanın, diğer devlet mensupları ile karşılaştırılması yer alır. Zorbanın zevki, kralın yaşadığı zevkten o kadar aşağıdır ki onu bile tespit etmek zordur. Bir yol bulur buna Platon. Oligarşi adamı ile tiranı karşılaştırır. Tiran ondan üç derece aşağı zevktedir. Çünkü ortada demokrasi insanı var. Bu şekilde zorbanın gerçek zevkten üç derece aşağı olduğu vurgulanır, bu yeter mi? Yetmez. Bu defa oligarşi insanı krallık insanı ile karşılaştırılır. Seçkin insan yani aristokratla kral bir sayılırsa, oligarşi insanı da krallık insanından

çok aşağı derecede olmaktadır. Sonuç olarak zorba insan, krallık insanından üç çarpı üç kat yani gerçek zevkten üç çarpı üç kat uzaklaşmış olur.

SONUÇ

Gerek yukarıda sonlandırdığımız zorbanın ruh incelemesinde gerekse metaller mitosuna bakarak, Platon'un çağdaş totaliter rejimlerin ilham kaynağı olabileceği teorisini savunan Popper ve onun gibi düşünen Şenel, Hacıkulaoğlu gibi yazarların düşüncelerine katılmak mümkün değildir. Çünkü çağımızda totaliter devlet demek; kan dökücü, azgın diktatörlükler demektir. Çağımızın ölçüleriyle ona yaklaşacak olursak, şedit bir kan dökücülüğü de onda aramamız gerekir. Bir itiraz gelebilir hemen: Ama o iktidarı eline geçirememişti, bir ele geçirseydi görürdünüz o zaman denilebilir. Buna cevap olarak Platon'un İdeal Devlet'i kurma aşamasında, tıpkı ressamın tuvali temizlemesi gibi varolan siyasal ortamı temizlemeyi önerdiğini fakat bunu katliamla değil de, belli bir yaştan yukarı olan insanları sürgüne göndermekle yapmak istediği görülür (Devlet, 1980: 541a). Oysa onda kan dökme fikri bile yoktur. İnsan hayatının eğitimle sarılması ve kontrol edilmesi var ama totaliterizm sadece kontrol ile olmaz. Örneğin çağımızda Alman, Rus, Çin ve İtalyan tipi totaliter diktatörlükler gelişti, yaşadı, öldü ve birisi Çin hala yaşıyor. Bunların döktüğü kan oranı tahmin edilebiliyor, oldukça yüksek. Çin hala hem Çin asıllı yurttaşlarına hem de Uygur Türklerine karşı idamlara devam etmektedir. Portekiz de prof. Salazar'ın 49 yıllık iktidarı en yumuşak faşizme örnek gösterilir. Üstelik öyle yumuşak ki, bunca yıllık iktidardan sonra rejimin düşman saydığı sosyalistler buradan güçlenerek çıktı. Oysa Nazi Almanya'sı çökerken doğudan giren Ruslar iç sosyalist cepheden bir kişiyi bile sağ bulamamaktan şikayet ederler. Demek ki yok edilmişler. Teşbihte hata olmaz denilir, Platon'un İdeal Devlet'i gerçekleşmiş olsaydı, prof.Salazar'ın Portekiz rejimi kadar sert olur muydu? Bu bile tartışılır.

Sonsöz olarak,totaliter rejimlere geçmişten dipnot bulmak isteyen düşünürlere şu söylenebilir: Diktatörlük veya imparatorluk kurmak isteyenlerde egemenlik tutkusunu, insanları sevk ve idare etme arzusunu acaba nereye koymak lazım gelir. Koskoca Aristoteles'in bütün dehasına, bilim alanındaki enginliğine, mantıktaki gücüne bakılacak olursa, Büyük İskender'i hiç etkileyemediği görülecektir. Aristoteles kent devletini savunup onun tartışmasını yaparken (Aristoteles, 1993: 69-107) yaparken öğrencisi büyük bir imparatorluk kurdu. Çünkü filozof Politika ve Nikomakhos Etiği adlı eserlerinde kent devletini savunuyordu. Irkçılık, egemenlik gibi fikirler insanlık tarihi boyunca hiç eksik olmadı; tıpkı

özgürlük, eşitlik, adalet fikirleri gibi. Bu nedenle, organize bir suç makinasına günümüzden 2500 yıl öncesinden bir kaynak aramak tartışılır bir durumdur.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU,Mehmet Ali. Eski Yunanda Siyaset Felsefesi, Ankara, 1989.

ALSAN, Necip.Eflatun, Varlık Yay., İstanbul, 1963.

ARİSTOTELES. Politika, Çev: Mete Tunçay, R.K., 4.bsm, İstanbul,

1993.

DUVERGER, Maurice. Siyasal Rejimler, Çev: Teoman Tunçdoğan, sosyal Yay.,1.bsm, İstanbul, 1986.

EBENSTEİN,William. Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri, Çev:İsmet Özel, Şule Yay., İstanbul, 1996.

HACIKULAOĞLU,Hale. Platon'un Devlet Kuramı, Ara Yay., 1. bsm,İstanbul , 1991.

MANSEL,Arif Müfit. Ege ve Yunan Tarihi, T.T.K. Yay., 5. bsm, Ankara, 1995.

PARKİNSON,Northcote. Siyasal Düşüncenin Evrimi, Çev: Mehmet Harmancı, R.K.,2. bsm, İstanbul, 1984.

PLATON.Devlet, Çev: M.Ali Cimcoz-Sabahattin Eyüpoğlu, R.K.,4.bsm, İstanbul, 1980.

Mektuplar:VII.Mektup Çev: İrfan Şahinbaş, M.E.B Yay., İstanbul, 1997.

Yasalar, Çev: Saffet Babür – Candan Şentuna, Kabalcı Yay., 3. bsm., İstanbul, 1996.

Devlet Adamı , Çev: Behice Boran- Mehmet Karasan, M.E.B Yay., İstanbul, 1997.

P rotagoras " Diyaloglar2", Çev: Tanju Gökçül, R.K., 3.bsm, İstanbul, 1996.

Gorgias "Diyaloglar1", Çev: Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yay., 1. bsm, İstanbul, 1986.

Sokrates'in Savunması, Çev: Teoman Aktürel, R.K.,1. bsm, İstanbul, 1996.

Phaidon, Çev: Ord.Prof. Dr. S.Kemal Yetkin, M.E.B., Yay., İstanbul, 1997.

POPPER, Karl. Açık Toplum ve Düşmanları, Cilt1: Platon, Çev: Mete Tunçay, R.K., 3. bsm, İstanbul, 1994.

ŞENEL, Alaeddin. Siyasi Düşünceler Tarihi, 6. bsm, Ankara, 1996.

Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Temel Eğilimler

M. Alper Demirbugan*

Özet: Doğu Avrupa ve Asya'da kolektif sistem içinde yer alan ülkelerde, 1989-1991 yılları arasında politik yönetimlerin değişmesi ve piyasa ekonomisine geçmeye yönelik reform programlarının uygulanmasıyla başlayan süreçte ortaya çıkan temel eğilimler özelleşme, dışa açılma ve gelir dağılımında bozulma biçiminde belirginleşmiştir. Bu eğilimler, hız ve kapsam açısından Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında farklılık göstermektedir. Bu çalışmada söz konusu eğilimler ülke grupları için karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Doğu Avrupa, Bağımsız Devletler Topluluğu, ekonomik dönüşüm, büyüme.

Basic Tendencies Eastern European Countries and Commenwealth of Independent States in the Transition Process

Abstract: In Eastern European and Asian countries which taken place in collective system, basic tendencies which emerged during the process which began with changing political leaderships and launching the reform programmes aimed to transition to market economy in the years of 1989 – 1991 are privatisation, economic openning and deteriation in income distribution. This tendencies are differentiated between countries of Eastern Europe and Commonwealt of Independent States. In this study, tendencies mentioned are examıned for country groups with comparative way.

Keywords : Eastern Europe, Commonwealt of Independent States, transition, growth.

GİRİŞ

1989 –1991 yılları arasında, Avrupa ve Asyada kolektif sistem içinde yer alan ülkelerde politik yönetimlerin el değiştirmesiyle birlikte piyasa ekonomisine dönüşüm süreci büyük bir hız kazanmıştır. 'Dönüşüm ekonomileri' olarak da adlandırılan 27 ülkede piyasa düzenine geçmeye yönelik kapsamlı reform programları uygulamaya konmuştur. Reform programları esas olarak, makroekonomik istikrar önlemleri, fiyat ve ticaretin serbestleşmesi, özelleştirme ve kurumsal düzenlemeleri içermiştir. Geçtiğimiz 15 yıllık dönemde dönüşüm ekonomileri bazı ortak eğilimler göstermiştir. Reform programlarının uygulanmasıyla birlikte başlangıçta,

* Dr. MTA. Genel Müdürlüğü, Balgat – Ankara.

dönüşüm ekonomilerinin tümünde çıktı düzeyi büyük ölçüde düşmüş zaman içinde kazanım sürecine girilmiştir. Büyüme performansında gözlenen bu durumun yanı sıra dönüşüm sürecinde ortaya çıkan temel eğilimler özelleşme, dışa açılma ve gelir dağılımında bozulma biçiminde belirginleşmiştir. Kolektif sistemden özel mülkiyete dayalı piyasa düzenine dönüşümün kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan bu temel eğilimler ülke grupları ve ülkelere göre farklılık göstermiştir. Bu farklılık özellikle Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında belirgindir. Doğu Avrupa Ülkeleri içinde ise coğrafi özellikler ve performans göstergelerine göre, Baltık Cumhuriyetleri, Avrupa Topluluğu Ülkeleri, Güney Doğu Avrupa Ülkeleri biçiminde bir ayrışma söz konusudur.[*]

Büyüme Performansı

2003 yılında dönüşüm ekonomilerinin büyüme hızı dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Nüfusa göre ağırlıklandırılmış ortalamaya dayanan tahminlere göre 2003'de dönüşüm ekonomileri için büyüme hızı %5.6, Avrupa Topluluğu ülkeleri ve ABD için ise sırasıyla, %1 ve %3' dür (EBRD 2004a).

Dönüşüm sürecindeki büyüme hızı zaman içinde farklılık göstermiştir. Başlangıçta çıktı düzeyinde 'geçiş dönemi durgunluğu' olarak da adlandırılan büyük bir düşüş kaydedilmiş, bunu üretim faktörlerinin sektörler arasında yeniden dağılımına ve verimlilik artışına bağlı olarak yeniden kazanım ve düzenli büyüme dönemleri izlemiştir. Bu olgu dönüşüm sürecindeki ülkelerin tümünde gözlenmekle birlikte ülke grupları ve ülkelere göre farklı hız ve yoğunlukta gerçekleşmiştir. Dönüşüm ülkelerinde yaşanan durgunluğun büyüklük ve süresi büyük depresyondakinden daha yüksektir. 1930 – 1934 yılları arasındaki büyük depresyon döneminde durgunluk, Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD' de sırasıyla, 3, 3, 2 ve 4 yıl sürmüş ve bu ülkelerin çıktı düzeylerindeki toplam düşüşlerde, %11, %16, %6 ve %27 oranlarında gerçekleşmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde ise

---

[*] Doğu Avrupa Ülkeleri, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Latvia, Litvanya, Polonya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Arnavutluk, Bosna- Hersek, Bulgaristan, Makedonya, Romanya, Sırbistan-Karadağı içermektedir.
Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri, Ermenistan, Azerbeycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldovya, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan , Ukrayna, ve Özbekistan' ı içermektetedir.
Baltık Cumhuriyetleri, Latvia, Litvanya ve Estonyayı, Avrupa Topluluğu Ülkeleri, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya'yı, Güney Doğu Avrupa Ülkeleri ise, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Makedonya, Romanya, Sırbistan-Karadağ' ı içermektadir.

‘geçiş dönemi durgunluğu’ ortalama 6.5 yıl sürmüş, ve çıktı düzeyi ortalama %50 azalmıştır (World Bank 2002:13).

Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin dönüşüm sürecindeki büyüme performansına ilişkin genel eğilimler GSMH* indeksine dayalı olarak incelenebilir.

Doğu Avrupa ülkelerinde GSMH başlangıçta büyük düşüş göstermiş ve bu eğilim 1993 yılı dolaylarında tersine dönerek büyüme başlamıştır. Doğu Avrupa ülkeleri için nüfus miktarına göre ağırlıklandırılmış ortalama GSMH indeksi 1989’da 100 iken, 1993’de 79, 2004’ de ise 115’ dir (EBRD 2004a:16). Doğu Avrupa’ da en düşük şiddette ve en kısa süreli durgunluk Polonya’ da gerçekleşmiştir. Bu ülkede durgunluk iki yıl sürmüş, ve çıktı düzeyi toplam %12 oranında gerilemiştir. Baltık Cumhuriyetleri, Doğu Avrupa ülkeleri arasında durgunluğun en ciddi biçimde yaşandığı ülke grubunu oluşturur. Bu ülkelerde çıktı düzeyi 6 yıl boyunca ortalama %35 oranında düşmüştür. Bu durum, büyüme performansı açısından Baltık ülkelerini, diğer Doğu Avrupa ülkelerinden çok bağımsız devletler topluluğu ülkelerine yaklaştırmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde ise çıktı düzeyinde başlangıçtaki düşüş Doğu Avrupa ülkelerine göre daha yüksek düzeyde gerçekleşmiş ve durgunluk daha uzun sürmüştür. Doğu Avrupa ülkeleri için ortalama durgunluk dönemi ve çıktı düzeyinde toplam düşüş 3.8 yıl ve %22.6 iken, bu değerler Bağımsız devletler topluluğu ülkeleri için 6.5 yıl, ve %50.5 ‘ dir. 1997’ de başlayan yeniden kazanım eğilimi, izleyen yıl Rusya’ da yaşanan finansal krizin etkisiyle tersine dönmüş, 2000’ den itibaren tekrar yeniden kazanım sürecine girilmiştir. Bu genel eğilimle uyumlu olarak, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri için 1989’ da 100 olan ortalama GSMH indeksi, 1998’ de 54, 2003’ de ise 79 değerini almaktadır (EBRD 2004a:16). Doğu Avrupanın tersine 2004’ de çıktı düzeyi 1989’ da ki düzeyden yaklaşık % 20 gibi önemli bir oranda düşüktür. Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri arasında en şiddetli durgunluk Ermenistan, Gürcistan ve Moldavya’ da yaşanmıştır. Bu ülkelerde toplam çıktı düzeyi, sırasıyla, %63, %78 ve %63 oranında düşmüştür. Beyaz Rusya ve Özbekistan’ da ise durgunluk ılımlıdır. Bu ülkeler için toplam çıktıdaki düşüş, %35 ve %18’ dir (World Bank 2002).

Büyüme performansı açısından ülke grupları arasında olduğu gibi ülkeler arasında da önemli farklılıklar söz konusudur. Doğu Avrupa ülkeleri arasında, Avrupa Birliğine katılan ülkelerin GSMH’ ları 1989’ daki düzeylerini önemli önemli ölçüde aşmıştır. 2003 yılında reel GSMH indeksi,

* İndeks değerleri ilgili yıllardaki GSMH' nın 1989 yılındaki satın alma gücü paritesi cinsinden ABD döviz kuruna dönüştürülmesiyle hesaplanmıştır

Polonya, Slovenya, Macaristan, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti için sırasıyla 140, 124, 119, 119 ve 113' dür. Güney Doğu Avrupa ülkelerinde ise GSMH düzeyi 1989' da ki düzeyin altındadır. Romanya, Hırvatistan, Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan-Karadağ için 2003 yılı reel GSMH indeksi 84,83, 80, 79 ve 48' dir. Baltık Cumhuriyetleri, ortalama 75.5 ile 1989' da ki düzeyin oldukça gerisindedir. Bu ülkelerden sadece Estonya' da 1989' daki düzeye ulaşılabilmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde GSMH düzeyi 1989' daki düzeyin ortalama % 20 altındadır. Sadece Özbekistan, Türkmenistan, Beyaz Rusya ve Gürcistan' da 1989' daki düzeye ulaşılabilmiştir. Bu ülkeler için 2003' de reel GSMH indeksi sırasıyla, 110, 110, 104 ve 101' dir. Rusya ve Ukraynada ise 2003' de reel GSMH, 1989' daki düzeyin %35 ve %45 oranında gerisindedir (EBRD 2004a:16).

Dönüşüm sürecinde, çıktı düzeyindeki değişim, çıktının sektörel bileşimindeki değişimle birlikte gelişmiştir. Fiyatlar ve dış ticaretin serbestleşmesi ve sert bütçe kısıtının uygulanmasıyla birlikte göreceli fiyat yapısı yeniden oluşmuş ve kaynak dağılımı hizmet sektörü yönünde değişim sürecine girmiştir. Sanayi sektörü çıktısı önemli oranda gerilerken hizmet sektörü gelişmiştir. Dönüşüm sürecinde çıktının sektörel bileşenlerinin değişimi, ülke grupları ve ülkelere göre farklılık göstermiştir.

1989 yılında Doğu Avrupa ülkeleri için sanayi sektörü çıktısı indeksi 100 iken 2001' de 88' e düşmüştür. Bu düşüş ancak 2000 yılından itibaren sanayi sektöründeki yapısal değişim ve doğrudan yabancı yatırımların etkisiyle tersine dönmüştür. Doğu Avrupa ülkeleri arasında sadece Macaristan ve Polonya 1989' daki düzeyi aşmıştır. Bu ülkeler için 2001' de sanayi indeksi 140 ve 130' dur. Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya' da ise sanayi sektörü çıktısı 1989' daki düzeyin sırasıyla %9, %13 ve %17 gerisindedir. Güneydoğu Avrupa ve Baltık Cumhuriyetlerinde gerileme daha yüksektir. Hırvatistan, Romanya ve Bulgaristanda 2001' deki sanayi sektörü çıktısı, 1989' daki düzeyden sırasıyla %40, %45 ve %57 oranında düşüktür.Baltık cumhuriyetlerinde ise bu oran ortalama %50' dir. Sanayi Sektörü çıktısındaki gerileme Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde çok daha belirgindir. Bu ülkeler için sanayi sektörü çıktısı ortalaması 2001' de 1989' daki düzeyin %37 altındadır. Rusyada ise sanayi sektörü çıktısındaki gerileme %40' dır (Rathery 2003:5).

Sanayi sektörü çıktısındaki düşüşle birlikte bu sektörün GSMH içindeki payı azalmıştır. 1990' ların başında Doğu Avrupa ülkelerinde GSMH içinde sanayi sektörünün payı ortalama %40 iken, bu oran giderek azalmıştır. 2001' de Macaristan, Polonya, Slovakya ve Slovenya' da bu oran üçde bir düzeyindedir. Buna karşın Rusyada, sanayi sektörünün toplam çıktı içindeki oranındaki gerileme çok düşük düzeydedir. Bu oran 1991' de %34iken 2000'

de %32' ye düşmüştür (Rathery 2003:7). Bu durum yeniden yeniden yapılanma sürecindeki gecikmenin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Dönüşüm ekonomilerinde sanayi sektörünün payının azalmasına hizmet sektörünün payında artış eşlik etmiştir.

Özel Sektör Gelişimi

Dönüşüm sürecinde mülkiyet yapısı hızla özel kesim yönünde değişim göstermiştir. Bu kurumsal değişimle birlikte üretim faktörleri de hızla özel sektöre kaymıştır. 1990' da GSMH içinde özel sektörün payı Polonya ve Macaristan' da ortalama %20, diğer bütün dönüşüm ülkelerinde ise tipik olarak %10 düzeyindeyken bu oran reform sürecinde hızla değişerek, 1994' de %30'a 2004' de ise %65' e ulaşmıştır. 2004' de dönüşüm ekonomilerinin büyük bir çoğunluğunda GSMH' nın %70' inden fazlası özel sektör tarafından üretilmektedir. Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Estonya gibi gelişmiş dönüşüm ekonomilerinde bu oran %75' den yüksektir(EBRD 2004b). Türkmenistan ve Beyaz Rusya'da özel sektör üretiminin GSMH içindeki payı ise hala %25' in altındadır.Özel sektör gelişimi Doğu Avrupa ülkelerinde, Bağımsız Devletler topluluğu ülkelerine oranla daha hızlı ilerlemiştir. 1990, 1994 ve 2004' de GSMH içinde özel sektörün payı Doğu Avrupa Ülkeleri için sırasıyla %11, %50 ve %70, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri için ise sırasıyla %10, %30, %56' dır (EBRD2004b; World Bank 2002).

Dönüşüm ekonomilerinin özelleşmesi 'yeni özel sektör' gelişimi ve kamu aktiflerinin özelleştirilmesine dayalı olarak gelişmiştir.

Özel girişimcilerce yeni firmaların oluşturulması ve var olanların genişletilmesine dayanan yeni özel sektör reform sürecinde hızla gelişmiştir. Johnson vd.(1997), Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri için GSMH içindeki yeni özel sektör payını, 1995 yılı verileriyle GSMH içindeki özel sektör payından, özelleştirilen sektör payını çıkararak kabaca %41 ve %23 olarak tahmin etmiştir. 1995 yılı dolaylarında söz konusu ülke grupları için GSMH içindeki özel sektör payının yaklaşık olarak %50 ve %30 olduğu göz önünde bulundurulduğunda ekonomilerin özelleşmesinin büyük ölçüde yeni özel sektör faaliyetindeki artıştan kaynaklandığı anlaşılabilir.

Doğrudan satış, çalışanlara devir ve kitle özelleştirmesi Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde uygulanan başlıca özelleştirme yöntemlerini oluşturmuştur. Bu yöntemlerin göreceli önemi ülkelere göre farklılık göstermiştir. Dönüşüm sürecinde yer alan 25 ülkeden 19' unda kitle özelleştirmesi, birincil ya da ikincil yöntem olarak uygulanmıştır.

Çalışanlara devir 9 ülkede birincil 6 ülkede ise ikincil yöntem durumundadır. Doğrudan satış ise sadece 5 ülkede birincil yöntem olarak uygulanmakla birlikte bu grup, Estonya, Macaristan, Polonya, Slovak Cumhuriyeti ve Bulgaristan gibi büyük çoğunluğu reform sürecinde en ileri düzeye ulaşmış ülkelerden oluşmaktadır (EBRD 1998). Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde özelleştirme uygulamasına , dönüşüm sorununun doğasından kaynaklanan kendine özgü koşulların hakim olduğu bir ortamda başlanılmıştır. Dönüşüm ekonomilerinde özelleştirme, ağırlıklı olarak sanayi sektöründe yer alan devlet mülkiyetindeki çok sayıda işletmenin özelleştirilmesini içerir. Bu ülkelerde toplam iç tasarruflar, sunulan aktiflerin satın alınabilmesi için gerekli olan düzeyin çok altındadır. Doğrudan yabancı sermayenin nadiren sağlanabilmesi söz konusudur. Çoğu yeni kurulan dönüşüm sürecindeki devletlerin özelleştirmeye uygun kurumsal yapıyı oluşturabilme ve yönetebilme kapasitesi tartışma konusudur.

Dönüşüm ekonomilerinin çoğunda sınırlı sayıda işletme ihale ya da halka arz yöntemiyle özelleştirilmiştir. Bu tip satışlar, ilke olarak yabancı ve yerli alıcılara yönelik olmakla birlikte sadece Macaristan ve Estonya'da satışa sunulan devlet işletmeleri aktiflerinin önemli bir bölümü yabancı girişimcilere satılabilmiştir. Macaristan' da özelleştirilen aktiflerin %20' si Estonya' da ise %50' si yabancılar tarafından satın alınmıştır(Estrin 2001:11). Doğrudan satışlarda başlıca yerli alıcıları, firmanın işleyişine ilişkin iç bilgiye sahip olan yönetici ve çalışanlar oluşturmuştur. Çalışanlara devir ya da iç özelleştirme (insider privatisation) olarak da adlandırılan ve mülkiyetin yönetici ve işçiler tarafından kontrol edildiği bu tip özelleştirme bazı hükümetlerce özendirilmiştir. Romanya buna tipik bir örnek oluşturur. Doğrudan satış ve çalışanlara devir yöntemlerinin uygulanmasında karşılaşılan problemler, Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin çoğunu dönüşüm ekonomilerine özgü bir yöntem olarak ortaya çıkan 'kitle özelleştirmesi' ne yöneltmiştir. Bu yöntem de devlet aktiflerini satın almaya yeterli nominal değerdeki yeni aktiflerin özel kesime dağıtılması ön görülür. Böyle bir uygulamayla geniş ölçekli para yaratılmasından ve dolayısıyla bunun enflasyonist etkisinden kaçınabilmek için yeni aktiflerin transfer edilememesi ve devlet aktiflerinin satın alınması dışında her hangi bir işlemde kullanılmaması ön koşul durumundadır. Bu yöntem yaygın olarak birim değerdeki özelleştirme kuponları ve sertirifikaları yoluyla uygulanmıştır(Estrin 2001:12). Kitle özelleştirmesi, devlet mülkiyetinin tüm yapıya hakim olduğu ve toplam iç tasarrufların yetersiz kaldığı dönüşüm ekonomileri için mülkiyet yapısının hızla değişmesini sağlayan bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır.

Dönüşüm sürecindeki özelleştirme uygulamasında belirginleşen temel eğilimler hız ve mülkiyet bileşimdeki değişim açısından incelenebilir. Doğu

Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde büyük ölçekli firmaların özelleştirilmesi yavaş bir hızla ilerlemiştir. 2000 yılına kadar sadece Bulgaristan, Çekoslovakya, Estonya, Macaristan ve Slovakya' da büyük ölçekli işletmelerin aktiflerinin %50' den fazlası özelleştirilebilmiştir. Özelleştirme uygulamasında belirginleşen diğer bir durum ise, dönüşüm ekonomilerinin çoğunda büyük ölçüde özelleştirme gerçekleştirilmiş olsa bile devletin özelleştirilen firmaların hisselerinin önemli bir bölümünü kontrol etmesidir.Örneğin Rusya'da 1995' de devlet, özelleştirilen firmaların %37'sinde hisselerin %20' sinden, %14' ünde ise hisselerin %40'ından daha fazlasını elinde tutmuştur. Sadece özelleştirilen firmaların %50' sinin tüm hisseleri özelleştirilmiştir (EBRD 2004). Bennet vd.(2001)' ce 1999' da dönüşüm ekonomilerinin tümündeki özelleştirilen firmalarda yapılan anket çalışmasından edinilen verilere dayanılarak hazırlanan raporda, 23 ülkeden 20' sinde devletin özelleştirilen firmaların bir kısım hissesini muhafaza ettiği vurgulanmaktadır. Devlet özelleştirilen firmalarda ortalama olarak %20 oranında hisseyi elinde tutmaktadır. Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Latvia gibi dönüşüm sürecinde ileri noktada bulunan ülkelerde bu oran ihmal edilebilir düzeydedir. Arnavutluk, Beyaz Rusya, Gürcistan, Litvanya, Polonya, Romanya, Rusya ve Ukrayna' da devletin payı %15' den, Bulgaristan, Hırvatistan, Slovenya ve Özbekistan' da ise %30' dan yüksektir(Bennet vd.2001).

Dışa Açılma

Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri dönüşüm sürecinde dünya ekonomisiyle büyük bir hızla bütünleşmiştir. 1990'dan önce dünya ekonomisiyle sınırlı biçimde ilişkide bulunan ve büyük ölçüde izole olmuş bir ticaret bloğu oluşturan dönüşüm ekonomileri 15 yıl sonra, yaklaşık olarak ürettikleri ve tükettikleri mal ve hizmetlerin yarısından fazlasını ihraç ve ithal etmektedir. Uluslar arası bütünleşme düzeyi ülke grupları ve ülkeler arasında farklılık göstermiştir. Dünya ekonomisiyle bütünleşme, büyük çoğunluğu Avrupa Birliği üyesi olan Doğu Avrupa Ülkeleri ve Baltık Cumhuriyetlerinde, Güney Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine oranla daha kapsamlı ve hızlı biçimde gelişmiştir. Ülkelerin Dünya ekonomisiyle bütünleşme düzeyleri, 'toplam dış ticaret oranlarının' yani, ihracat ve ithalat toplamlarının GSMH içindeki oranlarının karşılaştırılmasıyla ölçülebilir. Doğu Avrupa Ülkeleri arasında Avrupa Birliğine üye ülkeler, dışa açılma sürecinde önemli ilerleme kaydetmişlerdir. 1995 yılında bu ülkelerde dış ticaretin GSMH' ya oranı %35 iken 2002' de %55' e yükselmiştir. Güneydoğu Avrupa Ülkelerinde dünyayla bütünleşme süreci çok daha yavaş ilerlemiştir. Bu ülkeler için ortalama dış ticaret oranı 1995 –2002 döneminde %20' den %22' ye yükselmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin dış ticaret oranı aynı dönemde ortalama %15

düzeyinde seyretmiştir. Bununla birlikte 2002 yılında Güneydoğu Avrupa ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin dışa açılma düzeyi bazı Güney Amerika devletlerinin oluşturduğu MARCOSUR ülkeleriyle aynı düzeydedir. Avrupa Topluluğu Ülkeleri ve bazı güneydoğu Asya devletlerinin oluşturduğu ASEAN ülkeleri ortalamasının ise çok altındadır. Avrupa Topluluğu, MARCOSUR ve ASEAN ülkeleri için ortalama dışa açılma oranları sırasıyla, %65, %15 ve %65' dir (EBRD 2003:75). Dönüşüm sürecinde ihracat ve ithalatın göreceli olarak gelişimi de ülke gruplarına göre farklılık göstermiştir. 1994 -2002 döneminde ihracat hacmi Doğu Avrupa, Baltık Cumhuriyetleri ve Bağımsız Devletler topluluğu ülkelerinde sırasıyla %100, %128 ve %60 oranında artmıştır. Bu dönemde aynı ülke gruplarının toplam ithalat değerindeki artış ise sırasıyla, %118, %70 ve %29' dur (Rathery 2003). İhracat ve ithalatın artış eğiliminde gerçekleşen bu gelişme Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinde ödemeler dengesi açığının başlıca nedenini oluşturmuştur. Tersine, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde ticaret fazlası gerçekleşmiştir. Bu fazlalık büyük ölçüde petrol ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payının yüksekliğinden ve petrol fiyatlarında gözlenen artıştan kaynaklanmıştır. Dönüşüm ekonomilerinde büyümenin başlıca kaynağı olarak ortaya çıkan dış ticaret aynı zamanda bu ülkeleri uluslararası ekonomik konjonktüre karşı çok duyarlı hale getirmiştir.

Dış dünyayla çok az ilişkide bulunmaya uygun biçimde güçlü bölgesel iş bölümü ve ihtisaslaşmayla karakterize edilen CMEA içinde yer alan Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin ticareti, otarşik düzenlemelerin ortadan kalkmasıyla birlikte hızla yön değiştirmiştir. Dönüşüm ekonomilerinin ticareti CMEA alanından OECD ülkeleri ve diğer global piyasalar yönünde önemli değişim göstermiştir. Bu değişimin boyutu ülke gruplarına göre farklılık göstermiştir. Ticaretin yönündeki değişim özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde çok belirgindir. 1989' da bu ülkelerin gelişmiş ülkelere ihracatının toplam ihracat içindeki payı %43 iken bu oran 2001' de %75' e çıkmıştır. 1989' da bu ülkeler, %26' sı Sovyetler Birliğine olmak üzere toplam ihracatlarının %45' ini CMEA ülkelerine yapmaktaydılar. 2001 yılında ise Doğu Avrupa ülkelerinin Bağımsız Devletler Topluluğu ve diğer Doğu Avrupa ülkelerine yaptıkları ihracat, toplam ihracatın sadece %5' ve %14' ünü oluşturmaktaydı (Rathery 2003:7). İhracatın yönünde gözlenen bu bu değişiklik, ithalat için de geçerlidir. 1989-2001 döneminde gelişmiş ülkelerden yapılan ithalatın Doğu Avrupa ülkelerinin toplam ithalatı içindeki payı %44' den %67' ye çıkarken, diğer Doğu Avrupa ülkeleri ve Bağımsız Devletler topluluğundan yapılan ithalat için bu oran sırasıyla %19' dan %11' e ve %24'den %11' e düşmüştür. 2001' de Avrupa Birliği Doğu Avrupa ülkelerinin toplam ithalatının %58' ini, ihracatının ise %67' sini karşılamaktadır.Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerle yapılan ticaretin payı yaklaşık olarak %50 azalmıştır. 2001' de bu

ülkelerin Doğu Avrupa ülkelerinin ithalatı ve ihracatı içindeki payı %5 ve %11' dir. Doğu Avrupa ekonomilerinde 1989' dan bu yana gözlenen ticaretin coğrafi dağılımındaki değişim nedeniyle bu ülkeler 1990' ların başlarında global ekonomide yaşanan durgunluktan daha şiddetli, 1998' de Rusya'da yaşanan 'ruble' krizinden ise sınırlı biçimde etkilenmişlerdir. Rusya'daki ticaretin yönünde de Doğu Avrupa' ya benzer biçimde fakat daha düşük ölçekte değişim gerçekleşmiştir. 2001' de Rusyanın toplam ticaret hacmi içinde Avrupa Birliği, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkelerin payı sırasıyla %37, %20 ve %11'dir (Rathery2003:8).

Kolektif ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, ticaret akımlarının coğrafi dağılımının yanı sıra ticarete konu olan malların bileşimi de hızla değişmiştir. Düşük emek maliyetinden yararlanmak isteyen çok uluslu şirketlerin doğrudan yatırımlarını dönüşüm ekonomilerine yönlendirmeleriyle bu gelişme hız kazanmıştır. Tekstil ve ayakkabı gibi emek yoğun sektörlerin gelişimi, düşük emek maliyeti ile açıklanabilir. Dönüşümden önce, bazı temel sanayi ürünleri ve ham madde ihraç eden Doğu Avrupa ülkelerinde giderek belirli piyasaların talebine dönük malların ihracatı hızlanmıştır. 2001' de Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Romanya, Hırvatistan'ı kapsayan Güney Doğu Avrupa ülkelerinin toplam ihracatının %20' sini tekstil ve konfeksiyon, %10' unu ise ayakkabı oluşturmaktadır. Doğu Avrupa ülkeleri ihracatı içinde otomotiv endüstrisinin payı %12' dir. Bu sektörde Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovenya önemli yere sahiptir. Elektrik malzemeleri ve donanımı Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovenya' nın ihracatının %10'unu oluşturmaktadır.Doğu Avrupa ülkeleri arasında, demir çelik endüstrisi ürünleri ihracatı sadece Slovakya, Makedonya ve Romanya'da önemli rol oynamaktadır. Bu ülkelerin toplam ihracatı içinde demir çelik ürünlerinin payı sırasıyla, %13, %20 ve %10' dur(Rathery 2003:8). Doğu Avrupa Ülkelerinin tersine, bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde ihracat hala hammaddeye dayalıdır.2001' de Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan'ın toplam ihracatı içinde ham petrolün payı sırasıyla, %32, %21 ve %23' dür. Rusya ve Ukrayna'nın ihracatında demir ve demir dışı metallerin payı %20 ve %15' dir. Moldavya, Gürcistan ve Ukrayna'nın ihracatında demir çelik endüstrisinin payı ise %20, %20 ve %27' dir.

Gelir Dağılımında Bozulma

Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler topluluğu ülkeleri reform sürecinin başlangıcında dünyada gelir dağılımındaki eşitsizliğin en düşük düzeyde olduğu ülkeleri oluşturmaktaydılar. Dönüşüm sürecinde bu ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizliği hızla artmıştır. Bu artış ülke gruplarına göre farklılık

göstermiştir. Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinde gelir dağılımındaki bozulma göreceli olarak daha düşüktür. Bu ülkelerde 1987 – 1998 döneminde, gelir dağılımındaki göreceli eşitsizliğin toplulaştırılmış göstergesi olan Gini katsayısı ortalaması 0,23' den 0.33' e yükselmiştir. Macaristan ve Çek Cumhuriyeti için Gini katsayısı 1987' de 0,21 ve 0,19 iken bu katsayı yaklaşık on yıl sonra aynı ülkeler için 0.25 ve 0.24 değerini almaktadır. Buna karşın, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde gelir dağılımındaki bozulma çok daha yüksek düzeydedir. Bu ülkeler için ortalama Gini katsayısı 1987-1998 döneminde 0,28' den 0,46' ya yükselmiştir. Aynı dönemde Gini katsayısı Rusya için iki misli artarak 0,26' dan 0.47' ye, Ermenistan için ise yaklaşık üç misli artarak 0.27' den 0,61' e yükselmiştir (World Bank 2002).

Dönüşüm sürecinde gelir dağılımındaki bozulmanın nedenlerinin göreceli önemi ülke gruplarına göre farklılık göstermektedir. Dünya bankasınca gerçekleştirilen bir çalışmaya (World Bank 2000) göre, Doğu Avrupa ülkelerinde gelir dağılımındaki eşitsizlikteki artışı büyük ölçüde açıklayan etmenleri, eğitim düzeyinin getirisindeki artış, ücret farklılaşması ve özel girişimciliğin getirisindeki artış gibi piyasa ekonomisine geçişin göstergesi sayılan gelişmeler oluşturmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde ise eğitim düzeyinin getirisi ve ücret farklılaşması gelir dağılımındaki bozulmanın çok küçük bölümünü açıklamaktadır. Eğitim düzeyinin getirisindeki artış, Slovenya ve Macaristan' da gelir dağılımındaki bozulmanın sırasıyla %20 ve %15' ini Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldavya ve Rusya' da ise %5' inden azını açıklamaktadır. Söz konusu çalışmaya göre, bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde gelir dağılımı eşitsizliğindeki artış büyük ölçüde yaygın biçimdeki yolsuzluk ve rantçı faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliğiyle yolsuzluk düzeyindeki yükseklik arasında yüksek korelasyon vardır (World Bank 2000).

SONUÇ

Dönüşüm sürecinde yer alan ülkelerin tümünde çıktı düzeyinde, reform programlarının uygulanmasıyla birlikte geçiş dönemi durgunluğu olarak da adlandırılan bir düşüş kaydedilmiş, zaman içinde kazanım sürecine girilmiştir. Çıktı düzeyindeki değişim ülkelere göre farklılık göstermiştir. Büyüme performansındaki farklılık özellikle Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri arasında belirgindir. Durgunluğun süresi ve büyüklüğü, Bağımsız Devletler Topluluğunda Doğu Avrupa' ya oranla iki misli yüksektir. Doğu Avrupa Ülkelerinin ortalama GSMH' sı 1990' ların

sonunda başlangıçtaki düzeyine ulaşırken, Bağımsız Devletler Topluluğunda 2004 yılında hala başlangıç düzeyinin altındadır. Dönüşüm sürecinde ortaya çıkan temel eğilimler ekonominin özelleşmesi, dışa açılma ve gelir dağılımında bozulma biçiminde belirginleşmiştir. Bu eğilimler de büyüme performansına benzer biçimde ülke grupları arasında farklılık göstermektedir. Özelleşme açısından dikkat çeken durum, belirli bir özelleştirme yöntemine bağlı olmaksızın dönüşüm ekonomilerinin tümünde özel mülkiyetin ve üretim kapasitesinin gelişmesidir. GSMH içinde özel sektör payının artış hızı Doğu Avrupa ülkelerinde Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine oranla daha yüksektir. Dönüşüm ekonomilerinde dış ticaret, coğrafi dağılım, hacim ve bileşim açısından dışa açık piyasa ekonomisi doğrultusunda değişim göstermiştir. Bu değişimin hızı ve derinliği Doğu Avrupa ülkelerinde daha yüksektir. Reform programları dönüşüm sürecindeki ülkelerde gelir dağılımı ve yoksulluk düzeyini olumsuz biçimde etkilemiştir. Gelir dağılımındaki bozulmanın büyüklüğü Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Doğu Avrupa ülkelerinin birkaç katıdır.

KAYNAKÇA

Bennet, T, J., S.Estrin. ve J. Maw. (2001) Mass Privatisation and Partial State Ownership of Firms in Transition Economics, Discussion Paper no:2895, Centre For Economic Policy Research.

European Bank For Reconstruction And Development (EBRD). (2004a) Transition Report Update *2004*, EBRD, London.

European Bank For Reconstruction And Development (EBRD) (2004b) Transition Report *2004*, EBRD, London.

European Bank For Reconstruction And Development (EBRD) (2003) Transition Report *2003*, EBRD, London.

European Bank For Reconstruction And Development (EBRD) (1998) Transition Report *1998*, EBRD, London

Estrin, S.. (2001) Competition and Corporate Governance in Transition, William Davidson Institute Working Paper Nr.431, WDI, University of Michigan, Michigan.

Johnson, S., D.Kaufman ve A. Shleifer (1997) Politics and Entrepreneurship in Transition Economies, William Davidson Institute Working Paper Nr.57, WDI, University of Michigan, Michigan.

Rathery, A. (2003) EU- *Enlargement* - What Next in Pan- European Context, Road Transport Conferance, 15-16 May 2003, Budapest.

World Bank. (2002) *Transition:*The First Ten Years : Analysis and Lessons For Eastern Europe and The Former Soviet Union, The World Bank, Washington.D.C.

World Bank (2000) Making Transition Work for Everyone:Poverty and Inequality in Europe and Central Asia, The World Bank, Washington.D.C.

Enflasyon Hedeflemesi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği

Ekrem GÜL [*]
Arif A. GÜRBÜZ [**]

Özet: 1970 petrol şoku ve Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından dünya genelinde yaşanan yüksek enflasyon ve işsizlik olgusu Keynesyen politikaların terk edilmesine yol açmıştır. Söz konusu gelişmeler, fiyat istikrarının sağlanmasını para politikasının temel amacı haline getirmiş, para otoritelerini de yeni politika arayışına yöneltmiştir. Bu arayışlar sonucunda para otoriteleri tarafından döviz kuru hedeflemesi, parasal büyüklük hedeflemesi ve gayri safi milli hasıla hedeflemesi gibi bir çok strateji uygulanmış ve hala bir çok ülke tarafından da uygulanmaktadır. İlk kez 1990 yılında Yeni Zelanda'nın enflasyon hedeflemesini uygulamaya başlamasıyla birlikte enflasyon hedeflemesi bir çok ülkede alternatif para politikası stratejisi olarak görülmeye ve tartışma konusu olmaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, Yeni Zelanda'dan sonra bir çok ülke tarafından uygulamaya koyulan enflasyon hedeflemesi stratejisini tanımlayarak, bu stratejinin Türkiye ekonomisinde uygulanabilirliği konusunu tartışmaktır.

Anahtar kelimeler : enflasyon hedeflemesi, Merkez Bankası'nın bağımsızlığı, mali disiplin.

Inflation Targeting and Its Applicability in Turkey

Abstract: Following the petrol shocks and the collapse of Bretton Woods System in 1970s, the problems of high inflation and unemployement had caused the Keynesian Policies be deserted all over the world. The developments indicated above made achieving of price stability as the main goal of monetary policy and pushed monetary autorities to search new policies. As a result of these efforts, some strategies like exchange rate targeting, monetary stock targeting and gross national product targeting have been implemented by the monetary authorities in many countries. After the first implementation of inflation targeting by the New Zeland's Monetary Authority in 1990, this issue has been perceived as an alternative strategy for monetary policies and become a debatable question. The aim of this study is to define the inflation targeting strategy which has been put into practise by many countries following New Zeland's experience on its theoric basis, and to discuss applicability of this strategy in Turkish economy.

Keywords: inflation targeting, Independency of Central Bank, fiscal discipline.

GİRİŞ

1970'li yıllarda Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından dünya genelinde yüksek enflasyonun maliyetlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte

[*] Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Bilecik İİBF, İktisat Bölümü.
[**] Arş. Grv. Dumlupınar Üniversitesi, Bilecik İİBF, İktisat Bölümü.

fiyatlarda istikrarın sağlanması merkez bankaları için giderek artan bir öneme sahip olmaya başlamış ve merkez bankalarının öncelikli amacı haline gelmiştir. Günümüzde fiyatlarda istikrarın sağlanması amacıyla ekonomik hedefler belirleyip, söz konusu hedeflere uygun politikalar uygulamak bir çok merkez bankasının başvurduğu bir yoldur. Bu amaçla bir çok ülke tarafından döviz kuru hedeflemesi, parasal büyüklük hedeflemesi ve nominal gelirlerin hedeflenmesi denenmiştir. Bu uygulamalarda, bağımsız para politikaları uygulama imkanından yoksun kalma, ekonomik yapıların finansal krizlere karşı son derece duyarlı hale gelmesi gibi problemlerle karşı karşıya kalınması alternatif para politikası stratejisi arayışlarına ve tartışmalarına neden olmuştur. Doksanlı yıllardan itibaren Yeni Zelanda, Kanada, İngiltere, Şili, İsrail gibi ülkelerin enflasyon hedeflemesini alternatif bir para politikası olarak kabul ederek uygulamaya başlamalarıyla birlikte tartışmalar enflasyon hedeflemesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Türkiye'de Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan krizlerin neticesinde kura dayalı program başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 22 Şubat 2001'de program terk edilerek kur dalgalanmaya bırakılmıştır. Kur rejiminin terk edilmesi, ortaya çıkan güven bunalımını ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eş anlı olarak böylesi bir duruma bir daha dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik alt yapıyı oluşturmak amacıyla güçlü ekonomiye geçiş programı Mayıs 2001'de uygulanmaya başlamıştır. Söz konusu amaçlar doğrultusunda 2002'de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2 Ocak tarihli basın duyurusu ile "gelecek dönem enflasyonuna odaklanan bir para politikası" uygulayacağını ilan etmiştir. Söz konusu basın duyurusunda "gelecek dönem enflasyonuna" odaklanan bir para politikasının aynı zamanda örtük bir enflasyon hedeflemesi anlamına geldiği vurgulanmıştır. Merkez Bankası 20 aralık 2004 tarihinde yayınladığı "2005 Yılı Para ve Kur Politikaları" raporuyla 2002'den bu yana uyguladığı örtük enflasyon hedeflemesi stratejisinin gittikçe artan bir şekilde açık enflasyon hedeflemesine yakınsadığını belirterek 2006'nın başından itibaren açık enflasyon hedeflemesine geçileceğini duyurmuştur. Bu bağlamda çalışmada, enflasyon hedeflemesinin teorik çerçevesi çizilerek, Türkiye'nin ilerlemekte olduğu enflasyon hedeflemesi yolundaki durumu, ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Enflasyon Hedeflemesinin Tanımı ve Temel Özellikleri

Enflasyon hedeflemesi stratejisine ilişkin yapılan çalışmalara bakıldığında çeşitli tanımlamalarla karşılaşılmaktadır. Fredecik S. Mishkin (2000), enflasyon hedeflemesini beş esas unsuru kuşatan para politikası stratejisi olarak tanımlamaktadır. Bu beş unsur şunlardır;

- Enflasyon için orta vadeli sayısal bir hedefin kamuoyuna ilan edilmesi.

- Merkez bankasının birinci derecede hedefi fiyat istikrarı, diğer hedefleri ise ikinci derecede hedefi olmalıdır.
- Politik araçların kullanımı kararlaştırılırken sadece parasal büyüklük yada döviz kurunun takip edilmesi değil bunların yanında kapsamlı bilgi stratejisi yani göstergeler de takip edilmelidir.
- Para otoritesinin planları, amaçları ve kararları hakkında kamuoyu ve piyasalarla, para politikasının arttırılmış şeffaflığı ile ilişki kurmak.
- Enflasyon hedefine ulaşmak için merkez bankasının bağımsızlığının ve sorumluluğunun arttırılması.

Frederic S. Mishkin'in Ben S. Bernanke (1997) ile yaptığı çalışmada ise enflasyon hedeflemesi; devlet, merkez bankası veya her ikisinin birlikte hareket etmesi yoluyla, belli bir zaman dilimi dahilinde gerçekleştirilmek amacıyla, enflasyon oranı için resmi niceliksel bir hedefin yada hedef aralığının halka ilan edilmesi olarak tanımlanmıştır. Murray Sherwin'in (2000) çalışmasındaki tanımlamada ise, enflasyon hedeflemesi; bir yıl veya daha fazla yılı kapsayan belirli bir dönem için enflasyon oranının ne olacağının, kamuoyuna resmi olarak ilan edildiği ve para politikasının uzun dönemdeki öncelikli amacının düşük ve istikrarlı enflasyon olduğunun, açık bir şekilde tanımlandığı para politikasıdır. Yapılan çalışmalardaki bu tanımlardan yola çıkarak enflasyon hedeflemesini kısaca; ileriye dönük olarak fiyat istikrarının sağlanması amacıyla, hedeflenen enflasyon oranının kamuoyuna ilan edilmesidir şeklinde özetleyebiliriz.

Genel olarak açık enflasyon hedeflemesi ve örtük enflasyon hedeflemesi olmak üzere iki çeşit enflasyon hedeflemesi stratejisinden söz edilebilir. Katı enflasyon hedeflemesi de denen açık enflasyon hedeflemesi; merkez bankasının sadece hedeflenen enflasyon oranına ulaşmak yada enflasyonu, hedeflenen seviyeye yaklaştırmaya çalışmasıdır. Bunun dışında herhangi bir değişkeni dikkate almadığı veya enflasyon dışında hiçbir değişkende istikrar sağlamaya çalışmadığı enflasyon hedeflemesidir. Esnek veya örtük enflasyon hedeflemesi ise merkez bankasının enflasyon hedefinin yanında diğer değişkenlerle de ilgilenmesidir. Örneğin döviz kurları, faiz oranları, üretim ve istihdam gibi (Demirhan, 2002). Bu stratejilerden hangisi tercih edilirse edilsin hedeflemenin başarıyla uygulanabilmesi için karar verilmesi gereken bir takım teknik konular mevcuttur. Bu konular; hedeflemede, enflasyon oranı hedeflemesi veya fiyat seviyesi hedeflemesi tercihi, fiyat endeksinin seçimi, hedeflemenin belli bir bant yada bir nokta olarak belirlenmesinin tercihi, hedeflemenin ne kadar süreyle yapılacağı, hedefin kamuoyuna kim tarafından ilan edileceği gibi enflasyon hedeflemesinin özelliklerini içerir.

Hedeflemenin Türü

Enflasyon hedeflemesi stratejisi iki şekilde uygulanabilir. Ya belirli bir fiyat seviyesi hedeflenebilir yada belirli bir enflasyon oranı hedeflenebilir. Fiyat seviyesi hedeflemesinde para politikasının uzun dönem temel amacının fiyat seviyesi hedefi olduğu kabul edilmekte ve hedef sabit bir fiyat olarak belirlenmektedir. Fiyat seviyesi hedeflemesi uzun dönem fiyat seviyesindeki sapmayı önlemek amacıyla bu hedeflenen fiyat seviyendeki sapmalara sistematik olarak tepki vermeye dayalı bir politikadır. Enflasyon oranı hedeflemesi ise uzun dönemde fiyat seviyesindeki eğilimi ifade eden enflasyon oranı hedefinden sapmalara sistematik olarak tepki vermeye dayalı bir politikadır. Her iki hedefle amaçlanan fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Fakat aralarında hem anlam hem de neticeleri açısından farklılıklar bulunmaktadır. Enflasyon oranı hedeflenmesi tercih edildiğinde, hedeften sapmaların olması durumunda gerekli önlemler alındıktan sonra mevcut politikaların uygulanmasına devam edilir. Yani merkez bankası hedeflenen enflasyon oranını gerçekleştiremezse bir sonraki dönemde bunu telafi etmeye çalışmayacaktır. Dönem içindeki revizyonlarla hedef tutturmaya yönelecektir. Hedefin fiyat seviyesi olarak belirlenmesi durumunda ise gerçekleşen enflasyon hedeflenen fiyat seviyesini aşarsa, fiyat seviyesi hedefinin korunması için gelecek dönemde hedeflenecek fiyat seviyesi, bir önceki hedef düzeyine indirilmesi gerekecektir. Yani hedefin sapması durumunda izleyen dönemde ortaya çıkan sapmanın telafi edilmesi gerekecektir (Akyazı, 2004).

Bu iki hedefleme türünün birbirine göre üstün yanları bulunduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Fiyat seviyesi hedeflemesi, fiyat düzeyinin uzun dönemde dalgalanma eğilimini amaçlar. Bunun sağlanması özellikle uzun vadeli nominal sözleşmelerde ve dönemler arası karar alma sürecinde yararlı olacaktır. Ancak bu hedefleme sisteminin kısa dönemde enflasyon ve üretim düzeylerinde dalgalanmaları arttırması söz konusu olmaktadır. Çünkü bu hedefleme sistemi altında fiyat istikrarının sağlanabilmesi için ortalamanın üzerinde gerçekleşen enflasyondan sonra ortalamanın altında gerçekleşecek bir enflasyonun izlenmesi gerekmektedir (Eroğlu, 2002). Bu durum enflasyon oranı hedeflemesi sistemine göre fiyatlarda daha fazla dalgalanmaya neden olmaktadır. Enflasyon oranının hedeflenmesi halinde beklenmeyen iç ve dış şokların fiyat seviyesinde oluşabilecek muhtemel etkilerin telafisine gidilmemesinden dolayı uzun dönemde enflasyon tahmininde önemli ölçüde değişkenlik ortaya çıkabilir. Bu da sonuçta özel

sektörün iktisadi kararlarını olumsuz yönde etkileyecektir. Fiyat seviyesinin hedeflenmesi halinde şokların etkisinin telafisi yoluna gidileceğinden uzun dönemde enflasyon tahminindeki değişkenlik azalırken, kısa dönemde para politikasında değişkenlik artacaktır. Ayrıca fiyat seviyesi hedeflemesinde politika uygulayıcıları fiyat seviyesini gerçekleştirmede sıkı para politikası uygulayacaklarından dolayı enflasyon tahminindeki belirsizliklerin azalmasına karşın üretim konusundaki belirsizlikler artmaktadır. Fiyat seviyesi hedeflemesinin deflasyona yol açabilmesi nedeniyle ekonomi üzerinde olumsuz etkilerinin de bulunması bu hedeflemenin sakıncaları arasındadır. Deflasyon sanayileşmiş ülkelerde finansal istikrarsızlığı arttıran önemli bir nedendir. Bu tür ülkelerdeki borçlanmalar uzun sürelere yayıldığından dolayı deflasyon ekonomik birimlerin reel borçlarını arttırmaktadır. Bu da söz konusu ekonomik birimlerin net değerlerinin azalmasına ve bilançoların kötüleşmesine neden olmaktadır (Akyazı, 2002). Genel olarak bu nedenlerle uygulamadaki ülkelerin tamamına yakını enflasyon oranı hedeflemesini tercih etmektedirler.

Fiyat Endeksinin Seçimi

Para politikasını uygulamakla görevli olan merkez bankalarının temel hedefi, fiyat istikrarının sağlanmak amacıyla düşük bir enflasyon oranına ulaşmak ve istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanmasına yardımcı olmaktır. Bu noktada, enflasyon oranını en doğru yansıtacak endeksin seçimi politika uygulayıcılar açısından büyük önem taşımaktadır. Ekonomide tüm fiyatların ortalamasını yansıtan fiyat düzeyi bir endeksle ölçülür. Fiyat endeksi, standart bir mal ve hizmet sepetinin üretim veya satın alma maliyetinin ölçülmesi anlamına gelmektedir. Bunun için ekonomideki binlerce mal ve hizmetin fiyatlarına ilişkin bilgiler toparlanıp, tüm mal ve hizmetlerin miktarı ile üretimin değeri olarak tüm fiyatları tek bir sayı ile ölçen bir göstergeye indirgenir. Ancak bunun için tüm fiyatların ortalamasının alınması yanlış olur. Çünkü her malın üretim ve tüketim miktarı ile ekonomi içindeki değerleri farklıdır. Bunun için fiyat endeksi oluşturulurken endekse dahil olan mal veya hizmetlerin önem derecelerini yansıtacak şekilde ağırlıklandırılması gerekir (Yıldırım ve Karaman, 2001).

Enflasyon hedeflemesi stratejisinde enflasyon oranının ölçülmesi büyük önem arz etmektedir. Seçilecek olan fiyat endeksinin kamuoyu tarafından kolayca anlaşılabilmesi için açık, anlaşılır ve güvenilir olması gerekir. Uygulamada hedeflenen enflasyon oranının ölçümünde çeşitli endeksler tercih edilmektedir. Bunlar Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) deflatörü, Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE), Tüketici Fiyat Endeksidir (TÜFE) ve TÜFE gibi bir endeksten, enflasyonist eğilimlere ilişkin bilgilerin yeterli olmaması nedeniyle bazı mal ve hizmet kalemlerinin endeksten çıkarılması ile elde edilen çekirdek enflasyon göstergesidir (Demirhan, 2002).

Gayri safi yurtiçi hasıla, ekonomide belirli bir dönemde genellikle bir yıl yada üç aylık dönemlerde ülkenin milli sınırları dahilinde üretim faktörlerinin katkısı sayesinde oluşan nihai mal ve hizmetlerin toplam değerini ifade eder (Paya, 1997). Bu sebeple GSYİH deflatörü en geniş kapsamlı endekstir. GSYİH deflatörünün geniş kapsamlı bir endeks olması, endeks kapsamında yer alan mal ve hizmet kalemlerinin her yıl değişikliğe uğramasına, hesaplamaların zorlaşmasına, deflatörün izlenme süresinin uzamasına ve ekonomik birimlerin beklentilerini oluştururken bu endeksi dikkate almamalarına neden olmaktadır. Bu olumsuz yönleri göz önünde bulundurulduğunda diğer endekslerin kullanımı tercih edilmektedir. Şimdiye kadar enflasyon hedeflemesini uygulayan ülkeler hedef serileri olarak çoğunlukla TÜFE'yi tercih etmişlerdir. Çünkü TÜFE kamuoyu tarafından kolayca anlaşılabilen, aylık olarak izlenebilen ve merkez bankasının yönlendirmesinden en az etkilenen endekstir. TÜFE şehirlerde yaşayan tüketicilerin, sabit bir mal ve hizmet sepetindeki satın alma maliyetini ölçer. Bu nedenle tipik bir hanehalkının yaşam maliyetinin göstergesi olarak değerlendirilir. Sepete dahil olan mal ve hizmetlere, baz alınan yılda, hane halkının bütçeleri içindeki payına göre ağırlık verilir ve baz yıl değişmedikçe bu değerler değişmez. Hane halkının hangi mal ve hizmetleri hangi ağırlıkta kullandıkları ise anket çalışmaları yoluyla elde edilir. TEFE ise TÜFE gibi belli bir mal sepetinin maliyetini ölçer. Aralarındaki fark TEFE'nin sadece nihai mal ve hizmetleri değil, hammadde ve yarı mamul gibi üreticiler tarafından, üretim işleminin tüm aşamalarında kullanılan mal ve hizmetlerin fiyatlarını da içermesi ve fiyatların üreticiden dağıtım kanallarına geçerken ölçülmesidir (Yıldırım ve Karaman, 2001). Aralarındaki bu fark TEFE'nin TÜFE'ye göre hesaplanmasını ve anlaşılmasını nispeten zorlaştırmaktadır. Bu nedenle kamuoyunun nazarında TÜFE daha ön plandadır.

TÜFE, endeks değerindeki yüzde değişmeyi ifade eden enflasyon oranının ölçülmesinde en uygun endeks olmakla birlikte bazı sorunları da beraberinde getirebilir. Endeks kapsamında yer alan bazı kalemlerin fiyatlarının parasal nedenlerden daha çok dışsal nedenlere bağlı olarak değişmesi kısa dönemde TÜFE'de aşırı dalgalanmaların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Örnek verilecek olursa, tarımsal ürünlerin olumsuz mevsim şartları nedeniyle kısa dönem için fiyatlarının yükselmesine neden olabilir. Dolayısıyla TÜFE'ye de bu fiyat dalgalanması yansıyacaktır (Duman, 2002). Bu şekildeki dalgalamalar, çoğunlukla fiyatların uzun vadeli eğilimi hakkında daha az bilgi içerir. Enflasyon hedeflemesinde, fiyat endeksini endeks dahilindeki kalemlerde değişiklik yapmadan enflasyon ölçümünde kullanılabileceği gibi söz konusu endeksten bazı kalemlerin çıkarılması suretiyle elde edilen çekirdek enflasyonda enflasyon ölçümünde kullanılabilir. Çekirdek enflasyonun işlevsel nitelik kazanabilmesi için şu hususlara dikkat edilmelidir (Demirhan, 2002). Çekirdek enflasyon kamuoyu tarafından kolay anlaşılır olmalıdır. En son elde edilen verilerin enflasyon serisine ilave edilmesi durumunda çekirdek enflasyon sık ve önemli

ayarlamalara maruz kalmamalıdır. Çekirdek enflasyonun mümkün olduğunca resmi enflasyon elde edildikten hemen sonra veya en kısa zamanda elde edilmelidir. Çekirdek enflasyon uzun dönemde enflasyondan önemli derecede sapma göstermemelidir. Hedef enflasyonun ölçülmesinde TÜFE'den kaynaklanan sorunların ortadan kaldırılması için çekirdek enflasyonun kullanılmasıyla sorunların tamamen çözüme kavuşturulduğu söylenemez. Çünkü çekirdek enflasyona yapılan temel eleştiri, çekirdek enflasyonun hedeflenmesiyle birlikte şeffaflığın ortadan kalkacağı ve buna bağlı olarak güvensizlik sorunun ortaya çıkabileceğidir. Çekirdek enflasyonun hedeflenmesinin daha etkin olmasına rağmen kamuoyuyla daha basit ve şeffaf bir iletişim kurulması amacıyla bir çok merkez bankası fiyat endeksi tercihini TÜFE'den yana yapmaktadır.

Bant Hedef veya Nokta Hedef Tercihi

Enflasyon hedeflemesi stratejisinde karar verilmesi gereken konulardan birisi, hedefin nokta hedef mi yoksa belli bir aralığın mı hedef olacağıdır. Bant yada nokta hedeflemesinin temel amacı merkez bankasının belirli bir enflasyon hedefini ilan ederek ekonomik birimlerin enflasyon beklentileri için bir çıpa oluşturmaktır.

Bant hedeflemesinin temel avantajı, tek bir oran üzerinden ilan edilen enflasyon hedefinin gerçekleştirilebilme olanağının her zaman mümkün olmaması ve hedeflenen oranda ortaya çıkacak bir sapmanın güven kaybına neden olmasıdır (Öğretmen, 2004). Yani enflasyon hedefi olarak nokta hedef tercihinin yapılması para otoritelerinin hareket alanını kısıtlayarak hedefe yönelik izlenecek politikalarda önemli sayılabilecek revizyonlara neden olabilir. Bu, sisteme olan güvenin sarsılması anlamına gelir. Bant aralığı hedefinin gerçekleştirilememe olasılığı nokta hedeflemesine göre daha düşük olduğundan, bant hedefinin tutturulamaması durumunda yaşanacak güven kaybı nokta hedeflemesine göre daha fazla olacağı açıktır. Bant aralığı hedeflemesi, merkez bankasına kısa vadeli şoklara cevap verebilmek için daha fazla esneklik sağlar. Bant aralığı genişledikçe para politikasının esnekliği artacaktır. Ancak bant genişliğinin aşırılaşması merkez bankasının enflasyonu düşürme konusunda samimiyeti ve gücü hakkında kamuoyunda şüpheler oluşmasına neden olabilir. Ayrıca merkez bankasının değerlendirilmesini de zorlaştırır. Bu noktada bant hedeflemesinin iki farklı türde uygulanabildiği söylenebilir. Birinci uygulama türü, merkez bankasının kısa süreli güvenirliğine önem verilen fakat genellikle uzun dönemde bandı zedeleme riski bulunan dar bant uygulamasıdır. İkinci uygulamada merkez bankasına kısa vadede daha fazla esneklik sağlayan fakat uzun dönemde merkez bankasının kredibilitesini zedeleyen geniş bant uygulamasıdır. Dar bir hedef bandının uygulanması kamuoyunun merkez bankasının enflasyonu düşürmede daha istekli olduğunu düşünmesine, yani merkez bankasının kredibilitesinin artmasına neden olmaktadır. Fakat dar bir bant aralığının

sürekli ıskalanması çok olasıdır. Bu nedenle hedeflenen enflasyon ile gerçekleşen enflasyon arasındaki sürekli sapmalar merkez bankasının kararlılığı hakkında toplumda şüpheler yaratabilir. Ayrıca dar bir bant hedefi para politikası araçlarında da istikrarsızlığa yol açabilir. Geniş bir bant uygulaması ise merkez bankasının enflasyonu düşürme konusunda niyeti ve gücü hakkında kamuoyunun kafasında şüpheler uyandırarak politikanın kredibilitesini azaltabilir (Öztürk, 2003). Bant hedeflemesinde belirlenen aralık ister geniş ister dar olsun ekonomik birimlerin, bandın alt veya üst sınırına odaklanması enflasyonun gerçekleşmesinde önemli bir etken olabilir. Buna aralık eğilimi adı verilmektedir. Örneğin hedef aralığının %1 ile %3 şeklinde ilan edildiğini varsayarsak, ekonomik birimler enflasyonun, aralığın üst sınırında yani %3 veya buna yakın bir oranda gerçekleşeceği beklentisi içine girmesi enflasyonun bu oranda gerçekleşmesine neden olabilir. Ekonomik birimlerde, enflasyonun alt sınırda tutturulacağı beklentisinin artması da yine enflasyonun düşük seviyelerde gerçekleşmesinde rol sahibi olabilir (Akyazı, 2004). Nokta hedef uygulamasının ise para politikasının esnekliğinin önemli ölçüde düşürmesi ve para politikalarında sürekli ayarlamaların yapılmasını gerektirmesi gibi olumsuz yönlerine karşılık, beklentiler için doğru çıpa olma özelliği, daha şeffaf olması, enflasyon konusunda merkez bankasının niyetini ve performansının izlenebilmesi ise olumlu yönleridir. Ayrıca bant hedefindeki gibi beklentilerin, bandın alt veya üst kısımlarına odaklanması gibi aralık eğilimi söz konusu olmayacaktır.

Hedefleme Süresi ve Hedefin İlanı

Enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarısını direkt olarak etkileyen unsurlardan biri hedeflemenin süresidir. Para politikasının enflasyonu uzun gecikmelerle etkilemesi dolayısıyla enflasyon hedefine belirli bir zaman diliminde ulaşılmaktadır. Bu nedenle para otoritesinin enflasyon hedefine ulaşmada hangi hedef süresinin uygun olduğuna karar vermesi gerekir. Örneğin faiz oranları eliyle enflasyonun etkilenmesi bir yıl içinde gerçekleştirilebiliyorsa merkez bankasının da hedef tahminini bir yıllık oluşturması gerekir. Hedef enflasyonun ilan edildiği dönem başlangıcı ile hedefin gerçekleştirilmesinin beklendiği dönem arasındaki süreyi ifade eden zaman aralığının uzun yada kısa olarak belirlenmesi farklı sonuçlara neden olabilir. Hedef dönemin uzun tutulması durumunda tahmin edilen hedefin kamuoyunun enflasyon beklentilerine yol gösterici özelliğini önemli ölçüde azaltacaktır. Bu durumda da enflasyon hedeflemesi anlamını yitirecektir. Hedef döneminin kısa olması ise enflasyon hedefine ulaşmayı zor ve maliyetli bir hale dönüştürebilir. Çünkü ekonomik şoklarla kısa dönemde karşı karşıya kalınması durumunda merkez bankası hedefin gerçekleştirilmesi için müdahalede kullanacağı araçlar üzerinde aşırı düzenlemeler yapmak zorunda kalabilir (Akyazı, 2004). Bu sebeple optimal hedef dönemi enflasyon hedeflemesinde elde edilecek başarıda önemlidir.

Optimal hedef döneminin belirlenmesinde de ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ve bu şartların iyi analiz edilmesi belirleyici olmaktadır.

Enflasyon hedeflemesinde önemli olan bir teknik husus da hedefin kimin tarafından ilan edileceğidir. Çünkü, hedefin ilan şekline bakılarak merkez bankasının bağımsızlığı, ilan edilen hedef üzerinde kimin daha fazla inisiyatife sahip olduğu veya hedef üzerinde kaç kurumun etkili olduğu bilgileri edinile bilinir. Kısacası hedefin kimin tarafından ilan edileceği hükümet ile merkez bankası arasındaki ilişki hakkında bilgi verdiği için önemlidir. Örneğin, eğer politikalar birden fazla kurum tarafından belirleniyorsa, hedefle ilgili yapılan açıklamalar bu kurumlar tarafından ortaklaşa yapılması en ideal olanıdır yada hedeflenen değişkende birden fazla kurumun etkili olması, örneğin merkez bankası ve hazine gibi, bu kurumlardan hedef değişken üzerindeki etkisi yoğun olan kurumun açıklama yapması ancak bu sırada diğer kurumların da hazır bulunması güvenin tesissisinde olumlu bir uygulama olacaktır (Malatyalı, 1998).

Enflasyon hedeflemesi stratejisinin uygulanması sürecinde para otoritesinin kontrolü dışında ekonomide şokların oluşması hedefin tutturulmasını güçleştirecektir. Bu noktada kamu oyunda oluşa bilecek endişe, para otoritesinin kontrolü dışında gerçekleşen şokları bahane ederek hedefe ulaşmada isteksiz davranabileceğidir (Karasoy ve diğerleri, 1998). Bu endişeleri engellemek için dolaylı vergi oranlarının arttırılması gibi hükümet politikalarının değişmesi, petrol fiyatlarındaki artışlar gibi yurt dışından kaynaklanan gelişmeler ve deprem, sel vb. doğal afetler neticesinde taahhütlerin yerine getirilemeyeceği durumlar tanımlanarak hedefin ilanı sırasında kaçış yolu olarak kamuoyuna ilan edilebilir. Fakat uygulamada genellikle kaçış yolu uygulaması tercih edilmemektedir. Çünkü kaçış yolunun kötüye kullanımı nedeniylede enflasyon hedeflemesine olan güven yitirilebilir (Öğretmen, 2004).

Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinin Önkoşulları

Enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarıyla uygulanabilmesi için sadece daha önce bahsedilen teknik konulara ilişkin analizleri doğru olarak yapıp, tercihleri gerçekleştirmek yeterli değildir. Bağımsız bir merkez bankası, şeffaflığın ve güvenirliğin sağlanması, para otoritesinin maliye politikasının ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmesini engellemeyecek şekilde mali disiplinin sağlanması gibi ön koşulların da yerine getirilmesi gerekmektedir

Merkez Bankasının Bağımsızlığı

Enflasyon hedeflemesinin başarıya ulaşması için gerekli önkoşullardan birisi merkez bankasının bağımsızlığının sağlanmasıdır. Örneğin günümüzde

merkez bankalarının temel görevi olarak görülen fiyat istikrarının sağlanabilmesi için merkez bankasının, araçlarını siyasi otoritenin baskılarına maruz kalmadan kullanabilmelidir.

Merkez bankasının bağımsızlığı; merkez bankasının, para politikasını, siyasi otoritenin nüfuzuna ve tasarrufuna maruz kalmadan, hedefleri doğrultusunda uygulayabilme, gerektiğinde değişiklik yapabilme esnekliğine veya inisiyatifine sahip olmasıdır (Oktar, 1996). Bu tanıma göre merkez bankasının para politikalarını hiçbir müdahaleye maruz kalmaksızın yürütebilme imkanı varsa bağımsızlıktan söz edilebilir. Fakat merkez bankasının bağımsızlığı kavramı, bankanın hükümetten tamamen ayrılması anlamına gelmez, yani banka genel ekonomik programdan kopuk politikalar değil tersine genel ekonomik programı tamamlayıcı nitelikte politikalar izlemelidir.

Merkez bankası bağımsızlığını açıklamaya yönelik yaklaşımlar iki başlık altında toplanır. Birincisi yasal ve fiili bağımsızlık, ikincisi ise araç ve amaç bağımsızlığıdır. Yasal bağımsızlık kavramı, merkez bankası ile hükümet arasındaki ilişkileri düzenleyen yasal çerçeve açısından değerlendirile bilinir. Merkez bankası başkanının atanması, görevden alınması, başkanın görev süresi, bankanın amaçları, kamu kesiminin merkez bankasından borçlanma koşullarına dair mevzuat gibi hususlar bağımsızlığın çerçevesini oluşturmaktadır. Merkez bankasının söz konusu hususlara ilişkin olarak hükümetten yada diğer kamu kurumlarından gelebilecek olası müdahalelerden etkilenmediği sürece yasal bağımsızlığın sağlanmış olduğu söylenebilir. Fiili bağımsızlık ise sadece geçerli olan yasalara değil aynı zamanda yasaya konu olmayan diğer birçok informal faktöre bağlıdır. Bunlar arasında merkez bankası ve hükümetin diğer organları arasındaki gayri resmi anlaşmaları, protokolleri hatta bankanın yada hükümetin önemli mevkilerindeki şahısların kişiliklerini saymak mümkündür. Kısaca fiili bağımsızlık yasal unsurların ve yerleşik alışkanlıkların belirleyici olduğu bağımsızlık türüdür (Aktan ve diğerleri, 1998). Merkez bankasının bağımsızlığının, para politikasının nihai amaçlarını belirlemedeki bağımsızlığı ve araçlarını seçmedeki bağımsızlığı açılarından da değerlendirilmesi mümkündür. Politik ve ekonomik bağımsızlık olarak da nitelendirilen amaç ve araç bağımsızlığında, merkez bankasına para politikasının nihai amaçlarını belirleme hakkının verilmesine amaç (politik) bağımsızlığı, bankaya araçlarını belirleme hakkının verilmesine de araç (ekonomik) bağımsızlığı denir (Büyükakın, 2001).

Enflasyon hedeflemesinde merkez bankasının para politikasının yönetiminde bağımsızlığa sahip olması gerekliliği merkez bankalarının tam anlamıyla bağımsız olmasından çok para politikasının araçlarını ayarlanmasında serbestliğe sahip olmasını ifade eder. Diğer yandan merkez bankası hükümetin etkisinden tamamen bağımsız değildir. Araç bağımsızlığının

tamamen sağlanması enflasyon hedeflemesinin başarıya ulaşabilmesi için büyük oranda yeterli bir bağımsızlıktır. Diğer bir ifade ile merkez bankasının düşük enflasyon amacını en başarılı şekilde gerçekleştireceğine inandığı para politikası aracını ayarlamada serbestiye sahip olması hedefe ulaşma imkanını arttıracaktır (Dmirhan, 2002). Bağımsız bir merkez bankası enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarısının yanında stratejiye olan güvenin tesisinde de önemli bir fonksiyon üstlenmektedir.

Hesap Verebilirlik ve Şeffaflık

Merkez bankasının, bağımsızlık niteliğine bağlı olarak karar alabilen bir kurum olması bankanın kamuoyuna karşı ciddi bir sorumluluk üstlenmesini de beraberinde getirir. Merkez bankasının bu sorumluluğun gereği olarak aynı zamanda hesap verebilir olması gerekmektedir. Hesap verebilirliği, merkez bankasının yapmış olduğu işlerden veya uygulamalardan sorumlu olması şeklinde özetleyebiliriz (TCMB, 2004). Enflasyon hedeflemesinde merkez bankası uzun dönemde fiyat istikrarı konusunda bir taahhüt yapması nedeniyle ekonomik birimlerin beklentilerinde etkili olmakta, onlara yol göstermektedir. Ekonomik birimlerin planlarını yaparken dikkate aldıkları hedeflerde sapmaların olması halinde hedefin belirlenmesi konusunda karar alan veya alınan kararda söz hakkı olan kurum olarak merkez bankasının yüklendiği sorumluluğun gereği olarak yaşanan sapmanın nedenlerini, enflasyon hedefine ulaşmaya yönelik önlemleri, bu önlemlerin etkisini göstereceği zaman dilimini belirten zorunlu bir açık mektup yayınlayarak hesap verebilirliği sağlayabilir. Açık mektup dışında hesap verebilirliğin sağlanması için izlenilebilecek yöntem, faiz oranlarına ilişkin karar veren para politikası komitesinin toplantı tutanakları yayınlanabilir yada merkez bankasının yönetim kurulunun parlamento huzuruna çıkabilir. Banka tarafından yapılan seminer ve konferanslarda hesap verebilirliğe katkı sağlayabilir.

Politikayı uygulayan kurum ve politikalara karşı saygınlığın, güvenin sağlanmasında ve amaca yönelik olarak uygulanan politikalardan arzulanan sonuçların elde edilmesinde önemli rol oynayan diğer bir konuda şeffaflıktır. Şeffaflık kavramı merkez bankasının para politikası amaçları ile ilgili olarak kamuoyunun doğru biçimde bilgilendirilmesi anlamına gelmektedir. Kamuoyunun doğru olarak bilgilendirilmesi şu dört husus da yoğunlaşmalıdır (Mishkin, 1998). Para politikasının hedefleri ve limitleri belirtilmeli, ayrıca söz konusu hedefler ve limitler makul olmalı. Enflasyon içim sayısal değerler belirlenmeli. Günün ekonomik şartları altında enflasyon hedefinin tutturulmasında nasıl başarılı olacağı belirtilmeli. Hangi durumlarda ve hangi sebeplerden dolayı hedeften sapmaların olabileceği açıklanmalı. Sayılan bu konularda yapılacak olan şeffaf bilgilendirmelerin olumlu sonuçlarının alınabilmesi için merkez bankası ile ekonomik birimler

arasında üst düzeyde iyi planlanmış ve düzenli bir iletişim ağının kurulması gerekir. Kamuoyuna yapılan açıklamalar, yayınlar, seminerler, konferanslar, makaleler ve internet siteleri bu iletişim ağında kullanılabilecek araçlardan bazılarıdır.

Güvenirlik

Etkin bir para politikasının vazgeçilmez bir unsuru olan güvenirlik kavramı enflasyon hedeflemesi stratejisinin de ön koşullarından biridir. Güvenirlik para otoritesinin yapmış olduğu taahhütlerin yerine getirilmesinde kamuoyunun herhangi bir kuşkuya kapılmaması ve kamuoyunun para otoritesinin taahhütlerine tam olarak inanmasıdır. Güvenirliğin ölçülmesi, özel sektör ekonomik birimlerinin merkez bankasının açıklamalarına inanıp inanmadıkları yada bankayı güvenilir bulup bulmadıkları değerlendirilmesi açısından önemlidir. Bu ölçüm doğrudan veya dolaylı olarak iki yöntemle yapılabilir. İlan edilen sayısal enflasyon hedefi var ise, özel sektör tarafından yapılan enflasyon tahminlerinin karşılaştırılmasıyla güvenirliğin doğrudan ölçülmesi mümkündür. Eğer sayısal bir enflasyon hedefinin ilanı söz konusu değilse bu durumda da özel sektörün enflasyon tahminleriyle, gerçekleşen enflasyonun karşılaştırılmasıyla ortaya çıkacak sonuç, yeni tahminlerin doğru çıkması yada hatalı olması gibi güvenirliğin ölçümünü sağlayabilir. Güvenirliği önemli kılan neden güven duygusunun parasal aktarım mekanizması üzerinde olumlu etkide bulunduğundan para politikasının etkinliği arttırmasıdır. Böylece hem enflasyondan arınma süreci daha hızlı ve daha az maliyetli olacak hem de fiyat istikrarının sağlanması ve devam ettirilmesi kolaylaşacaktır.

Güvenini tesisi ve devamlılığı iki yolla sağlanabilir. Birinci yol, yasalarla para politikasının araçlarının kontrolü ile para politikasının fiyat istikrarını gerçekleştirecek şekilde yönlendirme yetkisi merkez bankasına verilerek yine yasalarla merkez bankasının bağımsızlığının garantilenmesidir. İkinci yol ise para politikası için açık bir enflasyon hedefi belirlenerek merkez bankası yöneticilerinin bu hedefin gerçekleştirilmesinden sorumlu tutulmalarıdır (Büyükakın, 2001). Güvenirliğin sağlanması kolay değildir ve bir geçiş sürecine ihtiyaç vardır. Güvenirliğin tesisindeki söz konusu açıklamaların kamuoyuna yapılmasından sonra merkez bankasının güvenilir olmasını düşünmek doğru olmayacaktır. Güven, zaman içerisinde oluşabilir. Fiyat istikrarına yönelik olumlu bir ilerlemenin kaydedilmesi gerekir. Bu ilerlemenin kamuoyu tarafından takip edilebilmesi için periyodik olarak enflasyonun durumuna ilişkin detaylı değerlendirmeleri içeren raporların yayınlanması ve hükümetle düzenli olarak toplantılar yapılarak bu toplantıların tutanaklarının kamuoyuna açıklanması yararlı olabilir. Çünkü tutanakların yayınlanması, kamuoyunun para otoritesinin faiz hadlerine

ilişkin dönemlik önerilerinin öğrenme ve önerilerin raporlarda yayınlanan analizlerle tutarlılığının kontrol edilebilme olanağı sağlar(Oktar, 1998).

Maliye Politikasının Disipline Edilebilirliği

Enflasyon hedeflemesi stratejisi için önemli bir diğer ön koşulda istikrarlı ve güçlü bir maliye politikasıdır. Başka bir anlatımla enflasyon hedeflemesinin başarısında stratejinin maliye politikalarıyla desteklenmesinin de katkısı vardır. Güçlü bir maliye politikasının varlığı aynı zamanda mali baskınlığın olmaması anlamına gelmektedir. Yani kamu harcamalarının yada kamusal mal ve hizmetlerin finansmanı kamu gelirleriyle karşılanmaktadır. Kamu gelirleri, başta vergi gelirleri olmak üzere sosyal güvenlik fonları ve vergi dışı çeşitli gelirlerden oluşur. Eğer kamu gelirleri kamu harcamalarının tamamını finanse edemezse aralarındaki fark para basımı yada borçlanma yoluyla karşılanır (Şener, 1998). Bu durumda kamunun borç finansmanını ister merkez bankası kaynaklarından borçlanarak isterse para basarak karşılanması mali baskılara neden olabilir. Mali baskılar etkin olmayan ve zayıf vergi sistemine sahip ekonomilerde baş gösterir. Ekonomide zayıf vergi siteminin yanı sıra gelişmemiş para ve sermaye piyasalarının da bulunması borçlanma durumunda borçların finansmanının para basılarak karşılanmasından başka alternatif bırakmamaktadır. Borçların monetizasyonu olarak adlandırılan bu yöntemin neticesinde enflasyon ortaya çıkar (Ejder, 2002). Rasyonel hareket eden ekonomik birimler enflasyon tahminlerini oluştururken, sürdürülebilir olmayan bir kamu açığı veya borcunun varlığı halinde politika yapıcıların bunları para basarak finanse etmek için merkez bankasına baskıda bulunma ihtimalini de göz önünde bulunduracaklarından, ortaya çıkabilecek zaman tutarsızlığı problemi nedeniyle enflasyon hedeflemesinin güvenirliği yok olacaktır. Bu nedenle maliye politikasının disipline edilmesi stratejinin güvenirliği, dolayısıyla başarısının sağlanmasında gereklidir. Hükümet tarafından merkez bankası kaynaklarının kullanımına getirilecek sınırlamalar ve merkez bankasının araç bağımsızlığı gibi kurumsal düzenlemeler, açıkların merkez bankası tarafından monetize edileceği endişelerinin kontrol altında tutulmasına yardımcı olabilir. Ancak maliye politikasının disipline edilmesi mali şeffaflığın bulunmaması durumunda çok anlamlı olmayacaktır. Çünkü merkezi ve yerel yönetimler yada kamu teşebbüsleri mali disiplini sağlayacak en katı yasal düzenlemeleri dahi etkisiz bırakabilecek suiistimallerde bulunabilir. Ayrıca mali şeffaflığın bulunmayışı yetkili merciler yada kamuoyun tarafından denetlenmesini imkansızlaştırabilir. Dolayısıyla şeffaflık enflasyon hedeflemesinde olduğu gibi maliye politikalarında da son derece önemlidir (Büyükakın, 2001). İlave olarak maliye politikaları ile para politikasının arasındaki koordinasyonun sağlanmasının gerektiğini vurgulamak gerekir. Enflasyon hedefinin hükümet

ve merkez bankası tarafından ortaklaşa yürütülmesi para ve maliye politikaları çatışmasının engellenmesinde yararlı olacaktır.

Güçlü ve Gelişmiş Bir Mali Disiplin

Güçlü ve gelişmiş bir mali sistem, enflasyon hedeflemesini uygulamaya koymadan önce sahip olunması gereken bir önkoşuldur. Çünkü ekonomide bankacılık sektörü yani geniş anlamda mali sistem zayıfsa para politikalarının verimli olması düşünülemez. Böyle bir ekonomide sorunsuz olarak fiyat istikrarına odaklanılması mümkün olamaz. Merkez bankasının uyguladığı para politikaları direkt olarak bankalar vasıtası ile yürütülmektedir. Bu anlamda ekonominin likiditesinin düzenlenmesinde ticari bankalar rol sahibidir. Ekonomiye kredi ticari bankalar tarafından sağlanır ve merkez bankası açık piyasa işlemleri başta olmak üzere, kanuni karşılık ve reeskont oranları kanalıyla ticari bankaların ekonomiye sağladığı kredilere etki edebilmektedir. Finansal piyasaların sığ olması merkez bankasının reeskont oranı, kanuni karşılık ve açık piyasa işlemleri uygulamalarının sınırlanmasına neden olacaktır. Merkez bankasının bu söz konusu araçlarını kullanmada sınırlanması da enflasyon hedeflemesi stratejisindeki başarısını olumsuz etkileyecektir (Çolakoğlu, 2002).

Türkiye'nin, Enflasyon Hedeflemesi Stratejisine İlişkin Değerlendirilmesi

Türkiye'de Mali Baskınlık ve Mali Derinlik

Bir ülkenin enflasyon hedeflemesi politikasını uygulayabilmesi için öncelikle mali olarak iyi bir alt yapıya sahip olması gerekmektedir. İyi bir alt yapı, mali baskınlık ölçütü ile kamunun ihtiyaç duyduğu fonları mali piyasalardan kolaylıkla temin etmesini sağlayan mali piyasa derinlik ölçütünün büyüklüğüne bağlıdır (Taban, 2000). Mali baskınlık ve derinliğin düzeyi çeşitli oranlar ile ifade edilmektedir. Mali baskınlığın derecesini ölçmek için Bütçe Açığı /GSYİH veya KKBG (Kamu Kesimi Borçlanma Gereği)/GSYİH oranlarına bakılmaktadır. Bu oranların yükselmesi mali baskının artması, düşmesi ise mali baskının azalması anlamına gelmektedir. Mali baskınlık da para politikasının tamamen yada önemli ölçüde mali şartlar tarafından sınırlandırılması veya yönlendirilmesi anlamına gelmektedir. Kısaca mali baskınlık denildiğinde, maliye politikasının para politikasına göre baskın olması anlaşılmaktadır. Mali derinliğin ölçülmesinde ise temel olarak M2/GSYİH veya M2Y/GSYİH oranları kullanılmaktadır. Bu oranlarında yüksek olması mali derinliğin

artması, düşük olması ise mali derinliğin azalması, kısaca mali sistemin sığ olmasını ifade eder (Akyazı, 2004). Ayrıca Avrupa Birliği üyesi olan ülkelerin parasal birliğe girebilmeleri için yerine getirmeleri gereken kriterlerden biri de sürdürülebilir bir mali pozisyondur.

Tablo 1: Ülke Gruplarına Göre Kriterler

	GOÜ-1*	**GOÜ-2****	**GOÜ-3*****	**GÜ**
M2 / GSYİH (%)	25,4	40,1	70,0	71,22
BA / GSYİH (%)	4,1	1,8	2,2	2,6

*GOÜ-1 : Düşük Gelirli Ülkeler
**GOÜ-2 : Düşük Orta Gelirli Ülkeler
***GOÜ-3 : Yüksek Orta Gelirli Ülkeler
Kaynak : Malatyalı, 1998,s.55.

Tablo 2: Türkiye'ye İlişkin Göstergeler

	M2 / GSYİH (%)	**M2Y / GSYİH (%)**	**BA / GSYİH (%)**	**KKBG / GSYİH (%)**
1990	18	23,5	2,97	3,9
1991	18,5	26,5	5,25	6,6
1992	17,3	26,6	4,29	10,4
1993	14,1	23,7	6,66	12
1994	16,5	30,9	3,88	7,9
1995	16,1	30,8	4,01	5,2
1996	18,7	33,9	8,23	9
1997	17,9	34,4	7,60	7,6
1998	20,2	36,2	7,10	9,0
1999	28,8	51,2	11,69	15,6
2000	26,1	45,5	10,56	12,5
2001	26,6	59	16,45	15,4
2002	22,3	48,8	14,66	12,7
2003	22,6	42	11,27	9,4
2004	25,4	43,2	8	5,9

Kaynak: DPT, "Kamu Kesimi Toplam Gelir ve Harcamaları"
Maliye Bakanlığı, "1990-2003 Bütçe Gerçekleşmelerinin

GSYİH İçindeki Payı"

Maastricht anlaşmasında sürdürülebilir mali posziyon için bütçe açığının GSYİH'ya oranı %3 olarak belirlenmiştir (Dilekli ve Yeşilkaya, 2002). Mali baskınlık ölçütünün büyük olması bir ülkenin senyoraj eğilimini arttıran bir faktördür. Bu durum ister istemez hükümet ile merkez bankası arasındaki ilişkileri güçlendirerek, merkez bankasının bağımsız bir statüye kavuşmasını engellemektedir. Mali baskınlığın diğer bir olumsuz etkisi ise hükümeti borçlanmaya yöneltmesidir (Taban, 2000).

Tablo 2'de Türkiye için mali baskınlık düzeyinin önemli göstergeleri BA/GSYİH oranın yıllar itibariyle aldığı değerler ve mali derinlik seviyesinin göstergesi olarak M2/GSYİH değerleri izlenebilir. Türkiye'nin sahip olduğu mali baskınlık ve mali derinlik oranları, 1 nolu Ülke Grupları İtibariyle Kriterler tablosundaki oranlarla ve Maastricht kriteri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'nin enflasyon oranındaki düşmeye rağmen hem mali baskınlık hem de mali derinlik kriterleri dikkate alındığında, mali baskınlık yoğunluğunun yüksek, mali piyasalardaki derinliğinde sığ olduğu görülmektedir. Dolayısıyla enflasyon hedeflemesi stratejisinin temel koşullarından birisi olan mali baskınlık ve mali derinlik unsurunun Türkiye'de sağlanamadığı söylenebilir.

TCMB'sının Bağımsızlığı, Şeffaflığı ve Hesap Verebilirliği

Enflasyon hedeflemesinin temel koşullarından birisi merkez bankasının bağımsızlığının sağlanmış olmasıdır. Bir ülkenin enflasyon hedeflemesindeki kararlılığı bir ölçüde o ülkenin merkez bankası yasasına yansımaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, 14 Ocak 1970 tarih ve 1211 sayılı kanunla 26 Ocak 1970 tarihinden itibaren yürürlükte olan bir kanundur. Bu kanuna göre bağımsız bir merkez bankasında söz etmek mümkün değildir. Çünkü bu kanunla, kamu açıklarının merkez bankası kaynakları ile finanse edilmesine imkan verilmekteydi. 14 Ocak 1970 tarihli merkez bankası kanununda ortaya çıkan ekonomik gelişmelere bağlı olarak zaman içinde değişiklikler yapılmıştır. Ancak bu düzenlemeler bankanın bağımsızlık kazanması yolunda yeterli olmamıştır. En son 5 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe giren 25.04.2001 tarih ve 4651 sayılı kanunla yapılan değişikliklerle Türkiye'de enflasyon hedeflemesi stratejisine ilişkin merkez bankasının bağımsızlığına dair yasal zeminin oluşturulmasında önemli bir aşama kaydedilmiştir (Demirhan, 2002).

4651 sayılı kanunun 4. maddesine göre;

> "Bankanın temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Banka fiyat istikrarını sağlamak için uygulayacağı para politikasını ve kullanacağı para politikası araçlarını doğrudan kendisi belirler. Banka fiyat istikrarını sağlama amacıyla çelişmemek kaydıyla, hükümetin büyüme ve istihdam politikalarını destekler (Resmi Gazete, 2005)."

Söz konusu bu maddeyle merkez bankasının temel amacı belirlenmiş ve öncelikli hale getirilmiştir. Ayrıca bankaya hedefin gerçekleştirilmesi için tam bir araç bağımsızlığı tanınmıştır.

Fiyat istikrarının gerçekleştirilmesinde etkinlik sağlamak amacıyla 4651 sayılı kanunun 22/A maddesiyle banka bünyesinde para politikası kurulu oluşturulmuştur. Yine 22/A maddesiyle para politikası kurulunun görev ve yetkileri hükme bağlanmıştır. Buna göre;

> "Para Kurulu; fiyat istikrarını sağlamak amacıyla para politikası ilke ve stratejilerini belirlemek, para politikası stratejisi çerçevesinde hükümetle birlikte enflasyon hedefini belirlemek, para politikası hedefleri ve uygulamaları konusunda belirli dönemler itibariyle raporlar hazırlayarak hükümeti ve kamuoyunu bilgilendirmek, hükümetle birlikte Türk Lirasının iç ve dış değerini korumak için gerekli tedbirleri almak ve yabancı paralar ile altın karşısındaki muadeletini tespit etmeye yönelik kur rejimini belirlemekle, görevli ve yetkilidir (Resmi Gazete, 2005). "

1211 sayılı kanunun 50. ve 51. maddeleri TCMB'nın hazine kamu kurumları ile ilişkilerini düzenlemekteydi. 50. maddeye göre;

> "Banka her yıl, mali yıl genel bütçe ödenekleri toplamını, bir önceki yıl genel bütçe ödenekleri toplamını aşan tutarının %12'sini geçmemek üzere hazineye kısa vadeli bir avans hesabı açabilir (Resmi Gazete, 2005)."

51. maddeye göre de;

> "Banka iktisadi devlet teşekkülleri ile iktisadi alanda faaliyet gösteren katma bütçeli idarelerin hammadde ve mahsul alımıyla ilgili mevsimlik ihtiyaçları için düzenleyecekleri en çok dokuz ay vadeli bonolarını veya hazine kefaletine haiz bonolarını ıskonto edebilir veya karşılığında avans verebilir (Resmi Gazete, 2005)."

4651 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle 50 ve 51 maddeler yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece kamu kesiminin finansman ihtiyacı için merkez bankası kaynaklarının kullanılması sınırlandırılmıştır.

4651 sayılı kanunla TCMB kanunun 42. maddesinde yapılan değişiklikle de merkez bankası şeffaf bir yapıya kavuşturulmuştur. 42. maddeye göre;

> "Banka bilanço kar zarar hesaplarını bağımsız denetim kuruluşlarına denetlettirebilir. Banka tarafından, banka faaliyetleri ile uygulanmış ve uygulanacak olan para politikası hakkında her yıl Nisan ve Ekim aylarında bakanlar kuruluna rapor sunulur. Banka faaliyetlerine ilişkin olarak, yılda iki defa Türkiye Büyük Millet Meclisi plan ve bütçe komisyonu bilgilendirilir.
>
> Banka para politikası hedefleri ve uygulamalarına ilişkin dönemsel raporlar hazırlar ve kamuoyuna duyurur. Raporların hangi dönemler itibariyle hazırlanacağı, kapsamı ve açıklama usulü bankaca belirlenir. Banka belirlenen hedeflere ilan edilen sürelerde ulaşılamaması veya ulaşamama olasılığının ortaya çıkması halinde nedenlerini ve alınması gereken önlemeleri hükümete yazılı olarak bildirir ve kamuoyuna açıklar (Resmi Gazete, 2005)."

Sonuç itibariyle TCMB, TCMB kanununda yapılan son düzenlemelerle, para politikasını siyasi baskılara maruz kalmadan bağımsız olarak yürütebilmesi için gereken araçlara ve yetkilere sahip hale getirilmiştir. Kısaca bankanın enflasyon hedeflemesi stratejisine geçilmesi durumunda bağımsızlık açısından gereken alt yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye'de Enflasyon Düzeyi

Enflasyon hedeflemesinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için, enflasyon oranında yeteri kadar düşük bir seviyede olması gereklidir. Bu mali baskınlığın engellenmesinde de gerekli bir faktördür. Gelişmekte olan bir ülkede enflasyon hedeflemesinin uygulanabilmesi için uygun olan enflasyon düzeyinin maksimum %15 civarında olması gerektiği hususunda literatürde bir görüş birliği oluşmuştur (Öztürk, 2003). Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de 2004'de TÜFE % 9,3 olarak gerçekleşmiştir. 2005yılı içinde hedeflene enflasyon oranı % 8'dir. 2004 yılında gerçekleşen ve 2005 yılı için hedeflenen TÜFE oranı fiyat istikrarı anlamında yüksek olmakla birlikte enflasyon hedeflemesine geçiş sürecinde olan bir ülke için makul sayılabilecek bir seviyede olduğu söylenebilir. Türkiye'nin uygulamakta olduğu ekonomik programın en önemli hedeflerinden biri olan enflasyonu düşürme hedefi başarıyla gerçekleştirilmektedir. Bunun sonucu olarak 2004'de tek haneli enflasyon hedefi gerçekleşmiş ve kamuoyunda gelecek dönemlere ilişkin tek haneli enflasyon beklentileri oluşmaya başlamıştır.

SONUÇ

Türkiye'de enflasyon hedeflemesinin uygulanabilirliği 1999 yılından itibaren tartışılmaya başlanmasından bu güne kadar olumlu adımlar atılmıştır. Bu adımların başında 5 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe giren 4651 sayılı merkez bankası kanunu gelmektedir. 4651 sayılı kanunla bankanın temel amacının fiyat istikrarını sağlamak olduğu bankanın uygulayacağı para politikası ve kullanacağı politika araçlarını kendisinin belirleyeceği, bankanın hedefleri hükümetle beraber belirleyeceği bankanın kamu kurumlarını finanse etmeyeceği ve ilgili mercilere ve kamuoyuna raporlar sunacağı hükme bağlanmıştır. Bu kanunla yapılan değişiklikler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasını bağımsız, şeffaf ve hesap verebilir bir yapıya kavuşturmuştur. Tartışmaların başladığı günden bugüne kadar yapılan bilimsel çalışmalarda olumlu adımlardır. Çünkü bu çalışmalarla konunun önemi, teorik ve pratik çerçevesi ortaya konulmaya çalışılmış ve kamuoyunun bilgilendirilmesi süreci başlamıştır. Ancak Türkiye'nin önünde stratejinin uygulanabilmesini güçleştirecek bazı sorunları devam etmektedir. Bunun başında da mali piyasalardaki derinliğin sığ olması ve mali baskınlık seviyesinin yüksek olması gelmektedir. Türk mali piyasaları yeterince derin

değildir. Sığ piyasalar merkez bankasının para politikasını uygulamasını önemli ölçüde güçleştirecektir. Bunu nedeni sığ piyasalarda yürütülen borçlanma politikasına bağlı olarak faiz oranlarının yükselmesi ve istikrarsız hale gelmesidir. Oysa enflasyon hedeflemesi stratejisinde özellikle kısa vadeli faiz oranları kritik öneme sahiptir. Türkiye'de mali baskınlık düzeyi ise yüksek seviyededir. Türkiye'de bu yüksek mali baskınlık da, faizlerin yükselmesine, mali şişkinliğin artmasına, bankacılık yapısını zayıflatmasına ve istikrarsızlaştırmasına ve bankaların geçek faaliyetlerinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Kısaca Türkiye'de enflasyon hedeflemesinin önündeki en büyük sorun; mali baskınlığın yüksek, mali derinliğin ise az olmasıdır. Bugün enflasyon hedeflemesinin uygulanabilmesi için yapılan kurumsal düzenlemeler ile birlikte özellikle son dönemde gerekleşen ve hedeflenen tek haneli enflasyon oranları dikkate alındığında Türkiye'nin enflasyon hedeflemesi için ciddi boyutta yol aldığı söylenebilir. Ayrıca Türkiye'nin mali baskınlığı azaltması ve mali piyasalara derinlik kazandırması stratejinin uygulanmasında başarı şansını daha da arttıracaktır.

KAYNAKÇA

Aktan, Ç. C. Utkulu, U. Togay, S. (1998). Nasıl Bir Para Sistemi? Parasal Disiplin ve Parasal İstikrar İçin Alternatif Öneriler, İstanbul: İMKB Yayınları

Akyazı, H. (2004). Enflasyon Hedeflemesi, Ülke Deneyimleri ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bernanke, B. and Mishkin, Frederic S. (1997). "Inflation Targeting: A New Framework For Monetary Policy?", Journal of Economic Perspectives, Vol. 11, Issue 2.

Büyükakın, T. (2001). Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, İstanbul: İÜ SBE, Yayınlamamış Doktora Tezi.

Çolakoğlu, B. (2002). "Enflasyon Hedeflemesi Stratejisine Geçiş Bağlamında TC Merkez Bankası Bağımsızlığının Fonksiyonelliği", Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı 4.

Demirhan, E. (2002). Para Politikasının Değişen Yüzü*:* Enflasyon Hedeflemesi. İstanbul: TBB Yayınları.

Dilekli, S. ve Yeşilkaya K. (2002). Maastrıcht Kriterleri*,* Ankara: TCMB Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Duman, A. (2002). "Inflation Targeting As A Monetary Policy and Its Applıcabılıty To Developıng Countries", The Central Bank of the Republic of Turkey Research Department Working Paper, No:7.

Ejder, H. L. (2002). "Kamu Açıkları İle Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi ve Değerlendirilmesi" Gazi Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi*,* Cilt 4, Sayı 3.

Eroğlu, Ahmet S. (2002). Enflasyon Hedeflemesi, Ankara:Hacettepe Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Karasoy, A. Saygılı, M. Yalçın, C. (1998). Enflasyonun Doğrudan Hedeflenmesi Politikası ve Bazı Ülke Deneyimleri, Ankara: TCBM Araştırma Genel Müdürlüğü.

Mishkin, Frederick S. (1998). "İnternational Experiences With Different Monetary Policiy Regimes" (Çevirimiçi) http://www.iies.su.se/ 20 Ağutos 2004.

Mishkin, Frederic S. (2000). "Inflation Targeting İn Emerging-Market Countries", The American Economic Review, 90-2.

Oktar, S. (1996). Merkez Bankalarının Bağımsızlığı, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Öğretmen, E. (2004). Enflasyon Hedeflemesi Uygulama Özellikleri, Ankara: TCMB Yayınları.

Öztürk, S. (2003). Enflasyon Hedeflemesi, İstanbul: Derin Yayınları.

Paya, M. (1997). Makro İktisat, İstanbul: Filiz Kitapevi.

Sherwin, M. (2000). "Institutional Frameworks For İnflation Targeting", (Çevirimiçi) www.bis.org/ review/r001113c.pdf, 12 Eylül 2004.

Şener,O. (1998). Kamu Ekonomisi, İstanbul: Alkım Yayınları.

Taban, S. (2000). "Enflasyon Hedeflemesi Türkiye İçin Bir Model Olabilir mi?" İktisat, İşetme ve Finans Dergisi, Sayı 175.

TCBM, (2004). Merkez Bankası Bağımsızlığı, Ankara: TCBM Araştırma Genel Müdürlüğü.

TCMB Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (4651 S.K.), (2005). Resmi Gazete, 24393.

Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2001). Makro Ekonomi, Eskişehir: AÜ Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.

Liseli Gençliğin Üniversite Algılaması ve Gelecek Tasarımı

Musa ŞAHİN[*]
Recep YILDIZ[**]

Özet: Bu araştırma,Liseli Gençliğin üniversite algısını ortaya koymak için planlanmış ve yürütülmüştür.Kütahya
Merkezde,dört dershanede toplam 178 öğrenciye uygulanan anket sonuçları,SPSS ortamında değerlendirilmiş;Toplumsal cinsiyet açısından üniversite algısındaki farklılaşmanın anlamı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: cinsiyet, üniversite algısı, özenti, bağımsızlık,sorumluluk.

Future Design and University Perceptions of the High School Adolescence

Abstract: This research,was carried out in order to determine the üniversity perception of the high school youth.The results of survey carried out on 178 students at four specialized schools in the center of Kütahya,were analysed at the SPSS and finally we be tried to explain difference of the üniversity concept in both social genders.

Keywords: gender, university perception, pretension, independence, responsibility.

GİRİŞ

Eğitim,bireysel ve toplumsal gelecek arasında sürdürülebilir bir ilişki kurma aracıdır.Bu aracın temel işlevi 'hayata hazırlama' olarak tanımlanır.Bu toplumsal ve küresel gerçeklik, bu eylemi hem anlamlı hem de ayrıcalıklı hale getirmektedir.Bu durum her toplumsal kesimin bu eyleme özel anlam yüklemesine ve sahiplenmesine yol açmaktadır.

Eylemle bireysel ve toplumsal gelecek arasındaki kader çizgisi de ,eyleme seçkin bir karakter kazandırmaktadır. Böylece Eylemin karakterine adeta bir mit yüklenmektedir.Bu yüklemenin toplumsal boyutunda geleneğin önemli bir etkisi vardır.Şöyle ki geleneksel anlamda Türk toplumunda eğitim adeta kutsanmış bir davranış ve kurumdur.Bu davranış dini ilkelerle desteklenmekte ve eğitim kutsal bir iş olarak tanımlanmaktadır.

[*] Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.
[**] Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

Toplumsal mekanizmaların giderek sekülerleşmesi bu davranışın merkezileşmesine yol açmakta;adeta eğitim,okuma,bireysel çıkış ve kurtuluş yolu olarak algılanmaktadır.Bu eylem özellikle 'üniversite bitirme' bir toplumsal ayrıcalık kazanma olarak okunmaktadır.
Sanayileşme sürecinde eğitim ulusal mekanizmalara açılma,ulusal imkanlardan daha fazla yarar elde etme beklentisi ile sınırlandırılırken,enformasyon sürecinde bu beklenti küresel alana taşınmıştır.Bilgi,statü kazanmanın ana referansı haline dönüşmüştür.Bu gelişmeler eylemi nicel ve nitel mekanizmalar açısından tehdit etmektedir.Çünkü bu talebi karşılamak özellikle Türkiye gibi nüfusu genç ülkeler için zordur.Artan talebi eş zamanlı yatırımlarla karşılamak üstün bir planlama ve uygulama performansı gerektirmektedir.

Küresel dönemde toplumların gelişmişlik ve uygarlık seviyelerinin ana göstergesinin bilgi ile açıklanıyor olması da eyleme daha fazla vurgu yapmayı gerektirmektedir.Başka bir deyişle bilginin tüm toplumu nitel ve nicel anlamda kuşatması eylemi temel politika haline getirmekte;bu bağlamda bilgi post-modern dönemde değişimin temel aracı olarak görülmektedir.Eylemlerin başarısı ve etkisinde bilgi ön koşul olarak görülmektedir.(Sosyoloji Derneği,2000,s.118)

Bilgi merkezli bir küresel yaşam biçiminin inşa sürecinde Üniversite tercihi,eğitim eyleminin ayrıcalığı içinde daha da çekici hale gelmektedir.Çünkü öğrencinin geleceğinin önemli ölçekte bu eylemle belirleneceği inancı yaygın bir davranış olarak benimsenmektedir. Halbuki üniversite tercih eylemi çift yönlü, yansımalı tehdit içermektedir.Bir boyutu öğrenciyi diğer boyutu da üniversiteyi tehdit etmektedir.Bu bireysel ve toplumsal içerikli sosyal tehdit;bireyi başarısızlık ve motivasyon kaybı,öğrenmeyi sınavla sınırlandırma,kendini keşfetme ve gerçekleştirme yerine yarışmacı olma,üniversiteyi;öğrenmeyi araştırma kültürü , tartışma,yorumlama,gözlem ve deneylerde bulunma gibi rasyonel araçlara dönüştürememiş alt yapısı oluşmamış öğrenci kaynağı ile beslenme durumuyla ,toplumu da kademeler arasında geçiş kaosu yaratarak etkilemektedir.Bu durum Liseli Gençliğin Üniversite algısını daha anlamlı hale getirmektedir.

Yanlış sosyal mekanizmalarda inşa edilen kimlikler yanlış sosyal davranış zeminlerinde 'yığılma' olarak tanımlanan ortak bir sosyal kader yaratarak şikayetler ve yakınmalar üretmektedirler.Gerek üniversiteye geçiş biçimi gerekse üniversitenin işleyiş ve örgütleniş tarzına ilişkin tartışmalar sürgit devam etmektedir.Çünkü üniversite algısına ilişkin ortak bir buluşma noktası yaratılamamıştır.Her sosyal kesim kendine göre bir beklentiden yola çıkarak üniversite algısı oluşturmaktadır.Bu kırılgan zihinsel yapı üniversitenin kendi kurumsal gerçeğini yaratmasına engel olmaktadır.

Üniversite toplumsal kesimlerin her biri tarafından toplumsal mobilite aygıtı olarak görülmektedir.Özgür,özerk bireysel kimlik kazanmanın ve bir yaşam pratiği üretmenin temel referansı üniversitedir.Liseli Gençliğin üniversite öğrencilerini ve üniversite ortamını bu bağlamda düşünmeleri bunun bir göstergesidir.Üniversiteyi başka şehirde okuma isteği de öğrencilerin üniversiteyi sadece bir eğitim kurumu olarak görmediklerini kanıtlamaktadır.Adeta üniversite toplumsal baskıdan çıkış yolu olarak görülmektedir.

Ergenliğin dönüşüm kavşağında Liseli Gençlik, toplumsal yasaların kendisine bir gömlek küçük ve aynı zamanda kendisinin de topluma bir gömlek büyük geldiği kırılgan yapısı ağır basan geçiş kuşağıdır.Uygarlık kültürü ve milli kültürün yeniden üretildiği bu kuşak,toplumsal kaderin de dönüşüm noktasıdır.Toplumun en önemli geri dönüşümü olmayan doğal kaynağıdır.Bu kuşak ülkenin yetenek havuzu olarak görülmeli ve bu boyutta değerlendirilmelidir.Bu nedenle kendisine kim ve ne olduğu ve ne olabileceği keşfettirilmelidir. Üniversite bu bağlamda algılanmalıdır;ama ülkemizin üniversite algılama gerçekliği bundan farklıdır.

Liseli Gençliğin üniversite algılaması ile yetişkinlerin algılaması arasında farklılıklar vardır.Yetişkin farklılaşması çok boyutlu karakter taşımaktadır.Örneğin,bir aydınlanma düşünürü olarak Bacon,üniversiteyi küresel bir eğitim gerçeklik alanı olarak algılamaktadır.(Somay,1998)Post-modern aydın olarak Sinanoğlu,mekana indirgeyerek merkezden çevreye bilgi üreten ve yayan bir yer anlamında ‘evrenkent’tanımlamaktadır.(Sinanoğlu,2002)Üniversite, toplumun politik kimliğini oluşturacak sivil ve askeri bürokrasinin kaynağı olarak da algılanmaktadır.(Saracel ve diğerleri,2001,ss.1-5) Anayasal zeminde ise üniversite siyasal ve hukuksal gerçekliğe uygun bir tarzda algılanmaktadır ve bu algılama,’milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştiren kurum’ olarak tanımlanmaktadır.(Yüksek Öğretim Mevzuatı,1997,ss.6-7) Siyasallaşan bir üniversite algılaması anayasal zeminde ağır basmaktadır.Üniversitelerin siyasal kurum olarak algılanması;Üniversiteler arasında özerklik farklılaşması da yaratmıştır.Şöyle ki;13 Haziran 1946 tarih ve 4936 sayılı yasa ile İstanbul ve Ankara Üniversitelerine ‘özerklik’ tanınırken Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi bu özerkliğin dışında bırakılmıştır.(Sakaoğlu,1992,s.108) Bu ayrışma Üniversitelerin gündelik yaşam kalıpları içinde politize edilmesine yol açmış;üniversite ulusal politikalar üretme yerine gündelik politik beklentilerin sahnelendiği kurumlara indirgenmiştir.(Safa,1978,s.300)

Politik ayrışma ve saflaşmanın hareket alanlarına dönüştürülen üniversite 1982 anayasasıyla merkezi bir yapıya kavuşturularak özerk bir kurum haline getirilmek istenmiştir.Bu merkeziyetçi yapı etrafında gelişen politik tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu siyasallaşma arayışları üniversitenin bilimsellik kimliğinde aşınmalara yol açmakta;üniversite bireye ve bilgiye derinlik ve boyut kazandıran(Aklan,2005,s.123) kurum olmaktan çıkarılarak diploma veren bir aygıta indirgenmiştir.(www.ktuvakfi.org.tr.2002)

Küresel bağlamda da üniversite algılamasında ortaya çıkan farklılaşma ekseninde tartışmalar sürgit devam etmektedir.Bu ayrışmalar yüksek eğitimde iki paradoksal durum yaratmaktadır.Bu iki paradoks;şirketleşen üniversitenin bir müşterisi olmak,ya da yüksek eğitim almış işsizler ordusuna katılmaktır.(Mutlt,2001,s.31) Bu durum üniversitenin içini boşaltmakta, değer kaybı yaratarak bir umutsuzluk mekanına dönüşmektedir.(Baudrillard,1998,s.183)

Liseli Gençlik,yetişkinlerin ve entellektüellerin aksine üniversiteyi popüler bir boyutta algılamaktadır.İş ,meslek ,kariyer ve imaj kazandıran bir kurum olarak algılan üniversite yerine yeteneği işleyen ve geliştiren,istihdam yaratan birey yetiştiren bir kurum olarak algılanmalıdır.Tüm bu bireysel ve toplumsal beklentilerin cinsiyetler arası eşitlik sağlanarak gerçekleştirilmesine özen gösterilmelidir.(Akşit,2002,s.356)

Üniversite ekseninde ortaya çıkan algı farklılaşmaları ve çatışmaları,toplusal kurallara uyumu ve topluma aidiyet bilincini aşındırmakta;kendisiyle ve toplumla barışık olmayan mutsuz bireylerin artmasına,yabancılaşmasına yol açmakta;ulusal ve küresel ölçekte sosyal ve psikolojik kirlenme düzeyi artmaktadır.

2.Materyal ve Yöntem

Kütahya'da farklı orta öğretim kurumlarında okuyan ,farklı sosyal çevrelerden gelen liseli gençliğin Üniversite algılamasını belirlemek amacıyla planlanan bu araştırmada,toplumsal cinsiyet değişkeni ile üniversite arasındaki ilişki araştırılmıştır.Her lise türünden ve her sosyal çevreden öğrenciye ulaşılmış ve kurumsal anlamda üniversiteden beklentileri sorgulanmıştır.

2.1.Örneklem

Araştırma, Mart 2005'te Kütahya merkezde bulunan 4 dershanede, üniversiteye hazırlanan liseli gençliğin üniversite algısında, cinsiyete dayalı bir farklılaşmanın olup olmadığının incelenmesi amacıyla

gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle dershaneye giderek üniversiteye hazırlanan, farklı sosyo-ekonomik yapılardan ve mahallelerden gelen 200 öğrenciye, rehber öğretmenlerin nezaretinde düzenlenen anket formu uygulanmıştır. Anket formlarından 178'i (erkek: 90 ve kız: 88) değerlendirmeye uygun görülmüş ve 22 anket formu bilgi eksikliği nedeniyle değerlendirme dışına alınmıştır.Örneklem seçiminde tesadüfi yöntem uygulanmış , denek sayısı her dershaneye eşit olarak dağıtılmıştır.Örneklemin popülasyonu temsiline özen gösterilmiş;bu yüzden her lise türünden öğrenciye anket uygulanmasına dikkat edilmiştir.

2.2.Değerlendirme Araçları

Araştırma verileri SPSS istatistik programının 11.0 versiyonu kullanılarak değerlendirilmiştir.Liseli Gençliğin cinsiyet değişkeni ekseninde bireysel haklar ve mesleki kimliğe ilişkin beklentileri üniversitenin kurumsal boyutu ile karşılaştırılmıştır. Cinsiyet bağımsız değişkeni ile üniversite arasında kh2 tekniğiyle korelasyon kurularak aralarındaki ilişki tanımlanmaya çalışılmıştır.Elde edilen sonuçlar, sayı ve yüzdelik dilimi şeklinde belirtilmiş,sonrasında veri kontrolü yapılmış;analizler teorik temele dayandırılarak yorumlanmıştır.

1. Bulgular ve Tartışmalar

Araştırma bulguları üniversitenin işlevi,üniversite öğrencilerine yaklaşım,üniversite yönetimine katılım ve üniversiteyi okumak için tercih edilen şehir olmak üzere dört boyutta ele alınmıştır.Bu boyutlarla Liseli Gençliğin ‘bireysel ve mesleki kimlik kazanma’ beklentisi arasındaki cinsiyet farklılaşması ve anlamlılığı tartışılmıştır.

3.1.Liseli Gençliğin Üniversite Algısı

Lise eğitimi üniversiteye geçişte anahtar rol oynamaktadır.Çünkü lisede öğrencilerin yetenek alanları belirlenmekte,geleceklerine dolayısıyla ülkenin geleceğine yön verilmektedir.Aynı zamanda öğrencilerin üniversite algısı ve beklentileri üniversitenin kurumsal kimliğini etkilemektedir.Lise eğitimi üniversitelerin hem problem alnını hem de fırsat alanını oluşturmaktadır.Liseler bilgi üretmeye hazır insan kaynağını hazırlamak açısından bir fırsat ;genç nüfus fazlası ve alt yapı eksikleriyle bir risk alanı özelliği taşımaktadırlar.Bir risk alanı olarak liseler üniversiteyi nitel ve nicel göstergeler açısından tehdit etmektedirler.Bu tehdit toplumsal ve kurumsal bağlamda Liseli Gençliğin üniversite algısını daha anlamlı ve çekici kılmaktadır.Üniversite sorunlarının çözmeyle liseli gençliğin üniversite algısı arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır.

Üniversite beklentisi şehirleşme öncesi erkek egemen talep özelliği taşırken bu süreçte kadın talepler de ivme kazanmış,bilgi toplumlarında ise üniversiteye talepte kızlarda açık bir artış görülmektedir.Kızlar üniversiteyi, otonom bir kimlik kazanmanın temel referansı olarak görme yanında post-modern dönemde cinsiyet eşitliğinin siyasal ve yasal eşitlikle pratiğe dönüştürülemiyeceğini kavrayan kadın kimliğinin bilinciyle(Yaraman,1999,s.17) bir çıkar grubu olarak kendi taleplerine ve beklentilerine ulaştıracak temel mekanizma olarak algılamaktadırlar.Özerklik algılamasında kızlarla erkekler arasında %15'lik bir fark görülmektedir.Temelde cinsiyetler arasında farklılık görülmezken türev kriterlerde farklılaşmalar saptanmıştır.

Öğrenciler üniversiteyi yetenek ve bilgiyle değil sınav kazanmakla girilebilecek bir kurum olarak görmektedirler.Bu durum üniversitelerin bilgi üretme ve araştırma işlevini olumsuz yönde etkilemektedir.

Tablo: 1. Cinsiyet - Üniversitenin İşlevi

Tablo: 1. Cinsiyet - Üniversitenin İşlevi

Hangisi üniversitenin işlevini en iyi tanımlar											
			özgür düşünce üretir bilgi üretir	fikir ve düşünce özgürlüğünü temsil eder	toplumsal kurallardan bağımsız	özgür bireyler yetiştirir	ulusal ve küresel değer üretir	öğrencilerin toplumsal kurallardan bağımsız olduğu	iş ve mesleğe hazırlar	Toplam
Cinsiyetiniz	Erkek	Sayı	9	17		12	5	3	36	90
		% cinsiyetiniz	10,0%	18,9%		13,3%	5,6%	3,3%	40,0%	100,0%
		% Toplam	5,1%	9,6%		6,7%	2,8%	1,7%	20,2%	50,6%
	Kız	Sayı		4	24	2	16	7	2	33	88
		% cinsiyetiniz		4,5%	27,3%	2,3%	18,2%	8,0%	2,3%	37,5%	100,0%
		% Toplam		2,2%	13,5%	1,1%	9,0%	3,9%	1,1%	18,5%	49,4%
Toplam		Sayı	9	12	41	2	28	12	5	69	178
		% cinsiyetiniz	5,1%	6,7%	23,0%	1,1%	15,7%	6,7%	2,8%	38,8%	100,0%
		% Toplam	5,1%	6,7%	23,0%	1,1%	15,7%	6,7%	2,8%	38,8%	100,0%

Üniversitenin işlevlerinde ilk sırayı, 'iş ve mesleğe hazırlama' (%38.8) ; ikinciliği, 'fikir ve düşünce özgürlüğünü temsil etme' (%23), üçüncülüğü %15.7'lik oran ile 'özgür bireyler yetiştirme';dördüncülüğü ise 'özgür

düşünce üretme' (%5.1) almaktadır. dört seçeneğin toplamı %80'nin üzerindedir ve bu oranın yaklaşık yarısı (%38.8) mesleğe, yarısı da (%43.8) bireysel haklara yöneliktir.

İş ve mesleğe hazırlama (%38.8) oranı içinde, erkeklerin dağılımı %20.2 ve kızların dağılımı da %18.5'tir. Özgürlüğü ve bağımsızlığı vurgulayan diğer üç seçeneğin cinsiyete dağılımında (%43.8) ;erkeklerin oranı %21.4, kızlarınki %22.5'tir. Bireysel haklar ve mesleki dağılımda anlamlı bir toplumsal cinsiyet farklılaşması yoktur.

Toplumsal cinsiyete göre oranların hem yüksek hem eş değerde olması; gençlerin hem iş bulmak hem de kendilerini özgür hissetmek noktasında endişeli olduklarına işaret etmektedir. Gençlik psikolojisi yanında yaşadıkları sosyal çevrenin baskısından rahatsızlık duyduklarının, gelenekten modernliğe geçişi arzulayan ;ama gençlerine iş imkanları hazırlamakta yeterli ve gerekli fırsatları yaratmakta zorlanan bir kent yapısının ifadesidir.

Sanayileşme sürecinde kamu destekli(azot,şeker,sümerbank,kömür işletmeleri,eti gümüş vb.) bir kent kimliği kazanan Kütahya;Enformasyon sürecinde benzer kimliğini yeni küresel koşullara göre sürdürmeyi benimseyerek Üniversite ve Ordu eksenli hizmet sektörüne geçiş sıkıntısı çekmekte ve kamu destekli kent kimliğine sıkı sıkıya sarılmaktadır. Bu toplumsal ve kentsel dönüşüm süreci gençleri ülke genelinde olduğu gibi 'mesleki kimlik kazanma ve bireysel hakları geliştirme' problemiyle yüz yüze getirmektedir.Bu bağlamda üniversiteli gençlerin yaşam pratikleri liseli gençlerin bireysel taleplerini tetiklemekte;toplum ve kuşak çatışmalarına yol açmaktadır.

Tablo: 2. Cinsiyet - Üniversite öğrencilerine bakış

üniversite öğrencilerine bakışınız							
			özeniyorum	toplumsal kuralları önemsemiyorlar	hayatın kontrolü elinde	diğer	Toplam
cinsiyetiniz	erkek	Sayı	45	25	19	1	90
		% cinsiyetiniz	50,0%	27,8%	21,1%	1,1%	100,0%
		% Toplam	25,3%	14,0%	10,7%	,6%	50,6%
	kız	Sayı	36	19	32	1	88
		% cinsiyetiniz	40,9%	21,6%	36,4%	1,1%	100,0%
		% Toplam	20,2%	10,7%	18,0%	,6%	49,4%
Toplam		Sayı	81	44	51	2	178
		% cinsiyetiniz	45,5%	24,7%	28,7%	1,1%	100,0%
		% Toplam	45,5%	24,7%	28,7%	1,1%	100,0%

Liseli gençler , üniversite öğrencilerini daha özgür ve bağımsız olarak görmektedirler. Örneklem grubunun %45.5'inin ‘üniversite öğrencilerine özeniyorum’ seçeneğini işaretlemiş olması da bunun bir göstergesidir. Erkeklerin %50'si, kızların %40.9'u üniversite öğrencilerine özenmektedir.Aralarında %10’luk bir fark görülmektedir.Bu durum kızların daha rasyonel bir eğilim içinde olduklarıyla açıklanabilir. Deneklerin, üniversite öğrencilerini 'hayatın kontrolü ellerinde' (%28.7) değerlendirmesinde ise fark gözükmektedir. Erkeklerin %21.1'i, kızların %36.4'ü üniversiteyi yaşamın anahtarı olarak görmektedirler.Özellikle kızlar üniversiteyi bireysel hakları kazanma aygıtı olarak algılamaktadırlar.

Yüzdelerin dağılımına göre Türk toplumunun geleneksel yapısında olduğu gibi erkeklerin kendilerini daha özgür, kızların ise sosyal baskı hissettikleri anlaşılmaktadır. Kızlar başta olmak üzere liseli gençlik, kendi hayatlarının kontrolünü elinde bulundurmak istemekte; Üniversiteyi amaçlarına ulaşmada önemli bir kurum olarak değerlendirmektedir. Kendi hayatlarından sorumlu olmak, bunun için de özgürce karar alarak eylemlerinin sonuçlarını üstlenmek ve özgür birey olabilme talepleri için gençlerin hedefe ulaşma aracı olarak üniversiteyi seçmeleri bu konuda bilinçli davrandıklarını göstermektedir.

Tablo: 3. Cinsiyet - Üniversitede öğrencilerin yönetime katılımları

öğrenci yönetim ilişkisi						
			öğrenciler yönetime katılmalı	öğrenciler sadece dersleriyle ilgilenmeli	diğer	Toplam
Cinsiyetiniz	erkek	Sayı	58	25	7	90
		% cinsiyetiniz	64,4%	27,8%	7,8%	100,0%
		% Toplam	32,6%	14,0%	3,9%	50,6%
	kız	Sayı	65	10	13	88
		% cinsiyetiniz	73,9%	11,4%	14,8%	100,0%
		% Toplam	36,5%	5,6%	7,3%	49,4%
Toplam		Sayı	123	35	20	178
		% cinsiyetiniz	69,1%	19,7%	11,2%	100,0%
		% Toplam	69,1%	19,7%	11,2%	100,0%

Özgür davranış ancak karşılıklı karar alma ve verme süreçlerinde karşılıklı var oluş pratiğine dayanarak inşa edilir. Bu gerekçe ile lisedeki uygulamaları dikkate alarak öğrenci yönetim ilişkisi üzerine değerlendirme yapmaları istenmiştir.Bu bağlamda tablonun ortaya koyduğu rakamlar; gençlerin büyük bir çoğunluğunun (%70), öğrencilerin de yönetime katılması düşüncesinde olduklarını, üniversiteye yalnızca bir öğretim kurumu olmanın ötesinde hayata hazırlama, özgür ve katılımcı birey için zemin oluşturma fonksiyonu yüklediklerini göstermektedir. Öğrenci yönetim ilişkisinde kızların oranının (%73.9) erkeklerin oranından (%64.4) az da olsa yüksek olması, kızların yaşamın her alanında var olma ,demokratik haklardan yararlanma isteğiyle açıklanabilir.

Yönetim - öğrenci ilişkilerine yönelik düşünce ekseninde, son kertede siyasi ve bürokratik bir karar olmakla birlikte, üniversiteye hazırlanan gençler; öncelikle kendilerini ilgilendiren konularda özgür birey göstergesi olarak yapabileceklerini hemen uygulamaya koyma kararlılığı içinde gözükmektedirler. Bunun için de ait olduğu aile ve sosyal çevrenin bulunduğu şehirde üniversite okumak yerine başka bir şehirde okumayı tercih etmektedirler. Bu oran %91'i bulmaktadır. Halbuki bir gencin ailesinin bulunduğu bir şehirde okuyup, barınma, beslenme vb. konularda zorluklarla karşılaşmaması daha mantıklı görünmektedir. Oysa gençler cinsiyet ayrımı olmaksızın bu kolaylıklar yerine bağımsızlıklarını

öncelemektedirler.Bu ayrışma kuşaklar arası yaşam farklılaşmasını ve toplumsal dönüşümü göstermektedir.

Ailesiyle aynı şehirde okumak isteyen kız öğrencilerin %6.7 , erkeklerin %1.7 olması, her ne kadar cinsiyet açısından bir fark olarak görünse de genel toplam içindeki yüzdesi sadece% 8,4' tür. Anlamlı olansa başka şehirde okuma talebinin çok yüksek olmasıdır (%91).Bu durum liseli gençliğin bireysel özgürlüklerle ilgili taleplerinin aile ve sosyal çevre tarafından sınırlandırıldığı ve bastırıldığı düşüncesiyle açıklanabilir.Akıllara " gençler ailelerinin yanında yapamadıklarını, başka şehirde kimse tanımadığı için daha rahat yaparlar" düşüncesini getirebileceği için bizzat gençlerin kendilerine sorulmuştur. (Tablo: 5)

Tablo: 4. Cinsiyet – Üniversiteyi Okumak İstedikleri Şehir

hangi şehirde üniversite okumak istersiniz?						
			Ailemle aynı şehirde	ailemden farklı şehirde	3	Toplam
cinsiyetiniz	erkek	Sayı	3	86	1	90
		% cinsiyetiniz	3,3%	95,6%	1,1%	100,0%
		% Toplam	1,7%	48,3%	,6%	50,6%
	kız	Sayı	12	76		88
		% cinsiyetiniz	13,6%	86,4%		100,0%
		% Toplam	6,7%	42,7%		49,4%
Toplam		Sayı	15	162	1	178
		% cinsiyetiniz	8,4%	91,0%	,6%	100,0%
		% Toplam	8,4%	91,0%	,6%	100,0%

Tablo: 5. Cinsiyet-Başka Şehirde Okuma İsteklerinin Nedeni

Başka şehirde okuma isteğinizin nedeni								
			daha rahat hareket etmek	ülkemin farklı yörelerini tanımak	Sorumluluk kazanmak	diğer	boş	Toplam
cinsiyetiniz	erkek	Sayı	28	10	44	5	3	90
		% cinsiyetiniz	31,1%	11,1%	48,9%	5,6%	3,3%	100,0%
		% Toplam	15,7%	5,6%	24,7%	2,8%	1,7%	50,6%
	kız	Sayı	4	9	50	13	12	88
		% cinsiyetiniz	4,5%	10,2%	56,8%	14,8%	13,6%	100,0%
		% Toplam	2,2%	5,1%	28,1%	7,3%	6,7%	49,4%
Toplam		Sayı	32	19	94	18	15	178
		% cinsiyetiniz	18,0%	10,7%	52,8%	10,1%	8,4%	100,0%
		% Toplam	18,0%	10,7%	52,8%	10,1%	8,4%	100,0%

Ankete katılan öğrencilerin %52.8'i sorumluluk kazanmak, %10.7'si de farklı yöreleri tanımak için başka şehirlerde okumak istediklerini belirtmişlerdir. Öğrenciler arasında erkek ve kız oranları birbirlerine yakındır. Sorumluluk kazanma isteği erkeklerde %48.9, kızlarda %56.8'dir. Sorumluluk kazanma isteğinin kızlarda daha fazla olması, kızların hayata katılma taleplerini önceledikleri anlamına gelmektedir. Daha rahat hareket etmek (%18) veya farklı gerekçelerle (diğer: %10.1) başka şehirlerde okumak isteyenlerin toplam oranı % 28.1'dir. İşte bu noktada kız ve erkek öğrenciler arasında fark gözükmektedir. Daha rahat etmek isteyen erkek öğrencilerin oranı %15.7, kızların oranı ise %2.2'dir.

Görüldüğü gibi oranların dağılımı, 'gençler ailelerin yanında yapamadıklarını onlardan uzakta yapabilme imkanı yakalamak istemektedirler' gibi bir düşünceyi değil, sorumluluk kazanma duygularının ve bu bağlamda da yaptıklarını özgürce seçip ve yaptıklarından da kendilerinin sorumlu olma taleplerini ortaya koymaktadır. Göstergeler, öğrencilerin gençliklerinden dolayı, yanlış yönlere gidebileceği endişelerini değil, birey olarak var olabilme veya bireysel otonomi arzularını öncelemektedir. Gençlerin, şüpheci ve koruyucu yaklaşım yerine onlara güvenen bir yaklaşımı istediklerinin bir göstergesi olarak dördüncü ve beşinci tablolar, cinsiyetler arasında temel ayrım olmadığını belirtmektedir. Kendilerini sorumluluk almaya hazır hissettikleri bu dönemde gençler,kendilerine çocuk gibi davranılmasından hoşlanmazlar. Üniversite gençliğiyle ilgili çalışmalarıyla

tanınan Abbas Güçlü :'"Onlara güvenmek zorundayız. Evdeki kontrollü ortamdan kaçıp gitmek istediklerini düşünmek, hataların en büyüğü olur. Daha özgür olmak istedikleri doğru;ama onlar daha çok, kendi başlarına bir şeyler başarabileceklerini kanıtlamanın peşindeler."(Güçlü,2005) savını ileri sürmektedir.Deneklerin talepleri de bu savı desteklemektedir.Temelde gençler kendilerini gerçekleştirme peşindedirler.

Tablo: 6. Cinsiyet - Üniversitenin hedefe ulaştırma inancı

Üniversitenin sizi hedefinize ulaştıracağına inanıyor musunuz?					
			evet	hayır	Toplam
cinsiyetiniz	erkek	Sayı	78	12	90
		% cinsiyetiniz	86,7%	13,3%	100,0%
		% Toplam	43,8%	6,7%	50,6%
	kız	Sayı	75	13	88
		% cinsiyetiniz	85,2%	14,8%	100,0%
		% Toplam	42,1%	7,3%	49,4%
Toplam		Sayı	153	25	178
		% cinsiyetiniz	86,0%	14,0%	100,0%
		% Toplam	86,0%	14,0%	100,0%

Üniversiteye hazırlanan gençlerin üniversite algılarında cinsiyete dayalı bariz farklılıkların varlığının araştırıldığı bu çalışmada, üniversitenin hedefe ulaştırıp ulaştırmayacağına yönelik inançlar da değerlendirilmiştir. Tabloya göre, üniversitenin hedefe ulaştıracağına olan inanç çok yüksektir (%86). İnanmayanların oranı ise % 14'tür. Bireysel hedeflere ulaşma ile üniversite arasındaki inandırıcılık düzeyi arasında toplumsal cinsiyet açısından anlamlı bir farklılaşma görülmemektedir. Üniversitenin amaca ulaştıracağına olan inanç erkeklerde %86.7 iken, kızlarda bu oranı % 85.2 'dir. Hayır diyen kızların oranı %14.8 iken erkeklerin oranı %13.3'tür. Kızların üniversiteden beklentileri yanında bazı kuşkular da taşıdıkları açıktır.

Tablo: 7. Cinsiyet- Üniversite bitirme ayrıcalığı

Üniversite bitirmek bir ayrıcalık mıdır?					
			evet	hayır	Toplam
cinsiyetiniz	erkek	Sayı	69	21	90
		% cinsiyetiniz	76,7%	23,3%	100,0%
		% Toplam	38,8%	11,8%	50,6%
	kız	Sayı	71	17	88
		% cinsiyetiniz	80,7%	19,3%	100,0%
		% Toplam	39,9%	9,6%	49,4%
Toplam		Sayı	140	38	178
		% cinsiyetiniz	78,7%	21,3%	100,0%
		% Toplam	78,7%	21,3%	100,0%

'Üniversiteyi bitirmek bir ayrıcalık mıdır?' sorusuna verilen cevaplarda ayrıcalık olduğuna inanan öğrencilerin oranı %78.7 iken inanmayanların oranı %21.3'tür. Üniversite mezunu olma ayrıcalığına inanıp inanmama durumu araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet ekseninde anlamlı bir ayrım görülmemektedir.Üniversite bitirmenin ayrıcalığına inanan kız öğrencilerin oranı %80.7, erkeklerin oranıysa %76.7'dir. İnanmayanlar arasında da anlamlı bir ayrım yoktur.Üniversite bitirmenin ayrıcalığına inanmayan erkeklerin oranı %23.3 iken kızların oranı % 19.3'tür.

Tablo: 8. Cinsiyet - Üniversitenin topluma katkısı

üniversitenin topluma katkısı nedir?								
			gençliği eğitmek	toplumun aydın ihtiyacını karşılamak	toplumun gelişme ve kalkınmasına destek olmak	işsizliği azaltmak	diğer	Toplam
cinsiyetiniz	erkek	Sayı	14	20	40	6	10	90
		% cinsiyetiniz	15,6%	22,2%	44,4%	6,7%	11,1%	100,0%
		% Toplam	7,9%	11,2%	22,5%	3,4%	5,6%	50,6%
	kız	Sayı	12	17	49	6	4	88
		% cinsiyetiniz	13,6%	19,3%	55,7%	6,8%	4,5%	100,0%
		% Toplam	6,7%	9,6%	27,5%	3,4%	2,2%	49,4%
Toplam		Sayı	26	37	89	12	14	178
		% cinsiyetiniz	14,6%	20,8%	50,0%	6,7%	7,9%	100,0%
		% Toplam	14,6%	20,8%	50,0%	6,7%	7,9%	100,0%

Üniversite ve topluma katkı açısından dağılıma bakıldığında toplumsal cinsiyet ve değişkenler arasındaki ilişki de anlamlı farklar görülmektedir.Ancak bu farklılaşmanın anlamlılığı cinsiyet değişkeninin kendi içinde azalma eğilimi içinde olduğu okunmaktadır.
Üniversitenin toplumsal işlevi %50 ile en yüksek ve cinsiyetler arasında eşit değere sahiptir. Cinsiyetler arasında büyük farkların olmadığı üniversiteni toplumsal işlevinde erkeklerin oranı %22.5 ve kızların oranı %27.5'tir. Değişkenler arasında en küçük değer %6.7 ile "işsizliği azaltmak" tır. Cinsiyetler arasında tam bir örtüşmenin olduğu bu değişkende erkeklerin oranı %3.4 , kızların oranı %3.4'tür. %20.8 ile 'aydın ihtiyacını karşılama' ikinci yüksek oranlı işlev olarak belirtilmiştir. Üçüncü sırada %14.6 ile' gençliği eğitmek' yer almaktadır. Tüm değişkenlerin cinsiyete dağılımında anlamlı farklar görülmemektedir.

3.2.Liseli Gençliğin Gelecek Tasarımı

Liseli Gençliğin üniversite merkezli bir gelecek tasarladıkları açıkça görülmektedir.Öğrencilerin gelecek beklentileri;toplumsal ve bireysel olmak üzere iki boyutludur.Geleceklerini üniversiteye bağımlı gören öğrencilerin oranı %86'dır.Toplumsal cinsiyet gelecek ilişkisinde anlamlı bir fark görülmese de kızların beklentileri erkeklerden daha fazladır.

Öğrencilerin üniversite ekseninde kurdukları gelecek beklentisi popüler bir karakter taşımaktadır.Öğrencilerin %45.5'i üniversite gençliğine özenmektedir.hayatın kontrolünü ellerinde tutmaları(%28.7),sorumluluk kazanma imkanları ve bağımsız bir yaşama sahip olmaları,katı kurallar yerine daha esnek toplumsal koşullar içinde olmaları üniversite gençliğini cazibe merkezi haline getirmektedir.Bu bağlamda Liseli Gençliğin yaklaşık %74'ü üniversite öğrencilerine özenmektedir.

Bireysel otonominin temel parametrelerinin inşa edildiği bir kurum olarak algılanan üniversitenin özgürleştirici niteliği %38.7,iş ve meslek kazandıran özelliği %38.8,bağımsız bir yaşam imkanı sağlamasına %91,sorumlu birey olma imkanına %52.8 oranlarında vurgu yapılmıştır.Ayrıca öğrenciler üniversitenin kendileriyle paylaşılan bir yönetsel ilişki beklentisi içindedirler.Üniversitede katılmalı bir yönetim beklentisi %69,1'dir.Bu oranlar öğrencilerin daha demokratik bir üniversite bekledikleri şeklinde açıklanabilir.Bunun yanında öğrencilerin çoğunluğu üniversitelerin devlete bağlı özerk kurumlar olmasını istemektedirler.

Liseli Gençlik üniversiteyi sosyal mobilite yaratma aygıtı olarak algılamaktadır.Onlara göre hedefe ulaşmanın(%86) ve toplumsal ayrıcalık kazanmanın(%78.7) temel referansı üniversitedir. Anlaşılacağı üzere öğrenciler bireysel yaşamları ile üniversite arasında zorunlu bir bağın bulunduğuna inanmaktadırlar. Bu inanç düzeyi genelde yüksek olmakla birlikte kızlarda daha fazladır.Kızların beklentilerinin yüksekliği küresel anlamda kadın kimliğini güçlendirme çabalarıyla da örtüşmektedir.(Wedel,2001,s.23)

Üniversite toplum eksenindeki gelecek tasarımında bireysel gelecek beklentisine göre daha düşük eğilimli bir beklenti göze çarpmaktadır.Bu da toplumun gittikçe sekülerleşen özelliğiyle açıklanabilir.Toplumsal mekanizmalardaki geleneksel değerler zayıfladıkça bireysel beklentiler de artmaktadır.Bu bağlamda öğrenciler üniversiteyi değer üreten bir kurum olarak görmemektedirler.Değer üretme beklentisi %6.7'dir.Bireysel beklentilere paralel olarak üniversitenin toplumun gelişme ve kalkınmasına destek sağlayan bir kurum olması gerektiğini düşünmektedirler ki bu oran %852tir.

Liseli Gençlik,üniversiteyi bireysel ve toplumsal geleceğin temel referansı olarak görmektedirler. Bu beklenti hem itici hem de engelleyici bir güç olmaya devam etmektedir.

4.Sonuç

Üniversiteye hazırlanan liseli gençler arasında, üniversitenin, toplumun gelişmesine ve kalkınmasına, gençliğin yetişmesine katkıda bulunması toplumsal fonksiyonlarının başında yer almaktadır. Her ne kadar öğrenciler iş imkanlarını değerlendirebilmek için üniversite bitirmeyi öncelikli görseler de üniversitenin işsizliği azaltma gibi bir görevinin olmadığının da farkındadırlar. Üniversite okumak işsiz olmak anlamına gelmemektedir. Böylelikle bireysel bağlamda üniversiteyi bitirdikten sonra iş ve meslek sahibi olmak ve sosyal hayat içinde varolma amacına ulaşmada üniversiteye olan inancın yüksek oluşu; bilgili olmakla yaşam arasında başarı ve mutluluk ekseninde karşılıklı bir etkilenmenin bulunduğunun bilincinde olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum üniversite bitirmenin ayrıcalıklı olduğu varsayımı ile örtüşmektedir.

Öğrenciler üniversite bitirmenin ayrıcalığının bilgi toplumundaki rolünün farkındadırlar.
Tersinin, hem iş ve meslek, hem de sosyal hayatın içinde zorluklarla karşılaşmak anlamına geldiğini bildiklerini açığa çıkarmaktadır.Bu bağlamda üniversiteye hazırlanan kız ve erkek öğrencilerin üniversite algılamaları arasında büyük farkların olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Üniversiteden beklentilerinden biri de özgür, sorumluluk yüklenebilen ve bunun bilincinde bir birey olarak yaşamak, hayatı tanımak ve mücadele etmek olarak tanımlayabileceğimiz bireysel hakların gelişimine imkan sağlamasıdır. Ancak aile ve akrabalarından oluşan yakın çevrelerinin yanında bu taleplerini ortaya koyamayacaklarını düşünmektedirler. Bu nedenle liseli gençliğin %91'i başka bir şehirde üniversite okumayı tercih etmektedir.

Üniversite okuma amaçlarından biri de bağımsızlık kazanma beklentisidir. Üniversitenin buna ulaşma katkısına inançları da oldukça yüksek düzeydedir. Bu bağlamda,otonom kişilik ve sorumluluk alma talepleri araştırmanın ana teması ile ilişkilendirildiğinde kızlar ve erkekler arasında açık aralar değil, yakın oranlar saptanmıştır. Başka şehirde okuma talepleri ile sorumluluk kazanma oranı arasındaki ilişki erkeklerde %48'9, kızlarda %56'8'dir.

Üniversite öğrencilerine 'özenme' oranı ile 'hayatının kontrolü elinde' değişkeninin yüzdelik oranının toplamda % 75'lere ulaşmış olması ve başka şehirde okuma taleplerinin (%91) birleştirilmesi ile de öğrencilerin kararlılıkları ortaya çıkmaktadır. Bunun bir göstergesi de öğrencilerin yalnızca özgür olmak değil, aynı zamanda sorumluluklarının bilincinde olmak talepleriyle paralel olarak sosyal hayat kadar üniversitenin içinde de yönetime katılmanın gerekliliğini vurgulamalarıdır ki bu oran %70'lere varmaktadır. Kız ve erkeklerin kendi içlerindeki istatistiksel dağılımı da arada açık farkların olmadığını (kızların oranı %73,9 , erkeklerin oranı % 64,4) göstermektedir.

Sonuç olarak, üniversite algılamasında cinsiyetler arasında büyük farklar yoktur. Aksine ‘bireysel haklara ulaşma ve mesleki kimlik kazanma,toplumda saygın bir konum elde etme’ nin temel aygıtı olarak görme noktasında amaç birliği içindedirler. Öğrencilerin üniversite algısı reel bir gerçeklikten çok popüler bir sosyal zemine dayanmaktadır.Yetenek yerine bireysel taleplere vurgudan yola çıkılması bunu göstermektedir.

Yetişkinlerle Liseli Gençliğin üniversite algısı arasında bir farklılaşma okunmaktadır.Gençler üniversiteyi, bireysel ve toplumsal kimliğin demokratik koşullarda inşasına imkan sağlayan ve meslek kazandıran;yetişkinlerse merkezi taleplerin öğrenciye aktarıldığı bir kurum olarak algılamaktadırlar.

KAYNAKÇA

Akşit,Bahattin,(2002),Bilgi Toplumuna Geçiş-sorunsallar,görüşler,yorumlar,eleştiriler,tartışmalar-TÜBA Yayınları,Aralık ,Ankara

Alkan, Ahmet Turan,(2005), Gemilerde Talim Var, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul

Baudrillard, Jean,(1998),Simulaklar ve Simülasyon,(Çev.: Oğuz Adanır), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir

Güçlü, Abbas,(01.Ağustos .2005),"Gençler Neden Uzağa Gitmek İstiyor?", Milliyet Gazetesi,s.8

Mutlu, Erol,(2001), "Şirketleşen Üniversitenin Müşterisi Olmak Ya da Üniversiteli Olmak", Karizma Dergisi, S.8, Ekim-Kasım-Aralık

Safa, Peyami, (1978),Eğitim, Gençlik, Üniversite, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul

Sakaoğlu, Necdet,(1992),Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul

Saracel, Nükhet, Belkıs Özkara vd.,(2001),Afyon Kocatepe Üniversitesinin Kurumsal İmajı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları No:34, Afyon

Sinanoğlu,Oktay,(2002),Medrese,Darülfünun,Üniversite,Evrenkent",06.12.2002.

http://66.102.9.104/search?q=cache:bgEsR73hIMJ:www.wowturkey.com/forum/viewtopicphp%3Ft%3D4970%26start%3D0+%C3%BCniversite%2Betimoloji&hl=tr., 05.08.2005.

Somay,Bülent,(2005),"Üniversite", http://www.radical.com.tr/1998/09/17/yazarlar/bulsom.html., 05.08.2005.

Sosyoloji Derneği,(2000)Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,Cilt:3,Sayı,1-2,ss.113-130

Tezcan,Mahmut,(2002),Post-modern ve Küresel Toplumda Eğitim,Anı Yayıncılık,Ankara

- (1992),Eğitim Sosyolojisi,Zirve Ofset,Ankara
-(1991),Gençlik Sosyolojisi Yazıları,Gündoğan Yayınları,Ankara

Türk Devrim Kurumu,(Mayıs 1998),Atatürk Gençlik Sempozyumu Tutanağı,Milli Kütüphane,Ankara

"Üniversitenin Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri", www.ktuvakfi.org.tr/arşiv/sayı1, 24.03.2002.

Wedel,Heidi, (2001), Çev. Can Kurultay, Siyaset ve Cinsiyet,Metis,İstanbul

Yaraman,Ayşegül,(1999),Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili,Bağlam,İstanbul

Yükseköğretim Mevzuatı,(1997),(Hazırlayan: Altan Kitapçı), Yaylım Yayıncılık, İstanbul

Yıldırım,E.-Şahin,M.,(2005),Küreselleşen Üniversite ve Gençlik, Kütahya(Yayına Hazırlanan Araştırma)

Fabl Türünün Çocuk Edebiyatındaki Yeri ve Günümüzde Bu Türden Yararlanma Olanakları

Suat UNGAN*

Özet: Çocuk Edebiyatı, edebiyatımızın özel bir kolu olarak halkın ilgisini gittikçe daha fazla çekmektedir. Eğitiminin büyük bir önem arz ettiği günümüzde çocuk edebiyatı, genç beyinlerin gelişimi için ana etken konumuna gelmiştir. 20. Yüzyılın başında çocuk edebiyatı varlığından tam manasıyla söz edilmezken, günümüzde çocuklar için yazılan metinler bilimsel olarak incelenmekte, metnin yapısı ile çocuk seviyesi arasında ortak nokta bulunmaya çalışılmaktadır. Çocukların eğitilmesi, eğlendirilmesi ve onlara alternatif aktiviteler oluşturulması için fabl türünden yararlanmak gerekmektedir. Günümüzde özellikle çizgi filme ve sinemaya uyarlanmış fabl türleri çocukların ilgisini daha fazla çekmektedir.

Anahtar kelimeler: çocuk edebiyatı, fabl, eğitim, çizgi film, sinema, dil gelişimi.

Fables in Child Literature and The Possibilities for Making Use of This Genre Today

Abstract: Child literature, as a specific branch of literature, is getting more and more important. Today child literature is very important in the development of young minds. While there was no literature peculiar to children at the beginning of the century, today the texts written for little children are examined scientifically and the relation between the structure of the texts and the level of the children are sought. İt is necessary to make use of fables to train, and entertain children and to provide them with alternative activities. Fables that are adopted to cartoons and movies attract children's attention more.

Keywords: child literature, fabl, education, cartoon, movie, language development.

GİRİŞ

Doğumdan itibaren çocuklar, devinişsel, bilişsel ve duyuşsal gelişimlerini sürdürmeye başlarlar. Büyüme karşılığı olarak kullanılan devinişsel gelişim, çocuğun organlarının uzunluk ve ağırlık bakımından ölçülebilen artışları için kullanılır. Biliş terimi nesnelere yavaş yavaş vakıf olma, onlara anlam verme, düşünme sözcükleriyle paralellik arz etmektedir. Morgan (1982) Bilişin, algılama, bellek, muhakeme, düşünme ve kavrama süreçlerini kapsadığını belirtmektedir. Duyuşsal gelişim, insanın duygusal davranışlarını kapsar. İnsanlara kazandırılmak istenen duygular, tercihler, değerler, ahlakî kurallar, istek ve arzular, güdüler, yönelimler, duygulanışlar, duyuşsal davranışları içermektedir. Demirel (1987) Bireyin duygusal gelişimini, kişinin yaşamaya, yaptığı işe yönelik olan sevgi, korku, nefret,

*Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

ilgi, tutum gibi özellikleri kapsadığı söylemektedir. Bacanlı (1999) duyuşsal eğitim demekle, ahlâk eğitimi, değer eğitimi, karakter eğitimi, barış eğitimi, demokrasi eğitimi, kişiler arası ilişikler veya insan ilişkileri eğitimi, sosyal beceri eğitiminin kastedildiğini vurgulamaktadır. Bireyin sevgi, korku, nefret gibi özellikleri duyuşsal davranışlara girmektedir.

Çocukta Dil Gelişimi

Çocukların anlama, anlatma, konuşma ve yazma becerileri dil gelişimleri ile doğru orantılıdır. Gender ve Gardiner çocukta dil gelişimini, dil öncesi gelişim ve dil gelişimi olarak iki döneme ayırmaktadırlar. Yine Gender ve Gardiner çocuğun dil gelişiminde birinci etken toplumsal çevre olduğunu, anne babaların devamlı olarak çocukları ile konuşmaları gerektiğini söylemektedir. Gender ve Gardiner (1995). Dili kullanma bilgiden ziyade beceri işi olduğu için, ailelere daha çok sorumluluk düşmektedir. Anne babalar çocuklarına çocuk gibi değil, yetişkin birey gibi davranmaları, sözcüklerin telaffuzuna dikkat etmeleri gerekmektedir. *"Dil tüm kuralları ile birlikte, geçirilen yaşantılar sırasında doğal olarak öğrenilmektedir. Çocuklar dili modelleri dinleyerek, bu modelleri öykünerek (taklit ederek), geri iletimi algılayarak, deneyimlerini ve düşüncelerini paylaşarak öğrenmektedir. Çocuklar dil becerisini kazanırken ilk modelleri anne-babaları, diğer aile bireyleri, daha sonra toplumsal çevrede okul ortamında, etkileşimde bulundukları diğer bireylerdir. Modeller kadar, çocuklara sunulacak zenginleştirilmiş dil çevreleri de onların dili kazanlarında destekleyici etkendir." (Güven, H., Bal, 2000)*

Çocukların sözcük dağarcıklarını artırmak, dil gelişimlerini hızlandırmak ve onların iyi bir okuyucu olmalarını sağlamak için çocuk edebiyatı ürünlerinden faydalanmak gerekmektedir. Bu ürünler, çocukların ana dili eğitimine katkıda bulunmakta, onların dil gelişimlerini pekiştirmektedir. Kitap okuma zevki gelişen çocukların dil gelişimi daha hızlı olur. Fabl türü çocukların eğlenerek kitap okuma alışkanlığı kazanacağı uygun bir türdür.
Belirli bir ahlâk dersi vermek amacıyla meydana getirilen hayal ürünü kısa ve hareketli hayvan hikâyelerine fabl denir. (Oğuzkan, 1997) Latince hikâye anlamına gelen *fabula* sözcüğünden kaynağını alan fabl, ahlak öğretisi sunarak, kıssadan hisse türünde simgesel hikâyeler anlatılır. Kahramanı hayvanlar olan bu türde, teşhis ve intak sanatlarına bolca yer verilir. Bu tür eserlerde öğretici bir amaç güdülür. Genelde hayatla ilgili dersler sembolik değerler vasıtasıyla aktarılır. Eserlerde hayvanların geçmesi, çocukların hikâyeye karşı meraklarının artmasına ve dikkatlerini daha fazla yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Bazen mesajın dolaylı yollardan verilmesi, yaşı küçük okuyucuların olayı yorumlamalarında zorluk çekmelerine neden olmaktadır. Oğuzkan (1997) fabl türünü, olayın ve kahramanların tanıtıldığı giriş bölümü, olayın entrikalarla düğümlendiği gelişme bölümü, düğümün çözüldüğü sonuç bölümü ve olay veya olayların

arkasında yatan fikrin açıklandığı ders (kıssadan hisse) bölümü olmak üzere dört bölüme ayırmaktadır.

Fablın Kaynağı

Eski Hint ve Akdeniz kültürlerinde birbirlerinden bağımsız ortaya çıkan fabl türünün kaynağı çok eskiye dayanır. Batıda ilk fabl yazarı olarak Frikyalı Aisopos (Ezop) gösterilir. Ezop'un M.Ö. 620-650 yılları arasıda yaşadığı ve baskıcı bir yönetim yüzünden düşüncelerini küçük hayvan hikâyeleri ile anlattığı söylenmektedir. (Oğuzkan 1997) Fakat eski Yunanlı Şair Hesiodos'un (MÖ 8.yy) Atmaca ile Bülbül, yine MÖ 7. yüzyılın savaşçı şairi Arkhilokhos'un benzer bu türde masalları günümüze ulaşmıştır. (Ana Britannica, 2004) Aisopos'un (Ezop) ilk derlemesini Pheronlu Demetrius yapmıştır. Uzel'in Ploton'dan aktardığına göre, Demetrius 100 Ezop masalını yalın dil ile yazmış, yayınlamıştır. Daha sonra bu masallar Belâgat Okulunda bir çeşit dil alıştırması olarak ele alınmış, vezne sokulmuş hatta Socrates bile bu masalları vezne sokmayı denemiştir. (Uzel, 1999) Ezop gibi köle olan Phaedrus (Doğumu MÖ 1-15) söylemeye cesaret edemediği kişisel duygularını Ezop'un masallarını manzum şekilde Latinceye aktararak yeni bir biçim oluşturmuştur. Daha sonraları Aviaus, Planudes adlı şairler Ezop masallarıyla ilgilenmişlerdir.

La Fontaine Ezop'un ve Beydaba'nın Latinceye çevrilmiş eserlerinden ve yine kendisinden önce yaşamış, Phaedrus, Planudes, Edmund Spenser gibi şairlerden yararlanarak Fabl türünde usta eserler meydana getirmiştir.

Rus yazar İvan Andreyeviç bu alanda güzel örnekler vermiştir. 19. yüzyılda çocuk edebiyatının gelişmesi ile fabl türü yeni bir okur kitlesine ulaşmış, Levis Caroll, Kenneth Grahme, Rudyard Kipling, Hilaire Belloc, Joel Chandler Haris, Beatrix Potter gibi yazarlar bu türde güzel örnekler sunmuşlardır. (Ana Britanica, 2004)

Doğuda ilk fabl örneklerine eski Hint edebiyatında MÖ 200 yıllarında Pançatantra masallarında rastlamak mümkündür. Ancak çok daha sonraki yüzyıllarda (MS 100-150) ortaya çıkan bu eserin yazarının kim olduğu ve hangi yıllar arasında yaşadığı henüz bilinmemektedir. Bu türün diğer örneği ise MS 300 yılında Beydaba tarafından meydana getirilmiştir. Beydaba, Kelile ve Dinme adlı eserini Debşelem adlı Hint hükümdarı zamanında yazmış ve ona sunmuştur.(Oğuzkan,1997)

Fars edebiyatında VIII-XIV yüzyılda yaşamış ve toplumsal eleştirileriyle ilgili eserler kaleme almış olan ünlü mizahçı Ubeyd-i Zakanî ve XI/XVI yüzyılda hayatını sürdürmüş olan Muhammed Bakîr Meclisî'nin Fare ile Kedi (Muş u Gurbe) adlı eserleri vardır. (Çiftçi,1999) Sadî'nin Gülistan ve Bostan adlı eserlerinde hayvan hikâyelerini anlatan bir çok örnek mevcuttur.

Fabl türünün farklı bir yaklaşım ve amaçla kullanıldığı bazı klâsiklerden de söz etmek gerekmektedir. Gazalî'ye ait olduğu ihtilaflı olan (Karlığı 1999)

Risaletü't-tayr adlı eser ile başlayan ve Feridüddîn Atar'ın Mantıku't-tayr eseri ile devam eden tasavvufî amaçlı bu eserlerde vahdeti vücud felsefesi, alegorik bir tarzda anlatılır. Türk edebiyatında bu tarzda bir çok eser verilmiştir. Konuları Mantıku't-tayr ile aynı olmakla birlikte, farklı hikâyeler kullanarak Feridüddîn Attar'ın Mantıku't-tayr'ının tercümesi olan Gülşenî'nin Gülşenname'si, Ali Şir Nevaî'nin Lisanu't-tayr'ı, Mehmed Arif'in Ravzatu'tevhid'i, Zaifî'nin Gülşen-i Simurg'u, Fedaî Dedenin Mantıkı'l-esrarı, Şemseddin Sivasî'nin Deh-Murg'u bu tarz eserlerdir. Günay Kut Deh-Murg'un konusunun farklı olduğunu söylemektedir. (Kut, 1986) diğer eserler genelde tasavvufun çetin, meşakkatli yolculuğu, kuşların konuşturulması ve sembolize edilmesi şeklinde anlatılmıştır. Türk Edebiyatında Fabl türüne örnek olabilecek bir çok hikaye yazmasına rağmen, Güvahî'den pek bahsedilmemektedir. Güvahî'nin pendnâmesinde: Kurbağa-akrep, tilki ile aslan, ağustos böceği ile karınca, iki kaz ile bir kurbağa, keçi ile koyun, aslan ile oduncu hikâyeleri bulunmaktadır. Bunlar aruzun *Mefâîlün, Mefâîlün,feulün* kalıbında yazılmıştır. Hengirmen Ezop'a ait Ağustosböceği ile karınca hikâyesinin kaynağının Tevrat'a kadar uzandığını belirtmektedir. Hengirmen(1983)

Edebiyatımızda Fabl Örnekleri

Mevlâna'nın Mesnevî'sinde fabl türüne örnek olabilecek hikâyeler mevcuttur. 15. Yüzyılda Şeyhî'nin Harname'si karşımıza çıkmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı Harnâme'yi *Zavallı Eşeğin Hikâyesi* adı altında yayınlamıştır. Şinasî 1862 yılında Tercüme-i Manzume adlı kitabında batılı şairlerin şiirlerine yer vermiştir. Bunlar arasında La Fontaine'de vardır. Ahmed Mithat Efendi, çocukların terbiyesi ve yetiştirilmesi hususunda Fransızcadan bir çok kitap çevirmiştir. Orhan Okay Ahmet Mithat için, kanaatimce çocuk mevzuuna bu kadar geniş olarak temas eden ilk muharririmizdir, der. (Okay,1989) Ahmet Mithat *Kıssadan Hisse* adlı eserini ahlakî gaye güderek yazmıştır. Bu eserde yazar, Ezop'tan, La Fontaine'den yapmış olduğu çevirilere ve kendi yazmış olduğu fabllere yer vermiştir. Kelile ve Dimne'yi İbnü'l Mukaffa'nın Arapça çevirisinden Türkçeye aktararak yayınlayan Ömer Rıza Doğrul, Kelile ve Dimne'yi "Hümâyunnâme" adı altında tercüme eden Ali Çelebî'nin dilinin çok ağır olduğunu, Ahmet Mithat Efendinin İkinci Sultan Abduhamit'in telkiniyle bu eseri "Hulasâ-i Hümayunname" adı altında yeniden tercüme ettiğini, bazı yerlerine şerhlerde bulunduğu, bu eserin 1304 yılında Matbaa-i Amirede basıldığını; fakat ne hikmetse Abduhamit'in bastırdığı bu eseri sarayın bir odasına doldurarak neşir sahasına çıkarmadığını belirtmiştir. Doğrul (1941)
Recaîzade Mahmut Ekrem, La Fontaine'den Horoz ile Tilki, Kurbağa ile Öküz, Karga ile Tilki, Meşe ile Saz, Ağustos Böceği ile Karınca gibi bir çok

çeviriler yaparak bu alanda Türk Edebiyatına katkıda bulunuştur.(Oğuzkan,1997)
Çocuk edebiyatı hususundaki düşüncelerini *Bediî Terbiye* adlı eserinde dile getiren İbrahim Aleaddin Gövsa, Çocuk edebiyatının çok önemli bir konu olduğundan ama çocuk edebiyatı düşüncesinin edebiyatımıza yerleşmediğinden bahsetmiştir. (Gövsa, 1922) Aleaddin Gövsa üzerinde araştırma yapan Zeki Gürel, Darü'l-muallim müdürü Satı Beyin, çocuk şiirlerine ve çocuk şarkılarına muhtacız, diye yakınmasının ardından İbrahim Aleaddin Gövsa'nın çocuk şiiri kitabını yayınladığını belirtir. Gürel (1995) Bu şiir kitabında Tilkinin Vaadı, Horoz ile İnci gibi fabl türünde şiirler de mevcuttur. Ali Ulvi Elöve *Çocuklarımıza Neşideler,* adlı şiir kitabında La Fontaine, Victor Hugo, Lamartine'den yaptığı çevirilerin yanında, yine bunlardan esinlenerek yazdığı fabl türü şiirlere de yer vermiştir. Nabizade Nazım'ın *Bir Sansar ile Horoz ve Tavuk* adlı eseri vardır. Nurullah Ataç, Orhan Veli Kanık, Ömer Rıza Doğrul, Kemal Demiray, M. Fuat Köprülü, Vasfi Mahir Kocatürk, Siracettin Hasırcıklıoğlu, Sebahattin Eyüboğlu fabl türü ile ilgilenmiş çeviri yapmış, araştırmalarda bulunmuşlardır.
Tarık Dursun K.'nın fabl üzerine bir çok eseri mevcuttur. La Fontaine, Ezop ve Krilov'dan çeviriler yaparak yayınlayan yazar, hayvanlarla ilgili bir çok hikâye de yazmıştır.

Fabl Türünün Çocuk Eğitimi İçin Olumlu Yanları

İrdeleyen, eleştiren, alay eden, doğru yolu ima eden yaklaşımları ile fabl türünün kendine özgü bir yapısı vardır. Çocukların hayvanlara karşı duydukları ilgi, kitapları onlar açısından daha cazip hâle getirmektedir. Kaldı ki çocuk, kitapta verilen mesajı anlamasa bile, hayvanlar vasıtası ile hikâyeye duyduğu ilgi, onda kitap okuma alışkanlığının kazanmasına yardım etmektedir.
Fabl türünün sonunda yazar tarafından söylenilen özdeyiş ya da atasözü, çocukta dil bilincinin uyanmasına katkıda bulunmaktadır. Hemen hemen her atasözünde temsil ve mecaz bulunmaktadır. Dil gelişimini tam olarak tamamlamayan gençler, atasözünün temsilî ve mecazî boyutunu anlamada zorluk çekeceklerdir. Fakat fabl türünün sonunda hikâye ile birlikte verilen atasözleri, teori ve pratiğin karışımı bir uygulama ile okuyucu tarafından bu türün daha kolay anlaşılmasına zemin hazırlar. Bir de atasözlerinin iletişimi kolaylaştırıcı, sözcük israfını önleyici, dilin ekonomiklik ve anlaşılabilirlik kaidesinden hareketle, iletinin öz, ama derin manada verilmesi, bireyin dil gelişimine katkısı daha fazla olacaktır.
Fabların çocuklara hayvanları tanıtma ve sevdirme faydalarının yanın da, onların özveri, yardımseverlik, iyi insan olma, başkalarına saygı sevgi besleme, sadakat, iyilik, tatlı dil, güleryüz vs. kazanımları elde etmelerine yardımcı olur. Doç. Dr. İ. Çetin Derdiyok, aralarında yaklaşık olarak 19

yüzyıl, (1900 yıl) gibi bir zaman farkı bulunan Sadî'nin Bostan'ı ile Ezop'un masalları arasındaki ortak temaları araştırdığı makalesinde, her iki eserin bir çok ortak noktalarını bulmuştur. Aralarında o kadar uzun bir zaman ve doğu ve batı gibi farklı iki yaşam biçimlerine sahip olmalarına rağmen, eserde, adalet, dostluk, doğruluk, bağışlamak, cömertlik, alçak gönüllülük, kanaat, sadakat, kendini bilme gibi değerlerin yüceltildiğini tespit etmiş; zalimlik, düşmanlık, hainlik, kendini beğenmişlik, cimrilik, aç gözlülük, başkasına özenme, cahillik, kadir bilmezlik, yalancılık, bencillik gibi tutum ve davranışların ise yerildiği görülmüştür. Derdiyok (2003)

Öğrenciler, kendilerine verilen direkt öğütlerden rahatsızlık duymaktadırlar. Fabllarda öğütler direkt verilmediğinden, bu öğütlerin okuyucular tarafından daha kolay kabullenmeleri söz konusudur. Ayrıca fabllarda olaylar neden-sonuç ilişkisiyle geliştiği için, bu olaylar çocukların yorumlama gücünün gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Bu türde, karakter sayısının az olması, basit kurgu bulunması öğrencilerin konuyu daha rahat anlamalarını sağlayıcı unsurlardır.

İlköğretim kitaplarının içeriğinde, öğrencinin temel becerilerini geliştirici, eleştirel düşünme, bağımsız karar verme, yaratıcılık gibi özellikler aranmaktadır. (İlköğretim Türkçe Dersi '1-5 Sınıflar' Öğretim Programı ve Kılavuzu) Fabl türünün sonunda olaylara kısmen eleştirel gözle bakılması, öğrencilerde eleştirel düşüncenin gelişmesine zemin hazırlanmaktadır.

Çocuk kitaplarından çocuklarının ailesine, yurduna ve milletine karşı bağlılık duygularının güçlendirilmesi beklenmelidir. Fakat bunun yanında kitapların doğasal ve evrensel boyutları da ihmal edilmemelidir. I. Sınıf Almanca ve Türkçe Ders kitaplarının karşılaştırılması yapılan bir araştırmada, Türkçe ders kitaplarının içeriğinde ulusallığın; Almanca ders kitaplarında ise evrenselliğin ön plâna çıktığı görülmektedir. (Aydın,1998) Fabl türleri doğayı koruma, hayvanları sevdirme gibi fonksiyonlarıyla çocukların kısmî de olsa, evrensel değerleri kazanmalarına katkıda bulunmaktadırlar. Yine metinlerde diyaloglara yer verilmesi, çocuk kitaplarında aranan özelliklerden birisidir. (İlköğretim Türkçe, 2004) Fabl türünde hayvanların konuşturulması, bu türü çocukların gözünde daha ilginç kılmaktadır Fabllar resimlerle yeterince desteklendiğinde, çocuk okuyucuların daha fazla ilgisini çekeceği kesindir.

Fabl Türünden Günümüzde Nasıl Yararlanılmaktadır?
Fabllar Çizgi Filme Uyarlanmaktadır.

Görselliği de katarak bir kitabın beyaz perdeye aktarılması, çocuklarda hem kitap okuma sevgisinin, hem de sinema gibi kültürel etkinlik alışkanlığını kazanılmasına katkı sağlayacaktır. Bu konuda çizgi filmlerden rahatlıkla yararlanmak mümkündür. Çizgi filmlerde fabl türünün bütün özelliklerini aramak da doğru değildir. Çocukların tabiatı ve hayvanlar alemini tanımış

olmaları bile onların eğitimi için önemli bir kazançtır. Çizgi film 20. yüzyılın başlarında hızla gelişmeye başlamıştır. Aytekin Can Fransız sanatçı Emile Cohl'un beyaz kağıtların üzerine bir dizi siyah figür çizerek bunları perdede negatif biçimde izleyiciye sunduğunu, siyah zemin üzerinde hareket eden beyaz figürlerin izleyicinin çok ilgisini çektiğini söylemektedir. Can (1995) 1922 yılında hayvan figürlerini ilk olarak kullanan çizgi filmi dünyaya tanıtan Miki Fare'nin, Küçük Domuzlar'ın Kül Kedisi, Roger Rabbit, Pamuk Prenses, Yedi Cüceler Pinokyo gibi çizgi filmlerin yapımcısı Walt Disney'dir. Bu konuda Özon (1964) Disney ortalama Amerikalıya ölçü olarak yarattığı ve hepsi hayvanlardan oluşan çizgi filmlerine birer insan kişiliği verdini, hayvanlara insan davranışları vererek filmlerin konularında insanlara ders vermek amacı güttüğünü söyleyerek Walt Disney'i çağın La Fontaine'i ya da Ezop'u olarak göstermektedir.

Çocuklar aile içinde, medyada, okulda bir çok ortamda sürekli şiddete maruz kalmaktadırlar. Günümüzde çocuklara şiddet duygusunu en fazla televizyon aşılamaktadır. Özellikle çocukların severek izlediği çizgi filmlerde şiddet bariz şekilde görülmektedir. 1993 yılında ülkemizdeki beş büyük televizyonunda çocuklar için yayınlanan çizgi filmler şiddet açısından incelenmiş ve bu televizyonlarda çizgi filmlerdeki şiddet oranın %44.4 olduğu sonucuna varılmıştır. (Can, 1995) Şiddet ile teknoloji birleşerek ortaya yenilmesi imkansız, bütün güçlüklerin üstesinden gelebilen kahramanlar çıkarmış bu da çocukta şiddeti daha cazip hâle getirmiştir. Şiddet içeren filmlerin kahramanları doğaüstü güce sahip, çocuğun hayal dünyasını zorlayan, büyücü tiplerdir. Oskay (1992) bilim kurgu çizgi filmlerinin insanları korkulardan ve mitolojik kahramanlardan kurtarmayı hedefleyen aydınlanma felsefesinin reddi olduğunu, yeniden üstün insanı yarattığını, teknolojik ve bilimsel gelişmeler yeni mitler yaratmak için en elverişli araçlar hâline geldiğini vurgular. Fabl türünden yararlanarak yapılan çizgi filmlerde sistemli şiddet unsuru fazla olmamaktadır. Güler (1992) çizgi filmlerde hayvan karakterlerinin iki şekilde gerçekleştiğini söylemektedir. 1. Oyunun baş kahramanı olarak 2. İnsanlara yardımcı olarak.

Birinci şekildeki kullanımda, hayvanlar ya doğanın bir parçası olarak ya da olayların odak noktası olarak geçerler. Hayvanlar doğanın bir parçası olarak algılandığında, kendi özelliklerinden farklı olarak konuşabilir olmalarıdır. İnsanı simgeler özellikleri olur. Çizgi filmde hayvan karakterlerinin ikinci özelliği insana yardım etmeleridir. Doğrudan, haksızlığa karşı olanın yanında olmanın simgesini oluştururlar.

Ağzında sigara içen Red Kit yerine, fabl türünden uyarlanan çizgi filmlerin çocuğun ruh hâli için daha sağlıklı ortam sunacağı kesindir.

Fabllar Sinemaya Aktarılmaktadır.

Teknolojinin özellikle bilgisayarın gelişmesinden sonra, animasyon (canlandırma) gösterileri ayrı bir önem kazanmıştır. Televizyonda, reklam filmlerinde sıklıkla kullanılan animasyon tekniği ile fabl türü sinemaya

rahatlıkla adapte edilebilir. Bu türde Walt Disney güzel örnekler sunmuştur. Shrek, Köpekbalığı Hikâyesi, Aslan Kral, Kahraman İnekler, Pisi Kedi Kötü Ellerde, Bonbon İnek vb. bir çok film animasyon tekniği ile çekilmiş ve özellikle çocuklar tarafından çok tutulmuştur. Bu filmler fabl türünün bütün özelliklerini taşımamakla birlikte, çocuklara hayvan sevgisini aşılamak, onları doğa ile tanışmalarını ve hoşça vakit geçirmelerini sağlamak için iyi bir kaynak oluşturmaktadır. Bu tür çalışmaların artırılması çocukların gelişiminde olumlu etki yapacağı kesindir.

Sonuç

Edebiyat ve eğitim anlayışı içerisinde fabl türünün kendine özgü bir yeri vardır. Çok amaçlı kullanıma müsait olması, görselliğin katılmasıyla televizyon ekranına taşınabilirliği, içeriği ve farklı şahıs kadrosuyla zenginlik oluşturması çocuk eğitimi üzerinde farklı bir yere sahiptir.
Türkiye'de yayınlanan çizgi filmlerin hemen hemen hepsi yabancı kaynaklıdır. Gelişme çağındaki çocuklar bu çizgi filmler vasıtasıyla yabancı kültürle çok erken yaşta karşılaşarak dış kültürün olumsuz etkilerine maruz kalmaktadırlar. Kültür bakanlığı kendimize özgü çizgi filmlerin üretilmesine yönelik çalışmalar yapmalıdır. Televizyon yöneticilerinin çizgi film oynatırken, fabl ya da hayvan figürlerini içeren çizgi filmlere gösterimde öncelik verirlerse çocukların erken yaşta yabancı kültüre maruz kalmaları kısmen önlenmiş olur.

KAYNAKÇA:

Ana Britanica, (2004)8:425 İstanbul, Ana Yay.

Aydın, S. (1998). I. Sınıf Almanca ve Türkçe Ders Kitaplarının Karşılaştırılması, Dünya'da ve Türkiye'de Ana Dili Eğitimi Sempozyum Bildirileri, Ankara Üniversitesi Tömer Dil Öğretim Merkezi, Ankara : Tömer Yay.

Bacanlı, H.(1999). Sosyal Beceri Eğitimi, Ankara: Nobel Yay.

Beydaba, Kelile ve Dimne, Tercüme Doğrul, Ö.R.(1941) İstanbul, Kenan Mat.

Can, A.(1995). Okul Öncesi Çocuklara Yönelik Televizyon Programları İçinde Çizgi Filmlerin Çocukların Gelişimine ve İletişimine Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Çiftçi, H. (1999) Bir Fabl Olarak Fare ile Kedi Hikâyesinin Arkasındaki Mesaj, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı I: 25-33

Demirel, Ö. (1987. Eğitim Terimleri, Ankara

Derdiyok, İ.Ç, (2003) Sadi'nin Bostan'ı ve Ezop Masalları'nda Ortak Temalar, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12: 1-14

Gander, M. Gardiner H. (1995). Çocuk ve Ergen Gelişimi, Ankara: İmge Kitabevi

Gövsa, A., (1922) Bediî Terbiye İstanbul

GÜNEŞ, M.(2003)Zavallı Eşeğin Hikâyesi, Ankara: MEB

Gürel, Z. (1999) İ. Aleaddin Gövsa, Ankara: Kültür Bakanlığı

Güven, H., Bal, (2000). Dil Gelişimi ve Eğitimi, 0-6 Yaş Dönemlerindeki Çocuklar İçin Destekleyici Etkinlikler, İstanbul: Epsilen Yayınları
Hengirmen, M.(1993) Pend-nâme(Güvahî),Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Karlığı H. B., (1996) Gazali, Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi 13

Komisyon, (2004), İlköğretim Türkçe Dersi 1-5 Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu, Ankara: MEB

Kut, G. (1986) Mantıku't-tayr, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 6:142-143,

Morgan, M. (1995). Psikolojiye Giriş, Ankara: Hacettepe Yay.

Oğuzkan, F.(1997). Çocuk Edebiyatı, Ankara: Emel Matbaacılık

OSKAY, Ü. (1982) Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, Ankara: Anakara Üniversitesi SBF Yay.

ÖZON, N.(1964). Sinema El Kitabı, İstanbul: Elit Yayınları

Phaedrus, (1999). Ezop Masalları, Çeviren, Uzel T. Ankara:Öteki Matbaası

I. T.B.M.M.'nin Meşruiyeti – I. Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye Toplantıları ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanma Yeri Meselesi

Naim SÖNMEZ*

Özet: Kendini "Kurucu Meclis" olarak niteleyen I. T.B.M.M.'nin meşruiyeti açısından Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması ve -beklendiği gibi- işgalciler tarafından basılarak dağıtılması, ardından da kapatılması önemlidir. Bu bakımdan Heyet-i Temsiliye'nin (onun adına Mustafa Kemal'in), gerek İstanbul Hükümeti, gerek İstanbul'daki Heyet-i Temsiliye üyeleri ile sürdürdüğü haberleşme ve gerekse kendi içinde yaptığı görüşme ve tartışmalar değer kazanmaktadır. Bu süreç incelendiğinde, baştan itibaren Meclis'in Anadolu'da toplanması gerektiğini savunan M. Kemal, ilgililerle yaptığı haberleşme ve Heyet-i Temsiliye toplantılarında gözlediği havaya bağlı olarak bu fikrini bir süreliğine ertelediği görülmektedir. Oluşturduğu diğer seçeneğe yönelen Mustafa Kemal, I. T.B.M.M.'ni, ortaya çıkabilecek tartışmaları asgariye indirecek bir şekilde toplamayı başarmıştır.

Anahtar kelimeler: I.T.B.M.M., Meşruiyet, Kurucu Meclis, Heyet-i Temsiliye

Legitimacy of I. T.G.N.A.- I. Extented Representative Comitee Assembly and The Case of Last Ottoman Assembly

Abstract: Assembling of Last Ottoman Assembly in İstanbul from the aspect of Legitimacy of I. Turkish Grand National Assembly (I. T.G.N.A.) defining itself as "Constituent Assembly" and being dissolved by the occupants as expected, subsequently its being closed is essential. For this reason, the communication of Committee of Representation (Mustafa Kemal, on behalf of Committee of Representation) with both İstanbul Goverment and members of Committee of Representation İn İstanbul and their negotiation and arguments among themselves were getting appreciated. When this process was investigated, the was seen that Mustafa Kemal, who daimed the necessity of assembling of Assembly in Anatolia from the beginning, postponed his idea for a while in relation to his observation in Committee of Representation's Conventions and communication with the people concerned. Mustafa Kemal, who turned the other choice he formed, succeeded in assembling I. T.G.N.A. by minimizing the arguments to emerge.

Keywords: I.T.G.N.A., legitimacy, Constituonal Assembly, Committee of Representation.

* Yrd.Doç.Dr.,D.P.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve ülkenin işgale uğraması ile birlikte, genel ve sistemli olmaktan çok, tepkisel nitelikli direniş ve kurtuluş hareketleri de başlamıştı. Daha sonra bu hareketleri birleştirecek olun Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkması ve Amasya Tamimi'ni yayınlamasından itibaren Meclis'in açılarak, yasama ve denetleme işlerini yapması gerektiğini açıkça savunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa'nın, daha başlangıçtan itibaren Mebusan Meclisi'nin İstanbul dışında toplanması taraftarı olduğu da bilinmektedir. Henüz Erzurum Kongresi'nin toplandığı gün Refet Bey'in, telgrafında sorduğu soruya karşılık olmak üzere çektiği telgrafta;

> "Meclis-i Mebusan toplanmalıdır. Fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da. Bu husus kongrede tezekkür ve bunun üzerine teşebbüs edilecektir."

Diyor (Nutuk, 1999; Kansu, 1988)[1]; ancak Mazhar Müfit Kansu'nun kaydettiğine göre gerçekçi bir şekilde şunları da söylüyordu (Kansu, 1988):

> "Fakat bu hususta salahiyettar olanları ve efkar-ı umumiyeyi hakikaten imale etmedikçe bu fikir yürüyemez. Şu halde biz, İstanbul'da içtimaın mahzurlarını anlatmalıyız."

16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında yapılan genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantılarında Kazım Karabekir Paşa'nın, söylediğini iddia ettiği ve başlangıçtan itibaren Atatürk'ün yanında bulunmuş, yine aynı toplantılara katılmış olan Rauf Orbay'ın da hatıralarında desteklediği şu değerlendirme ve öngörü gerçekten dikkate değer (Karabekir (1), tarihsiz):

> "…Fakat milli bir hükümet etrafında halkımızı toplayabilmek için Meclis'in önce İstanbul'da toplanması lazım ve bizim için de faydalıdır. İşin olacağı şudur: İngilizler ve Padişah muhakkaktır ki, bu Meclis Anadolu'nun bilinçli direnişi zan ile bunu ortadan kaldıracaklardır. Ancak o zaman herkes bize hak verecek ve teşebbüslerimizde başarı mümkün olacak ve açık olarak milli hükümetimiz Anadolu'nun göbeğinde gün gibi doğabilecektir. Bugün İstanbul'da Milli Meclis'in yok edileceğini kabul edecekler ancak bizleriz. Fakat vak'anın tecellisi ile hakkımızı herkes teslim edecek, inat edenlerde ise kuvvet ve kudretleri kalmayacaktır."[2]

---

[1] Rauf Orbay da hatıralarında, M. Kemal ve Heyet-i Temsiliye üyelerinden çoğunun, Meclis'in İstanbul'da toplanmasını istemediklerini yazmaktadır. **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım I**, İstanbul, 1993, s.285.

[2] Kazım Karabekir diğer bir eserinde daha farklı cümlelerle bu değerlendirmeden bahsetmektedir: "İstanbul'da meclisin toplanmasını ben milli harekatımız hesabına daha hayırlı görüyorum. Çünkü milletin istiklalini bozacak bir sulhü Meclis-i Mebusan'ın kabul etmeyeceğine şüphe olmamalıdır. Hususiyle kongrelerde bu hususu celadetle müdafaa ve kabul eden birçok arkadaşımız bu sırada orada bulunacaklardır. Meclisin cebren dağıtılacağına ve hakaretlere maruz kalacağına şüphem yoktur. O zaman milli meclisimizin kendiliğinden Anadolu'da toplanacağı tabii olur. Artık hadiseyi gözüyle gören millet de bize yardımcı olur." **İstiklal**

İster bu şekilde söylenmiş, ister biraz farklılıklarla aktarılmış olsun bu değerlendirme ve öngörü, sanki olayların olabilirliği detaylarına kadar hesaplanmış ve öyle ortaya konmuştur. Zaten son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılması, basılması, kapatılması ve sonraki olaylar da tam bu minvalde gelişmiştir. Hatta Kazım Karabekir, daha da ileri giderek, B.M.M.'nin açıldığı günler ile ilgili olarak, kendisinin gelişmeleri önceden gördüğünü ve Sivas'taki toplantılarda ileri sürdüğü görüşlerin aksine davranılsaydı, belki milletvekillerini Ankara'da toplama ve bir milli hükümet kurma konusunda başarılı olunamayacağını iddia etmektedir (Karabekir (1), 1988). Buna karşılık M. Kemal de, bu konuya dair;

> "Ben Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağılacağını, kesin olarak bekliyordum. Böyle bir durum karşısında alınacak tedbiri kararlaştırmıştım. Hazırlığımız ve gerekli düzenlemelerimiz de başlamıştı: Ankara'da toplanmak." Demektedir (Nutuk, 1999).

Mebusan Meclisi'nin bilinen şartlarda açılması ve bilinen şekilde sona ermesi, I. T.B.M.M.'nin üzerinde kopabilecek tartışmaları son derece hafifletmiştir. Yani I. Meclis'in "meşruiyet"inde çok önemli bir kilometre taşıdır. Şayet biz "iktidar"ı, genel ve geniş anlamda, başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme olanağı (Kapani, 1999); "siyasal iktidar"ı da ülkenin ve toplumun bütünü üzerinde geçerli olan iktidar olarak tanımlıyor (Kapani, 1999); siyasal iktidarın ayırt edici nitelikleri arasında rıza-itaati bünyesinde barındırmasına özel bir önem atfediyor ve özellikle rızadan doğan itaat unsurunu, meşruluğu siyasal iktidarın temeline yerleştiriyorsak (Bayram, 2003) bu değerlendirme ve tahminler daha bir önem kazanmaktadır.

Bizim bu çalışmada işleyeceğimiz konu, daha çok, iktidarı ele geçirme sürecidir. Daha başka bir ifade ile, mevcut -yasal- iktidarın karşısında I. T.B.M.M.'nin iktidarı elde etme, buna paralel olarak da gerekli yerlerde (halk, İslam alemi) sürdürülen faaliyetler ile meşruluğun sağlanmasıdır. Çıkış noktamız ise I. T.B.M.M.'nin toplanma sürecidir. Son Osmanlı

Harbimizin Esasları, İstanbul, 1995, s.185. Rauf Orbay da hatıralarında bu değerlendirmeyi biraz daha farklı vermektedir: "…Fakat Milli Hükümetin muvaffakiyetle kurulması için, Meclisin evvela İstanbul'da toplanması zaruridir. Bu meclisin ömür ve istikbali yoktur. Meclis toplandı diye, İtilaf Devletleri hakkımızda verdikleri kararı değiştirecek değillerdir. Aksine, Kuvayı Milliye'nin muhassalası sayacakları mebusları, bilhassa İngilizler ilk fırsatta yakalayıp süreceklerdir. İşte o gün Milli Hükûmetin en iyi şekilde kurulabileceği gündür. Çünkü namus ve haysiyet sahibi her insanın anlayabileceği vaziyet hasıl olacak, Padişah ve hükûmetinin hıyaneti, hiç değilse hamakati herkesçe kabul edilecek ve Milli Hükûmetimiz Anadolu'nun göbeğinde güneş gibi doğacaktır. Fakat o zaman da Eskişehir tehlikelidir. Ankara'nın batısına çekilmek muvafık olur." Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.288**.**

Mebusan Meclisi'nin toplanma yeri konusunda, 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında yapılan toplantı ve bu toplantıda ortaya konulan görüşler ve sonunda varılan kararlar son derece önemlidir. Bu bakımdan bu sürecin, 16 Kasım 1919'da başlayan "genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantıları"ndan itibaren incelenmesinde yarar görmekteyiz[3].

Heyet-i Temsiliye'nin (Mustafa Kemal) Bazı Komutan, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve İstanbul Hükümeti ile Görüşmeleri

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 arasında toplanan Erzurum ve 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde faaliyet gösteren Sivas Kongreleri'nde Meclis'in toplanması meselesi ele alınmış, ancak her iki kongrenin Beyanname ve Nizamnamesi'nde sadece "Milli Meclis'in toplanması gerektiği ve hükümet icraatlarının denetlenmesi" yer almıştır (Akşin, 1998).

Diğer taraftan Erzurum Kongresi'nde kurulup Sivas Kongresi'nde yeni üyelerle takviye edilmiş olan Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da, merkezi hükümet aleyhine nüfuz alanını genişletme niyet ve faaliyetini göstermeye başlamış; sonrasında ise bunu hızlandırmıştı. Hatta, İstanbul ile iletişimin (telgraf) kesilmesi üzerine İstanbul Hükümeti (istifa etmiş olan Ferit Paşa hükümetinin yerine kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti) ile 20-22 Ekim tarihlerinde Amasya'da görüşme yapılmış ve genel itibariyle ve bazı şartlarla istekler kabul ettirilmişti. Bunlardan biri de baştan itibaren üzerinde, ısrarla ve adeta "varlık sebebi" olarak durulan, meclisin açılması ve hükümet uygulamalarının meclis vasıtası ile denetlenmesi idi. Burada dikkat çekilmesi gereken durum, 2 Ekim 1919'da istifa eden Damat Ferit hükümetinin yerine kurulan Ali Rıza Paşa hükümetiyle ve onun teklifi üzerine yüz yüze görüşmek için Amasya'da bir toplantının kararlaştırılması ve henüz bunun hazırlıkları sürerken M. Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'na çekmiş olduğu telgraftır. Bu telgrafın tarihi 13 Ekim, cevap telgrafının tarihi de 20 Ekim 1919'dur (Nutuk, 1999; Kansu, 1988). Daha Amasya Mülakatı'nın hazırlık ve görüşmeleri sürerken Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal Paşa, "İstanbul'da Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay Şevket Bey"e yazdığı telgrafta, bir buçuk aya kadar seçimlerin bitirilip meclisin açılacağını, meclisin iç ve dış düşmanlara karşı güvenli bir şekilde görev yapabilmesi için İstanbul'un durumunu, bir İtilaf

[3] Heyet-i Temsiliye'nin Erzurum Kongresi'nde dokuz, Sivas Kongresi'ndeki eklemelerle on altı kişiden oluştuğu, buna karşılık toplantıların ve kararların genellikle beş-altı, en fazla on kişi ile gerçekleştirildiği bilinmektedir. Ancak 16-28 Kasım 1919 toplantılarının, Heyet-i Temsiliye üyeleri olmamakla birlikte, bazı komutan ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idarecilerinin davet edilmesi ve geniş bir katılımla yapılması söz konusudur. Bu bakımdan biz bu toplantıları, "Genişletilmiş" şeklinde nitelemeyi uygun bulduk.

saldırısı ihtimalini ve bunun için alınabilecek savunma tedbirlerini sormaktadır. Albay Şevket Bey ise cevabında; meclisin toplanmasında hiçbir sakınca ve tehlike olmadığını, İtilaf Devletleri'nin, kamuoyu ve hatta bazı iç düşmanlar tarafından, meclise yapılacak herhangi bir saldırının iyi etki bırakmayacağı yolunda uyarıldıklarından buna kalkışmayacaklarını belirtmektedir. Ancak İtilaf Devletleri'nin M. Kemal gibi bazı tanınmış kişilere saldırabileceklerini, bu bakımdan M. Kemal , Ali Fuat , Refet Paşalar ve Rauf Bey gibi yöneticilerin her ihtimale karşılık barışa kadar İstanbul'a gelme, milletvekili olma ve hatta -tekrar- askerliğe dönme haberlerinin yalanlattırılmasının ve büyük vatan görevini yapan Kuva-yı Milliye'nin idare edilmeye devam edilmesinin elzem olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca İstanbul'da teşkilat olarak güçlü olduklarını ve gerekli önlemleri aldıklarını bildirmektedir.

Yine Albay Şevket Bey'den, Vasıf imzasıyla gelen 30 Ekim tarihli telgrafta (Nutuk, 1999; Kansu 1988), Mebusan Meclisi'nin kesinlikle İstanbul'da toplanması gereğine işaret edilmekte, bunun hem siyasetin zorlayıcılığı ve hem de ülkenin mukadderatı gereği olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca M. Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beylerin[4], güvenlik gerekçesiyle İstanbul'a gelmemeleri, Sadrazam'ın, Meclisin vicdan huzuru içinde ve meşrutiyet kurallarına uygun karar alabilmesi için, bu üç isim dışındakilerin güvenliğini yabancılara karşı söz alarak vaad ettiği belirtilmektedir. Bunların milletvekili olmaları durumunda izinli olarak İstanbul dışında kalmaları da tavsiye edilmektedir. Ayrıca telgrafta, İstanbul hükümetinin bazı üyelerinin, sanıldığının aksine uyumlu oldukları ve –biraz önce verilen tavsiyeler konusunda- görüş birliği içinde bulunduklarını; ayrıca hükümetin, yapılacak olan antlaşmada azınlık hakları bakımından nisbi temsili kabul etmek zorunda olduğunu, buna dayanarak azınlıkların temsil edilmesini sağlamak üzere, meclisin dağıtılıp tekrar toplanacağı söylentilerinin olduğunu, bunun için de *"hazırlıklı/ dikkatli"*[5] olunması ifade edilmektedir. Ayrıca gerçekten iyi niyetli olan mevcut hükümetin korunması gerektiği, aksi takdirde İngiliz yardakçılarının hükümeti devirerek yerine "eski soydan" bir hükümet getirmek için çok çalıştıkları belirtiliyor; seçimlerde, "seçkin kişilerin", "mümkün mertebe sosyalistler ve bazı temiz Hürriyet ve İtilafçıların çıkarılması", buna karşılık "lekeli ve bilinen İttihatçıların ihmal edilmesi" tavsiye ediliyordu.

Tavsiye ve görüş bildirmenin ötesinde bir üslup içeren bu telgraflara karşılık Albay Şevki Bey'e 1 Kasım 1919, Vasıf Bey'e de 4 Kasım (Nutuk, 1999;

---

[4] Bir önceki telgrafta dört isim sayıldıktan sonra "gibi" kelimesi ile listenin sonu açık bırakılmakta iken burada net bir şekilde üç isim verilmekte önceki listeden M. Kemal Paşa ve Rauf Bey'e ek olarak Bekir Sami Bey'den bahsedilmektedir.

[5] Tırnak içerisinde ve italik verilen kelimeler tarafımızdan eklenmiştir.

Kansu, 1988) tarihli telgraflar gönderilmiştir. Bunlardan ilkinde "Meclis'in İstanbul'da toplanmasının tamamen tehlikeli ve sakıncalı olduğu" belirtildikten sonra bunun gerekçeleri ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Buna göre millet ve memleketin kaderi hakkında söz söyleyecek milletvekillerinin mutlak güvenliği olan bir yerde toplanmalarının şart olduğu; buna karşılık sıradan mitinge bile izin verilmeyen, ancak camilerinde durumdan şikayet edilebilen ve özellikle İngilizlerin her türlü etkisi altında bulunan İstanbul'da, hür bir Meclis'in toplanmasının imkan dışı görüldüğü bildirilmektedir. Meclis'in İstanbul dışında toplanmasının bazı propagandalara yol açacağının da belli olduğu; bu propagandaları yapacak olanların ise başta Venizelos olmak üzere, milletvekillerinin güvenli bir yerde karar almalarından endişelenen İtilafçılar olacağını; buna karşılık Meclis'in İstanbul dışında toplanması ile milletin, hilafet merkezi ve saltanatı tehlikede saydığını, işgali tanımadığını ve kabul etmediğini bütün İslam ve dünya kamuoyuna fiilen göstermiş olacağını ileri sürmektedir. Telgrafın bir başka yerinde de, milleti temsil eden heyetin İstanbul dışında toplanmasının, Saltanat ve Hilafetin merkezinden ayrılmak anlamına gelmeyeceği, Padişah'ın eğer isterse açış için bir vekil tayin edebileceği belirtilmiştir. Bundan başka, gelen telgraftaki gelişme ve fikirlere cevap niteliğinde bazı görüşler kaydedilmiştir. İkinci yani Vasıf Bey'e gönderilen telgrafta da, İstanbul'daki hükümette yer alan bazı şahıslar hakkındaki görüş ve izlenimler[6], Milletvekili olmamaları veya milletvekili olmaları halinde de güvenliklerinin sağlanamayacağı gerekçesiyle İstanbul'a gelmeleri istenmeyen kişiler hakkındaki görüşler ile diğer cevap niteliğindeki cümleler yer almaktadır.

Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal Paşa bir yandan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul kanadıyla görüşmelerini sürdürürken diğer taraftan da İstanbul'daki hükümette görevli ve Milli Harekete yakın olduğu düşünülen üyelerle ve ayrıca Anadolu'nun diğer yerlerinde bulunan Cemiyet ve komutanlarla devamlı iletişim içerisinde idi. Bu çerçevede 29 Ekim 1919 günü, Meclisi'in toplanma yeri, Meclis'in toplanmasından sonra Heyet-i Temsiliye'nin durum ve faaliyetleri ve Paris barış konferansını görüşmek üzere 7-10 Kasım 1919 arasında Sivas'ta bulunmaları 20., 15., 12. ve 13. Kolordu Komutanlarına iletilmiş (Nutuk, 1999; Kansu, 1988; Karabekir (1), Tarihsiz), diğer yandan da Edirne, Balıkesir, Bandırma, Bursa ve Diyarbakır'daki komutanlara da "bölgelerinin uzaklığı veya önemi"

[6] Bu kişiler hakkında öne sürülen görüşler ile çağırılması üzerine Sivas'a gelerek 27 Kasım 1919 tarihindeki toplantıya katılan Vasıf Bey'in, diğer Heyet-i Temsiliye üyelerine yine bu kimseler hakkında verdiği bilgilerin paralellik gösterdiği dikkat çekici bir durumdur. Bkz. Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara, 1975, s.127-149.

dolayısıyla çağırılmadıkları, ancak kendilerinin görüşme konuları hakkındaki fikirlerinin alınacağı bildirilmiştir (Nutuk, 1999; Kansu, 1988).

Bu sırada İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile M. Kemal Paşa'nın telgraf haberleşmesi devam etmektedir. Bu meyanda Cemal Paşa, 4/5 Kasım 1919 tarihli telgrafında (Nutuk, 1999), seçimlere Müdafaa-i Hukuk mensuplarının müdahalede bulunmalarından şikayet ettikten sonra "tekrarına gerek olmayan sebeplerden dolayı Meclis-i Mebusan'ın, başkentten başka bir yerde toplanmasının çeşitli iç ve dış sakınca ve kötülükleri davet edeceğinden, Meclis'in İstanbul'da toplanması ülkenin hayati faydalarının gereğindendir" demektedir. Buna hemen 5 Kasım'da verilen cevapta ise aynen şöyle denilmektedir (Nutuk I-III, 1999):

> "Mahal-i içtima hakkındaki nokta-i nazarda hükümetin sebatında isabet veya adem-i isabet olduğunu, zaman ve vakayi ispat edecektir. Bu babdaki son mütalaatımızın, merakizden alınacak cevaplar üzerine arzedileceğini bildirmiştik."

Aynı konuda Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan, Vasıf imzalı ve 6 Kasım tarihli bir telgraf gelmiştir (Nutuk, I-III, 1999). Bu telgrafta Vasıf Bey, Meclis'in İstanbul dışında toplanmasının siyasi, idari sakıncaları olduğunu, ayrıca toplanma imkanının olmadığını; çünkü milletvekillerinin büyük bölümü bu düşüncede olsa da önemli bir bölümünün de buna karşı olarak kanun ve siyasi-idari sakıncalara dayanarak İstanbul'da toplanmasında ısrar edeceklerini belirttikten sonra, "Hükümet ve Âyanın da tamamen ve istisnasız" bu fikirde olduklarını ileri sürmektedir. "O halde dışarıda kim ve ne şekilde toplanabilir?" şeklinde bir sorudan sonra, meclisin serbestliğinin temin edilmesi meselesinin kendisini de üzdüğünü, ancak zorunluluğun duyguya hakim olduğunu ve bu konudaki "olumlu" cevaplarının kabineye acilen bildirilmesini istemektedir.

Meclis'in toplanma yeri hakkında Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile telgraf aracılığı ile sürdürülen görüşmeler sırasında M. Kemal Paşa, İstanbul'da merkezi hükümetin etkisine girmiş gibi bir görüntü veren (Kara) Vasıf Bey'den, 7 Kasım 1919 tarihli telgrafla, "seri" bir şekilde Sivas'a gelmesini istemiştir (Nutuk, 1999; Kansu, 1988)[7]. (Kara) Vasıf Bey'in, -Sivas'ta genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantıları sürerken- 19 Kasım tarihli bir telgrafı gelmiştir (Nutuk I-III, 1999;Kansu, 1988). Bu telgrafta Vasıf Bey, Meclis'in İstanbul'da toplanmasında, milletvekillerinin öne süreceği görüşler dolayısıyla hiçbir tehlike düşünülemeyeceğini, meclisteki milletvekillerinin,

[7] Kara Vasıf bu 7 Kasım 1919 tarihli "seri" çağrıya, ancak Heyet-i Temsiliye toplantılarının son iki gününde, yani 27-28 Kasım 1919 tarihinde Sivas'ta bulunarak cevap vermiştir.

hükümeti bazı olumsuz hareketlerden alıkoyması halinde İtilaf devletlerini gücendireceğini, barış konferansında da bazı olumsuz kararların alınması durumunda hükümetin, ya bunu kabul veya reddedeceğini; bu durumda ise Meclis ister içeride ister dışarıda olsun Padişah tarafından dağıtılacağını ve kendi düşüncesine uygun bir hükümeti iş başına getireceğini ifade ettikten sonra "Kuva-yı Milliye ile aynı görüşte olan Meclis, Padişaha karşı düşmanlık gösterirse Anadolu kimin arkasından gider… bunu iyice tartıp…Meclisi Anadolu'da toplamak düşüncesinden vazgeçmek bir vatan görevidir fikrindeyiz" demiştir.

Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye Toplantıları

Meclis'in toplanma yeri meselesi Heyet-i Temsiliye'yi, İstanbul'da yeni hükümetin kurulmasından itibaren meşgul ettiği anlaşılmaktadır[8]. Heyet-i Temsiliye'nin 22 Ekim 1919 tarihindeki, Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli beyanname maddelerinin görüşüldüğü toplantısında, Meclis'in İstanbul'da, ancak güvenlik ve serbestliğin tam olarak sağlanması halinde toplanması gerektiği, bunun ise yabancıların işgali altında olması sebebiyle pek mümkün görülmediği, buna bağlı olarak da Almanya ve Fransa'da olduğu gibi, barışın yapılmasına kadar Meclis'in, hükümetin uygun göreceği Anadolu'nun emin bir yerinde toplanması uygun görülmüştür (Baykal, 1974).

25 Ekim 1919 tarihindeki toplantıda ise çok ilginç bir karar alındığı görülmektedir (Baykal, 1974)[9]:

> "Salih Paşa ile cereyan eden müzakerât bizce beyannâmede nizamnâmelerde tanzim olunan esasatın hükûmetçe takip olunacak bir program halinde de tedkik ve tefsirine ma'tuf olmuş, ezcümle Meclis-i Millinin emin bir mahalde içtimâı şart olarak kabul edilmiş, bu emniyetin İstanbul'da te'mini imkânı bulunamadığı halde Anadolu'nun emin bir mahallinde içtimâı muvafık görülmüştür. Kabinedeki diğer zevâtın bilhassa Zat-ı Hazret-i Padişahînin muvafakatlarındaki müşkilât vârid-i hatır oldu. Israrları halinde kabinenin sukutu ve padişah ile aynı maksada hâdim intihap edeceği kabine ile yeniden mücadeleye girilmesini icap edeceğinden şimdiden o havalide fikren ve fi'len istihzârât-ı lâzimede bulunulması lâzimedendir."

İşte Mustafa Kemal Paşa, bir yandan İstanbul Hükümeti üyeleri ve İstanbul'da bulunan Heyet-i Temsiliye üyesi Vasıf Bey ile bu konudaki görüşmelerini sürdürürken, bazı komutanları, Sivas'taki toplantılara davet

---

[8] Elimizde sadece 16-28 Kasım 1919 toplantılarının tutanakları bulunduğundan, görüşmelerin ayrıntılarını bilemiyoruz. Ancak Heyet-i Temsiliye'nin kararlarından, bu konunun hep gündemde olduğunu anlaşılmaktadır.

[9] Mustafa Kemal Paşa muhtemelen bu toplantı ve karar üzerine İstanbul ve Anadolu'daki kamuoyu ve havayı yoklamak üzere Müdafaa-i Hukuk Merkez İdareleri ve komutanlarla yazışma ve toplantı yapmak üzere harekete geçmiştir.

etmiştir. Bundaki amaç muhtemelen, kendi görüşü olan Meclis'in Anadolu'da toplanması düşüncesine, İstanbul ve Heyet-i Temsiliye'den alamadığı desteği komutanlardan almaktır.

Bu bağlamda M. Kemal Paşa'nın daveti üzerine gerçekleşen genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantılarının ana gündem maddesi "Mebusan Meclisi'nin toplanma yeri meselesi", 16 Kasım 1919 tarihindeki ikinci oturumda ele alınmıştır. 17 Kasım'dan itibaren 28 Kasım'a kadar süren toplantılarda ise Meclis'in toplanmasından sonra alınacak tedbirler ile Heyet-i Temsiliye'nin durumu görüşülmüştür.

Bu toplantılara katılan Heyet-i Temsiliye üyeleri şunlardır: Mustafa Kemal Paşa (Heyet-i Temsiliye Reisi), Rauf Bey, Bekir Sami Bey[10], (Kara) Vasıf Bey[11], Hakkı Behiç Bey, Ömer Mümtaz Bey, Mahzar Müfit Bey, Raitpzade Mustafa Bey[12], Hoca Efendi (İğdemir, 1975)[13].

Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantılarına çağrılmaları üzerine katılan kişiler ise şunlardır: Kazım (Karabekir) Paşa (15, Kolordu Komutanı), Ali Fuat Paşa (20. Kolordu Komutanı), (Çolak) Selahattin Bey (3. Kolordu Komutanı), Şemsi (Şemsettin) Bey (12. Kolordu Komutanı yerine Kurmay Başkanı)[14], Haydar Bey (Van Valisi), Süreyya Bey, Ahmet Rüstem Bey

[10] Bekir Sami Bey, baştan itibaren toplantılara katılmış ve Meclis'in toplanma yeri hakkındaki görüşünü yazılı bir şekilde bildirmiştir.

[11] (Kara) Vasıf Bey, bir İttihatçı ve o sıralarda Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul temsilcisi pozisyonundadır. Vasıf Bey, Heyet-i Temsiliye tarafından 15 Ekim 1919 tarihinde "Başkent ile Heyet-i Temsiliye arasında ilişki ve irtibatın sağlanması ve korunması için" görevlendirilmiştir. Baykal, s.22. Daha önce de işlediğimiz gibi Meclis'in toplanma yeri konusunda M. Kemal Paşa ile görüş ayrılığına düşmüş ve M. Kemal Paşa'nın 7 Kasım 1919'daki daveti üzerine 27 Kasım günü her iki oturuma da ve 28 Kasım 1919 günü ilk oturuma katılmış; ikinci oturuma ya katılmamış veya hiç söz alıp konuşmamıştır.

[12] Mustafa Bey 16 Kasım'daki toplantının ikinci oturumunda, asıl gündem maddesine geçildiğinde ve M. Kemal Paşa'nın kendisine söz vermesi üzerine, bir kez konuşmuştur.

[13] İğdemir bu kişinin muhtemelen Heyet-i Temsiliye üyesi Hoca Raif Efendi olduğunu ve adının bir kere 28 Kasım toplantısında, tutanağın baş kısmında yer alan listede bulunduğunu belirtmektedir. Hoca Efendi'nin adı 18 Kasım'daki toplantıya katılanlar arasında geçmektedir ve hiç konuşma yapmamıştır

[14] Şemsettin Bey'in adı, 26 Kasım'daki toplantılarda geçmekte ve iki defa konuştuğu görülmektedir.

(Eski Washington Büyük Elçisi)[15], Hilmi (Menteşe Mutasarrıfı), Hüsrev Bey, Reşit Paşa (Sivas Valisi)[16].

Görüldüğü gibi, Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantılarına, dokuzu Heyet-i Temsiliye üyesi, dördü komutan ve altısı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri temsilcileri olmak üzere on dokuz kişi katılmıştır. Ancak bunların tamamı her toplantıya katılmış değildir. Kimisi sonradan gelerek, kimisi de Sivas'ta oldukları halde toplantılara zaman zaman iştirak etmişlerdir.Toplantıların en devamlı üyeleri Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa ve Ahmet Rüstem Bey'dir. Bunlar bütün toplantılara katılmışlardır. En devamsız üyeler ise birer katılım ile Ratipzade Mustafa Bey, Hoca (Raif) Efendi, Şemsettin Bey ve Reşit Paşa'dır.

İlki 16 Kasım, sonuncusu da 28 Kasım 1919'da olmak üzere on toplantı yapılmıştır. Bunlardan altısı iki, dördü tek oturumlu olarak yapılmış, 28 Kasım'daki toplantıda ise bir de gizli oturum gerçekleştirilmiştir. Tam katılımlı toplantı hiç yapılamamıştır. En fazla katılım ile (15) 18 Kasım'daki, en az katılım ile de (7)[17] 27 Kasım'daki toplantı gerçekleştirilmiştir. Genellikle toplantılar 11-12 kişinin katılımları ile olmuştur.

Heyet-i Temsiliye'nin, 16 Kasım 1919'daki toplantısında, ana gündem maddesi Mebusan Meclisi'nin toplanma yeri[18] olmakla birlikte, ilk oturumda Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'ya egemen olma ve İstanbul Hükümeti'nin buna engelleme çabaları ele alınmıştır. Mesela, Heyet-i Temsiliye Başkanı M. Kemal Paşa, Sadrazam Damat Ferit Paşa zamanında görevinden alınan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın yerine, yeni hükümetin bu hatayı düzelteceğine söz vermiş olmasına rağmen Fevzi Paşa'nın tayin edildiğini belirttikten sonra, bu konuda ne yapılabileceğini sormuş ve aralarında -Amasya'da- yapılan anlaşmanın hiçbir noktasının yerine getirmeyerek -niyetlerini- fiilen ispat ettiklerinden şikayet etmektedir (İğdemir, 1975). Bu konuda görüş bildiren diğer katılımcılar, kararı düzelttirmek, dikkatlerini çekmek, bu atamayı şiddetle reddetmek, sebebini sorup bu uygulamanın

[15] A. Rüstem Bey de Bekir Sami Bey gibi, konu hakkındaki görüşünü yazılı olarak vermiştir.
[16] Reşit Paşa da 18 Kasım toplantısına katılmış ve bir kere konuşmuştur.
[17] Bu oturum, genellikle İstanbul'dan gelen Vasıf Bey'in kurulu bilgilendirmesi şeklinde gerçekleşmiştir.Bilgilendirme ise genellikle M. Kemal Paşa ve Vasıf Bey arasında geçtiği, ayrıca başlangıçta katılanların isim listesi verilmediği için katılımın bu şekilde ortaya çıkması mümkündür.
[18] Meclisin toplanma yeri konusu ağırlıklı olarak 16 Kasım günü ikinci oturumda ele alınmış, bir mutabakat sağlanmış, sonraki günlerde ise bu doğrultuda alınacak olan tedbirler görüşülmüştür.

kendilerini endişeye düşürdüğünün ihsas ettirilmesi gibi öneriler getirmişlerdir (İğdemir, 1974). Bu arada Mustafa Kemal'in yapmış olduğu değerlendirme, Heyet-i Temsiliye ve Anadolu hareketinin nazik durum ve konumunu, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu ile ilişki kurma nedeni ve karşılıklı güvensizliği göstermesi bakımından önemlidir (İğdemir, 1975)[19]. Yani her adımın dikkatli ve sonuçları hesap edilerek atılması, aksi takdirde karşı tarafın elinin güçleneceği ve bunun aleyhte kullanılacağı muhakkaktır. Dolayısıyla Heyet-i Temsiliye Anadolu'da bir oranda sağladığı avantajın sağlam ve sağlıklı bir gelişme içerisinde olmadığını bilmekte ve bunun sıkıntısını hissetmektedir. Sonuç olarak atama sorununun merkezi hükümetten sorulması kararlaştırılmıştır.

16 Kasım 1919'daki toplantının ikinci oturumunda asıl gündem maddesi ele alınmıştır. Bu konuda Başkan M. Kemal Paşa İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk taraftarı bazı kimselerin görüşlerini, meclisin İstanbul'da toplanması yönünde açıkladıklarını, ancak önemli olanın kendi görüşleri ile kamuoyunun eğilimlerinin belirlenmesi olduğunu ifade ederek, kamuoyunun eğilimlerini öğrenmek için bazı kumandanlar ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin merkez kurullarından fikir istediklerini belirtmiştir. Buna göre, bunların bir kısmı İstanbul'da, bir kısmı da İstanbul dışında toplanmasının uygun olduğunu belirtmişler, bazıları ise fikir açıklamamışlardır. Bunlardan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum şubesi bazı şartlarla Meclis'in İstanbul dışında toplanmasını kabul ederken, Bandırma'da bulunan Tümen Komutanı Kazım (Özalp) Bey ise başlangıçta İstanbul'da sonra da hükümetin oluruyla İstanbul dışında toplanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu durumda kamuoyunun eğilimlerini belirleyebilecek şekilde bir haber alınamadığı ve bu şekilde görüşmelerin yapılabileceği M. Kemal Paşa tarafından belirtilmiş, daha sonra da toplantıya katılanların konu hakkındaki düşünceleri sorulmuştur (İğdemir, 1974). Bunun üzerine üyeler sırayla görüşlerini açıklamışlardır. Bunlar sırasıyla, (Ratipzade) Mustafa Bey, Süreyya Bey, (Ömer) Mümtaz Bey, Hakkı Behiç Bey, Haydar Bey, -yazılı olarak- Bekir Sami Bey, Selahattin Bey, Kazım Karabekir Paşa, (Ali) Fuat Paşa, Rauf Bey, -yazılı olarak- (Ahmet) Rüstem Bey, Mazhar (Müfit) Bey'dir.

---

[19] "Malum-ı âlinizdir ki kabine 'biz sizinle itilaf yaptık. Ya siz varsınız, ya biz varız; o halde bizim icraatımıza ef'al ve harekatımıza müdahale etmeyeceksiniz. Bize emniyet ve itimadınız varsa bu tayine ve bu gibi icraata müdahale etmemekliğiniz iktiza eder' diyebilir. Müdahale edersek onları kontrol eden bir heyet halinde kalacağız. Kendilerine şüphe ettirir. Esasen mesele gayet naziktir. Hükümete emniyet ve itimat meselesidir. Kendilerine olan itimadımızın şüphe ile karışması, binnetice bu emr-i vakii reddetmek iktiza eder."

Açıklanan görüşlerden, üyelerin de bu konudaki kararlarının net olmadığı görülmektedir. Çünkü fikirlerini açıklayan katılımcılar genellikle, Meclis'in İstanbul'da toplanması halinde nasıl bir baskı altında kalacağı ve akıbeti; Anadolu'da toplanması halinde de ortaya çıkabilecek sakıncalar üzerinde durmuşlardır. İlk olarak söz verilen (Ratipzade) Mustafa Bey, bağımsız bir yerde olur ve milletvekilleri tam serbestlikle fikirlerini açıklarlarsa millete faydalı olabileceklerini, baskı altında karar almak zorunda kalırlarsa (faydalı) olmayacağını; bunun da İstanbul'da olmayacağını belirttikten sonra İstanbul dışında da olamayacağını, sebep olarak ise Ayan'ın gelmeyeceği, bu durumda da Meclis'in, Milli Meclis olmaktan çıkıp sadece Meclis-i Mebusan halini alacağı, ayrıca milletvekillerini de tamamen toplamanın mümkün olamayacağını ileri sürmüştür. Buna dayanarak da güvenli bir şekilde İstanbul'da toplanması görüşünde olduğunu açıklamıştır (İğdemir, 1974)[20].

Süreyya Bey, Meclis'in taşrada toplanmasının çıkarlara daha uygun olabileceğini, ancak bunun da -Ayan'ın gelmeyecek olması sebebiyle- zor olduğunu, seçimlerden sonra bu konunun milletvekillerine de sorulması ve onlar İstanbul'u tercih ederlerse (orada toplanması gerektiğini), Ayan'ın gelmemesi durumunda Meclis-i Mebusan değil, "milli kuvvet" olacağını ileri sürmüştür. M. Kemal Paşa'nın *"henüz bir karar veremiyorsunuz"* sözü üzerine ise, dışarıda toplanması taraftarı olduğunu, ancak bunu da şüpheli gördüğünü ifade etmiştir (İğdemir, 1974).

(Ömer) Mümtaz Bey ise mevcut duruma göre Meclis'in İstanbul'da toplanmasının kesinlikle uygun olmadığını, İstanbul dışında toplanmasının güçlüklerini takdir ettiğini, ancak güçlüklerin göğüslenerek bunun yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Ardından İstanbul'da toplanmasının esaret olduğunu, bu durumda da konuşma serbestliğinin olmayacağını ve kontrol altında bir Meclis'in ortaya çıkacağını, en küçük ayrıntıda dahi yabancı baskı ve müdahalesi altındaki bir hükümetin bulunduğu bir başkentte, İstanbul'da toplanmanın düşünülemeyeceğini, taşradaki güçlükleri göze alan ve göğüsleyen bir çare bulunması gerektiğini ileri sürmüştür. M. Kemal Paşa'nın *"Hariçte olabilir mi?"* sorusuna karşılık da, (usul gereği) Ayan ve Milletvekillerinin birlikte toplanması gerektiği, İstanbul dışında toplanmasının sakıncalarından birincisinin Ayan'ın gelmeyecek olması, ikincisinin de milletvekillerinin toplanması, yani onların da büyük çoğunluğunun orada bulunmaları sebebiyle gelmeme ihtimalinin büyük olduğunu ve bu durumda gerekli çoğunluğun sağlanamayacağını belirterek, kendisinin dışarıda toplanması taraftarı olduğunu, ancak -bunun da-

[20] Mustafa Bey konuşmasının sonunda birtakım müphem sözler de sarfetmiştir: "Emniyet tesisi bu şerait altında mümkün olmayacaktır. Mebusan İstanbul'da içtima edebilir nafi olamaz. Kütahya'da olamaz."

zorluklarını ortaya koyduğunu, dolayısıyla ikisinin ortasının bulunması gerektiğini öne sürmüştür (İğdemir, 1974).

Milli Meclis'in, Mebusan ve Ayan'dan oluşan bir parlamento olduğundan, esasen İstanbul'da olup, taşrada görev yapamayacağı görüşünde olduğunu belirterek konuşmasına başlayan Hakkı Behiç Bey, böyle hayati ve esaslı kararlar alacak bir meclisin her türlü tehdit baskısından uzak olması gerektiğini, (bu bakımdan) İstanbul'da Meclis görüşmelerinin sağlıklı olamayacağını öne sürerek, İstanbul dışında toplanmasında ise bir diğer sakınca bulunduğunu, Ayan'ın katılımı mümkün olsa bile, yasal bazı teşrifatın, hükümet, Ayan ve Meclis arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkaracağını iddia etmiştir. Bunun ise Meclis'in feshedilmesine sebep olacağını ve bunun da sonucunda Meclis'in bir "İhtilal Meclisi" olacağını öne sürmüş ve şu dikkate değer öneriyi getirmiştir: Meseleyi, daha esaslı ele alarak yalnız bir Milli Meclis düşünülmesi ve İstanbul dışında, milletin kaderi hakkında karar alınması en uygun yoldur. İstanbul'da toplansa bile anlaşmazlık ve sakıncaların giderilemeyeceğini, giderilse de, Ayan ve Meclis'in birleşemeyeceğini ileri süren H. Behiç Bey, devamla böyle buhranlı zamanlarda, milletin kaderini eline alacak ve istikbaline gidişine yardım edecek bir meclise ihtiyaç olduğunu, bir 'asamble' şeklinde, "toplanma yeri gösterilerek teşrifat yapılmadan (toplanılarak) bu işin içinden çıkılabileceği" görüşünü açıklamıştır (İğdemir, 1974).

Dikkate değer bir konuşma yapan Haydar Bey, Milli Meclis'in Ayan ve Mebusan (Meclislerinden) oluştuğuna ve görüşmeler sırasında hükümet ile ilişkide olması gereğine göre esas itibariyle İstanbul'da toplanmasının lüzumlu olduğunu; eğer dışarıda toplanırsa hükümetin de gelmesi gerektiğinden "geçici bir başkent" kabul edilmesi gibi bir durumun ortaya çıkacağını işaret ettikten sonra, Milli Meclis'in, milletin bağımsızlık sembolü olduğunu, baskı ve denetim altında olmadan görevini yerine getirmesinin elzem olduğunu, bunun ise İstanbul'da mümkün olmadığını, (Meclis'e) tahrik ve saldırının muhtemel bulunduğunu, bu olmasa bile Padişah tarafından dağıtılmasının akla yatkın olduğunu ileri sürmüştür. Haydar Bey, Meclis'in taşrada toplanması konusunda ilginç bir değerlendirmede de bulunmuştur: *"Mebusan (Meclisi) hariçte olursa Ayan'ı davet eder. Ayan ve hükümet gelmeyecektir. Gelmezse Meclis-i Müessisan olacaktır"*[21]. Hükümetin, dışarıda toplanan Meclis'in kararlarına hemen itiraz edeceği ve kavga başlayacağı öngörüsünde bulunan Haydar Bey, "Geçici Hükümet" kuracaklarını; her şeyi göze almazdan önce İstanbul'un kendi başkentleri olduğunu, ancak baskı ve zora düşerlerse o zaman taşraya

[21] Bu tahmini gelişmeler 1789 Fransız Devrimi öncesinde Etats Generaux'nun toplanması, aristokrasinin meclisi terk etmesi ve halk temsilcilerinin de Meclis'i Kurucu Meclis ilan etmeleri sürecini hatırlatmaktadır.

çıkacaklarını öne sürmüştür. Sonunda da İstanbul'da toplanması taraftarı olduğunu, hariçte olursa "ihtilal meclisi" olacağını, buna karar vermenin kendi yetkilerinde olmadığını ve seçimler yapıldıktan sonra Meclis genel kurulunun buna karar vermesi gerektiğini belirtmiştir (İğdemir, 1975).

Görüşünü yazılı bir şekilde sunan Bekir Sami Bey önce siyasi durum hakkında bir değerlendirme yapmış, daha sonra Padişah ve hükümetin, Meclis'in İstanbul'da toplanması için ısrarlı olacaklarını, İstanbul dışında ise toplanmasının maddeten ve yasal olarak mümkün olmadığını, Ayan Meclisi'nin katılmayacağı bir Meclis'in meşru olmayacağı ve bunun da Milli Meclis olamayacağını öne sürmüş, bu durumda ise bazı tercihler karşısında bulunduklarını belirtmiştir. Konu hakkındaki kişisel fikirlerini ise; "ordu komutanları ve kurul, her türlü güçlüğe rağmen, milletin kendilerine yardımcı olabileceklerine emin olduklarını kabul şartıyla İstanbul'da toplanmanın kesinlikle reddedilmesi ve dışarıda bir an evvel Meclis-i Müessisan'ı toplantıya davet ve geçici yönetimin ilanını ülke için en faydalı karar olarak kabul ettiğini" belirtmiş ve ardından da buna bağlı olarak alınacak tedbirler konusunda düşüncelerini açıklamıştır (İğdemir, 1975).

Bekir Sami Bey'in yazılı açıklamasındaki Meclis-i Müessisan teklifine bir cevap gibi yaptığı konuşmasında (Çolak) Selahattin Bey, bir müddet sabır ve bekleme gerektiğini, Meclis-i Müessisan'ın sırası olmadığını belirterek kısmen İstanbul'a gidilmesi, kısmen de Anadolu'da kalınması gibi ne anlama geldiği belli olmayan bir görüşten sonra kesin kararın seçimden sonraya bırakılmasını teklif etmiştir (İğdemir, 1975).

Kazım Karabekir Paşa ise konuşmasının başında, herkesin İstanbul'a gitmeyi savunduğu, başkentteki büyük kişilerin de İstanbul'dan bahsettiği tespitinden sonra, Meclis'in dışarıda toplanması halinde millete, İstanbul'dan vazgeçildiği zannının verileceğini ve böylece buranın kaybedileceğini iddia etmiştir. Ayrıca Meclis hariçte toplanırsa (İtilaf Devletleri'nin) Almanya ve Bulgaristan'a yaptıkları gibi kendilerine de nota vereceklerini, bunu ise Meclis'in kabul etmeyeceğini ve savaşın başlayacağını ileri sürmüştür. Yine, Heyet-i Temsiliye üyeleri ve milletvekillerinin hemen ikiye ayrılıp, varlığa karşı (millet ve Milli Mücadele için) bir tehlike geldiği takdirde, varlıkları elzem olan kişilerin İstanbul'a kesinlikle gitmemeleri gerektiğini, böylece kendisinin Meclis'in İstanbul'da toplanmasının zaruri olduğuna inandığını açıklamış, sonra da bu durumda alınması gereken tedbirleri belirtmiştir. Bu tedbirlere göre, özellikle önemli kişilerin İstanbul'a gitmeyerek Meclis'e muhtemel bir suikastın önüne geçilmesi, ikinci olarak da deniz kenarında

değil de İslam unsurunun içerisinde (mesela Darülfünün-İstanbul Üniversitesi) toplanılması gereklidir (İğdemir, 1975)[22].

(Ali) Fuat Paşa ise önce kendisinin de Meclis'in İstanbul'da toplanması taraftarı olduğunu belirtmiş ve ardından da bu karar üzerine neler yapılması gerektiği hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Ona göre Anadolu'dan seçilecek kişiler ile İstanbul milletvekillerinin de katılımlarıyla -mesela Eskişehir'de- toplanarak Anayasa ve tüzüğe uygun bir karar verecekler; İstanbul'da güvenliğin sağlanıp sağlanmayacağını anlamak üzere içlerinden bir kurul oluşturup, biri Padişah'a, diğeri de hükümete gidecekler ve "milletin temsilcileri olan kendilerinin güvenliklerinin garanti edilmesi" şartıyla (İstanbul'a) geleceklerini bildireceklerdir. Bununla birlikte İstanbul'un yakınlarında -özellikle Bursa'da-, Milli Meclis'in bütün hürriyeti verilinceye kadar hazır bulunduğunu Heyet-i Temsiliye ilan etmelidir. Şayet milletvekillerine karşı suikast veya sürgüne göndermek gibi fiiller işlenirse Anadolu'da bulunan yabancılara karşı aynı muameleyi yapmayı öneren Ali Fuat Paşa, bununla da yetinmeyip İstanbul'da teşkilatları vasıtası ile gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiş; konuşmasının sonunda ise Padişah'ın hiçbir zaman Meclis'in dışarıda toplanmasına razı olmayacağını, aksi takdirde Hilafet makamı ve millet arasında çıkacak bir ihtilafın İslam alemi üzerinde kötü etki yapacağını, bu yüzden de İstanbul'da toplanması gerektiğine inandığını ifade etmiştir (İğdemir, 1975).

---

[22] Kazım Karabekir, kendisinin bu toplantılarda "…İşin olacağı şudur: İngilizler ve padişah muhakkaktır ki, bu meclis Anadolu'nun bilinçli direnişi zan ile bunu ortadan kaldıracaklardır. Ancak o zaman herkes bize hak verecek ve teşebbüslerimizde başarı mümkün olacak ve açık olarak milli hükümetimiz Anadolu'nun göbeğinde gün gibi doğabilecektir…" şeklinde bir konuşma yaptığını ve bunun heyet üzerinde etkili olduğunu öne sürmektedir. Bkz. **İstiklal Harbimiz**, s.392-393. Bunu Rauf Orbay da hatıralarında desteklemektedir. Bkz. **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım I**, s.285-288. Kazım Karabekir Paşa bu konunun ilk gün görüşülüp karara varıldığını, sonraki günlerde alınacak önlemlerin görüşüldüğünü belirtmesine rağmen Rauf Orbay, ilk gün Kazım Karabekir'in konuşmasının tam etkili olmadığını ve ikinci gün yaptığı (yukarıda alıntıladığımız) bu konuşmanın etkili olduğunu öne sürmektedir. Ancak Kazım Karabekir Paşa'nın toplantılar boyunca yaptığı bütün konuşmaları dikkatli bir şekilde incelememize rağmen, ne **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**'nda, ne **Nutuk**'ta ve ne de kısmen hatıra ve kısmen de Nutuk'un bir muhtasarı halinde bulunan Mahzar Müfit Kansu'nun **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber** adlı eserinde bu veya bu minvaldeki bir konuşmaya rastlayamadık. Kanaatimize göre Karabekir'in bu sözleri, olayların seyrine göre oluşturulmuş gibi görünmektedir ve ayrıca Van Valisi Haydar Bey'in konuşması ile M. Kemal'in bu konudaki görüşmeler sonunda yaptığı nihai değerlendirme konuşmasının bir karması şeklindedir. Hatta Kazım Karabekir Paşa'nın konuşması daha çok, daha önce incelediğimiz (Kara) Vasıf ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Şevki Bey'in değerlendirmeleri ile paralellik göstermektedir.

Rauf Bey ise, sakıncaların giderilmesi için Meclis'in Milli Meclis halinde İstanbul'da toplanmasının zorunlu olduğunu, aksi takdirde Meclis'in "Meclis-i Müessisan" olacağını; böyle toplanabilmesi için ise seçmenin (millet) bu maksadı bilerek seçim yapması gerektiğini ileri sürmüştür[23]. Bundan sonra Rauf Bey de Meclis'in İstanbul'da toplanacağı düşüncesinden hareketle alınması gereken tedbirleri belirtmiştir (İğdemir, 1975).

Görüşlerini yazılı bir şekilde ifade eden (Ahmet) Rüstem Bey, öncelikle mevcut hükümetin, bütün gizli niyet ve muhalefetine rağmen muhafaza edilmesi gerektiğini, arkasından da Meclis'in toplanma yeri meselesinin memleketin gelecekteki çıkarları açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra da bu konuda teşkilat merkezleri ile milletvekili olmuş veya olacak kişilerin dikkate alınması ve seçimden sonra onların uygun bir yerde toplanarak Heyet-i Temsiliye kararının kendilerine kabul ettirilmesi gerektiğini belirtmiş, akabinde de, Meclis'in toplanma yeri hakkındaki görüşünü açıklamıştır. Rüstem Bey de diğerleri gibi, her iki seçeneğin de sakıncaları üzerinde dururken, ülkenin haklarını savunan milletvekillerinin tutuklanmasının maksada zarar vermeyeceğini, hatta bunun, örgüte hareket serbestliği sağlayacağı için lehimize olacağını ileri sürmüştür. İstanbul haricinde toplanmanın sakıncaları hakkında ise, gidilecek noktanın Meclis-i Müessisan olacağını, bunun ise İstanbul ile alakayı kesip idarenin ele alınması anlamına geleceğini ve böylece birçok mesele ile karşı karşıya kalınacağını öne sürmektedir. A. Rüstem Bey'in yazılı görüşünün iki yeri oldukça ilginçtir (İğdemir, 1975):

> "…Bendenizin fikrince ordudan emin olmak ve en kati çarelere tevessül etmek, yani icabı takdirinde mesela ilan-ı iflas etmek ve Asya'yı ateşe vermek şartıyle bu tarz-ı hareket muvaffakiyetle neticelenir…"

> "…Düvel-i Garbiye'nin, bilhassa Düvel-i İtilafiyenin, biz aza-i cemiyet-i beşeriyeden değilmişiz gibi, her hukukumuzu inkar ve imha etmekte musir olup onları tarik-i adalete sevkedecek yegane vasıtanın mukavemet ve cebir olması."

Bütün bu değerlendirmelerde görüldüğü gibi Rüstem Bey, Meclis'in toplanma yeri hakkında net ve açık bir şey söylememektedir (İğdemir, 1975).

---

[23] Burada dikkat çeken husus, kurucu ve karar verici kadronun bilerek adımlarını attıklarıdır. Gerçekten de Anayasa Hukuku literatürüne göre Kurucu Meclis, Anayasa yapmak ile görevli olduğundan, sırf bunun için seçilmeli ve bu görevi yerine getirmelidir.

Mazhar (Müfit) Bey, Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmasının mümkün olacağını düşünemediğini işaret ederek, İstanbul'un işgal altında olduğunu ve en küçük konulara kadar müdahale edildiğini ve bağımsızlığının mahvedildiğini; bu yüzden de baskı altında bir Milli Meclis'in olamayacağını öne sürmüş; buna karşılık taşrada da Meclis'in kurulamayacağını ifade etmiştir. Ona göre "Meclis-i Müessisan" veya "Milli Kongre" denilince, hükümet meclisin kararlarını kabul etmeyecek, o zaman 'ihtilal' şekline dönüşecek ve ne olacak ise olacaktır. Konuşmasının sonunda da kendisinin, "Meclis-i Müessisan" taraftarı olduğunu belirtmiştir (İğdemir, 1975).

Katılımcıların eğilimlerine bakıldığında[24] Mustafa, Selahattin ve -yazılı görüş açıklayan- Rüstem Bey'leri kararsız sınıfına almak mümkündür. Aslında Mümtaz Bey'in de Anadolu taraftarı olmasına rağmen kararsız gibi bir durumda olduğu görülür. K. Karabekir, Ali Fuat ve Rauf Bey'in ise net bir şekilde Meclis'in İstanbul'da toplanmasını istedikleri, diğer taraftan da Süreyya, Hakkı Behiç, -yazılı görüş bildiren- Bekir Sami ve Mazhar Müfit Bey'lerin de Anadolu taraftarı oldukları ortaya çıkmaktadır. Sina Akşin'in belirttiği gibi kurulda "oylamaya gidilseydi, muhtemelen taşra tezi çoğunluğu alırdı." Ancak burada belirleyici rölü yine M. Kemal Paşa oynayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa *"(Görüşleri) Bir noktada cemetmek istiyorum"* diyerek başladığı konuşmasında, Meclis'in bu tarihi ve zor zamanda, mahiyeti ve güçlükleri dikkate alındığında ve başkentin öldürücü şartları düşünüldüğünde, Milli Meclis'in Hilafet Merkezi'nde toplanması ve görevini yerine getirmesinin mümkün olmadığının anlaşıldığını, bu bakımdan Meclis'in her türlü güvenlik şartlarına sahip bir yerde toplanmasının mutlaka gerekli olduğunu ifade etmiştir. Asıl tezinin bu olduğu bilinen ve bu görüşünü bir kez daha ortaya koyan M. Kemal Paşa, daha sonra bu konudaki çekinceleri belirtmektedir: Padişah'ın, hükümetin, ayanın ve İstanbul çevrelerinin buna muhalefetine göre, maddeten dışarıda toplanamaz ve hiçbir şekilde Milli Meclis şeklinde olamaz. Padişah ve hükümet buna razı olsaydı sakıncalar bir dereceye kadar giderilebilirdi,

[24] Sina Akşin, bu konuda şunları yazmaktadır: "M. Kemal'in söz verdiği ilk beş kişiden üçü (Süreyya, Mümtaz, Hakkı Behiç) taşradan yana konuştular, biri iki tez arasında bocalayan bir görüşü (Mustafa B.) dile getirdi, biri de (Haydar B.) İstanbul'dan yana çıktı. Ama bunların ardından Amasya Kararlarının imzacılarından Karabekir, A. Fuat ve Rauf açık ve seçik biçimde Mebusanın İstanbul'da toplanması gerektiğini savundular. Onlardan sonra konuşan Mahzar Bey'in taşra çözümünü ileri sürmesine rağmen…" Akşin, s.64.

diğerlerinin önemi yoktu. M. Kemal bundan sonra ortaya çıkan duruma göre, İstanbul'un toplanma yeri olmasının kesinlikle gerektiğini belirterek görüşünü ortaya koymuştur. Ancak bu şekilde de İtilaf Devletleri'nin, Meclis'in kabul edemeyeceği bazı şartları ileri süreceklerini, buna göre ise Meclis'in iki türlü hareket edebileceğini; bunların ise ağır şartları kabul veya ret olduğunu, bunun sonucunun ise ya Meclis'in kendisini dağıtması veya İngilizler tarafından kapatılması olacağını belirtmiştir. Bu bakımdan bu meclise bel bağlamamak lazım geldiğini ifade eden M. Kemal'e göre;

> "Hakiki makasıd-ı milliye göre bir içtima-ı milli bu olmayacaktır. Buradan içtima-ı milliye intikal edilmiş olur." (İğdemir, 1975)

Bundan sonra, toplanacak bu meclisin ancak bir "Assemblee National" (Milli Kongre) olabileceğini, daha sonra da onu, "Assemblee Constituant" (Kurucu Kongre) şekline dönüştürmek gerektiğini belirten M. Kemal bunun ise bazı şartlara bağlı olduğunu; bu durumda Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmasının zorunlu olduğunu, görevini yerine getirip getirememesine göre de işin, gereken tedbirlerin alınmasına kaldığını ifade ederek konuşmasını bitirmiştir.

Ali Fuat Paşa'nın belirsiz bir konuşmasından sonra M. Kemal, Meclis'in taşrada toplanmasını kamuoyunun hazmedemeyeceğini, -kesin bir dille- Meclis'in İstanbul'da toplanacağını, ona göre de tedbir almak gerekeceğini belirtmiştir. Yine M. Kemal, Mümtaz Bey'in "*bütün sakıncaların kabul edilmesi şartıyla toplanacak ise doğru olduğu"* şeklindeki bir sözünden sonra; H. Behiç Bey'in korkusunun içtihatta meydana gelebilecek bir değişim olduğunu, Vasıf Bey'in kuvvetli bir kişiliğe sahip biri olduğunu, ancak başkente gittikten sonra kendisinde büyük bir değişim görüldüğünü, milletvekillerinde de (İstanbul'dakiler tarafından) böyle bir şeyin yapılması için çaba gösterileceğini ileri sürmüştür (İğdemir, 1975).

Böylece Heyet-i Temsiliye'nin genişletilmiş Sivas toplantılarının ana gündem maddesi olan, Meclis'in nerede toplanacağı meselesi görüşülmüş ve M. Kemal Paşa'nın son konuşması ile bir sonuca bağlanmıştır. Bundan sonraki toplantılarda ise alınacak tedbirler görüşülerek kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede, 17 Kasım görüşmelerinin bitiminde, Milletvekillerinin Trabzon, Samsun, Eskişehir, İzmit, Edirne ve İstanbul'da toplanmaları ve aydınlatılmaları amacıyla yazılacak talimatnamenin hazırlanması için Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ile Hakkı Behiç, Haydar ve Hüsrev Beyler'den oluşan bir komisyon kurulmuş; Milli Meclis'in toplanmasından sonra denetleyebilmek ve tam serbestlik içerisinde görev yapabileceği zamana kadar Heyet-i Temsiliye'nin hariçte kalması kararlaştırılmıştır (İğdemir,

1975; Baykal, 1974)[25]. 18 Kasım görüşmelerinden sonra da, talimatnameyi hazırlamakla görevli olan bir önceki komisyonun hazırlamış olduğu talimatname, oy çokluğu ile reddedildikten sonra yeni bir komisyon kurulup yeni bir talimatname hazırlanması; ayrıca Heyet-i Temsiliye üyesi olmak üzere her sancaktan bir milletvekilinin seçtirilmesi ve Heyet-i Temsiliye merkezinin de Seyitgazi olmasına karar verilmiştir (İğdemir, 1975; Baykal, 1974).

19 Kasım 1919 görüşmeleri sonunda alınan kararlar ise şunlardır: Milletvekillerini aydınlatmak amacıyla hazırlanan talimatname değiştirilerek kabul edilmiştir[26]. İkinci olarak Milli Teşkilatların askeri görevliler tarafından yönetilmesi ve mülki görevlilerden de yararlanılması; üçüncü olarak, şüpheli bazı vali ve mutasarrıfların değiştirilmeleri için merkezi hükümete müracaat edilmesi, değiştirilmedikleri takdirde Kuva-yı Milliye tarafından görevlerini terk etmeye zorlanmaları; (Ali) Fuat Paşa'dan başkasının Ankara'ya Kolordu Komutanı olarak kabul edilmemesi ve onun yerine atanan Fevzi Paşa'ya gelmemesine dair yazı yazılması; Mülki yöneticilerden, çevrelerinin Kuva-yı Milliye'ye bağlılık dereceleri hakkında tekrar söz alınması; hükümet aleyhindeki kararların yayınlanmayıp saklanması ve gerektiğinde ortaya çıkarılması ve nihayet (İstanbul'da) Arif Bey'e, Fevzi Paşa'nın yaverinin izlenmesinin yazılması kararlaştırılmıştır (İğdemir, 1975; Baykal, 1974).

---

[25] Uluğ İğdemir'in yayınladığı **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**'ndaki, görüşmeler sonunda ekli bulunan kararlar ile, Bekir Sıtkı Baykal'ın yayınlamış olduğu **Heyet-i Temsiliye Kararları** eserindeki karar metinleri arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır.

[26] Milletvekilleri ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez heyetlerine yazılan bu talimatnamenin birinci maddesinde Milli Meclis'in İstanbul'da veya Anadolu'da toplanması halinde ortaya çıkabilecek sakıncalar üzerinde durulmuş; esasen bütün sakıncalarına rağmen Anadolu'da toplanmasının daha uygun olacağı, fakat mevcut durumda bunun mümkün olamadığı ve sorumluluğunun da İstanbul'dakilerde olduğu ileri sürülmüş ve ardından da Milletvekillerinin Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma ve Edirne'de (17 Kasım görüşmelerinden sonra belirlenen merkezlerden farklılık göstermektedir) gruplar halinde bir araya gelerek İstanbul ve dışında alınması gereken tedbirler ile Meclis'te bir 'grup' oluşturmanın müzakere edilmesi; ikinci maddede ise, birinci maddede belirtilen hususların bulundukları yerlerdeki Milletvekillerine iletme ve görüşlerinin hemen Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesi, ayrıca Milletvekillerinin birinci maddede belirtilen yerlerdeki toplantılara katılmalarının ve müzakere sonuçlarının Heyet-i Temsiliye'ye iletilmesi için gerekli tedbirlerin alınması bildirilmiştir. **Nutuk,** C.I, s.368-371; İğdemir, s.160-163.

30 Kasım 1919 tarihli nihai karar metninde ise, daha önceki görüşme ve kararlardan farklı olarak dikkate değer olan hususlar ikinci maddenin ikinci paragrafı ve üçüncü maddede yer almaktadır: Birinci konu, Mebusan Meclisi mutlak güvenlik altında bulunduğunu doğruladığı zaman Heyet-i Temsiliye'nin, tüzükteki yetkisine dayanarak, Kongre Genel Kurulunu toplantıya davet ederek, on birinci madde gereğince Cemiyet'in gelecekte alacağı durumun kararlaştırılmasını Kongre kararına bırakacak olmasıdır. İkinci konu ise, Paris Barış Konferansı'nın hakkımızda olumsuz bir karar vermesi ve bunun da hükümet ve Milli Meclis tarafından kabul edilmesi halinde en uygun ve çabuk bir şekilde milli iradeye başvurularak, tüzükte açıklanmış olan esasların gerçekleştirilmesine çalışılacağının ilan edilmesidir (Nutuk, 1999; Özalp, 1972; Karabekir (1), Tarihsiz; Karabekir (2), 1995)[27].

SONUÇ

I. T.B.M.M.'nin meşruiyeti açısından Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması, dağılması ve hemen ardından yeniden seçimlerin yapılması son derece önemlidir. Her ne kadar Kazım Karabekir Paşa bütün bu sürecin kendi görüşleri ve öngörüsü doğrultusunda geliştiğini iddia etse de, aslında her şeyin, Mustafa Kemal Paşa'nın plan ve hamlelerine uygun geliştiğini söylemek mümkündür. Çünkü baştan itibaren (Erzurum Kongresi) Meclis'in İstanbul dışında toplanması fikrinde olan M. Kemal, bunun gerçekleşmesinin birtakım şartlara bağlı olduğunun da farkındadır. Bu şartlar, bu konuda yetkili olanlar ile kamuoyunun eğiliminin belirlenmesi ve değiştirilmesidir.

Amasya Görüşmeleri'nde Milli Meclis'in taşrada toplanmasının [28] prensip olarak kabul edildiğini ve bunun da hükümetin kararına bağlı olduğunu; ancak Amasya Görüşmelerinden sonra bu konunun hükümette görüşülüp reddedildiğini dikkate alırsak, M. Kemal'in yukarıda bahsettiğimiz görüşünün ne kadar isabetli olduğu görülür. M. Kemal, hükümet kanadını (özellikle Milli Mücadele'ye taraftar görünen üyeleri) ikna çabalarının bir sonuç vermemesi üzerine, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul temsilcilerinin görüşlerini almak ve İstanbul'daki siyasi havayı daha iyi anlayabilmek için, Albay Şevket ve (Kara) Vasıf Beyler ile telgraf görüşmeleri yapmıştır. Bu görüşmelerden de herhangi olumlu bir sinyal

---

[27] Kazım Karabekir'in **İstiklal Harbimizin Esasları** adlı kitabında yanlışlıkla bu kararların tarihi 29 Ekim 1919 olarak verilmektedir.

[28] Rauf Orbay Meclis'in toplanma yeri olarak Bursa'nın kararlaştırıldığını ileri sürmektedir, a.g.e., s.283. Ancak imzalanan veya gizli protokollere bakıldığında,Meclis'in -Hükümetin onayı şartıyla- İstanbul dışında toplanması kararının mevcut olduğu, fakat Bursa'da toplanması şeklinde bir kararın olmadığı görülmektedir. Buna karşılık, görüşmeler sırasında Meclis'in Anadolu'da nerede toplanacağının söz konusu edildiğini ve Bursa adının geçtiğini, ancak bunun protokollere yansıtılmadığını söyleyebiliriz.

alamayan (hatta tersine bir durum söz konusudur) ve -muhtemelen- Heyet-i Temsiliye'den de gereken desteği göremeyen M. Kemal, bunun üzerine, Anadolu'nun eğilimini öğrenmek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri merkez heyetlerine ve bazı komutanlara "bu konudaki görüşlerini bildirmeleri"ni telgraf vasıtasıyla istemiş, aynı zamanda birtakım komutanları da Heyet-i Temsiliye ile birlikte, Meclis'in toplanma yerini görüşmek üzere toplantıya davet etmiştir.

M. Kemal Paşa gerek komutan ve Müdafaa-i Hukuk yöneticilerinden gelen görüşler, gerek genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantılarında ileri sürülen fikirler ve gerekse İstanbul'un siyasi havasının, "Meclis'in Anadolu'da toplanması" konusunda mutabakat sağlanmasına uygun olmaması dolayısı ile bu hedefini bir süreliğine ertelemek zorunda kalmıştır. Zaten 16-28 Kasım tarihleri arasındaki görüşmelere kadar, M. Kemal'in, taşrada toplanma fikri zayıflamış olmalıdır. Toplantılarda da taşra taraftarlarının kesin bir üstünlük sağlayamamaları üzerine M. Kemal, Meclis'in İstanbul'da toplanması, ancak Heyet-i Temsiliye'nin varlığını devam ettirip gelişmelere göre tavır alması ve muhtemel bir Meclis kapatma eylemine bağlı olarak da yeni bir Meclis'in toplanması için hazırlıklı olunması seçeneğine yönelmiştir. Gelişmeler de tam beklenen gibi olmuş ve Mebusan Meclisi basılmış, dağıtılmış ve 11 Nisan 1920 tarihli bir İrade ile de kapatılmıştır. İstanbul'un işgali üzerine harekete geçen M. Kemal Paşa ise, meşru bir şekilde I. T.B.M.M.'ni toplamayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

AKŞİN, S. (1998). **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C.II, Son Meşrutiyet (1919-1920).** Ankara: T. İş Bankası.

ATATÜRK (1999). **Nutuk, C.I-III**. Ankara: T.T.K 1999.

BAYKAL, B. S. (1974). **Heyet-i Temsiliye Kararları.** Ankara: T.T.K.

BAYRAM,A.K. (2003) **Siyaset Teorisinde Demokratik Meşruluk ve Sorunları.** Sakarya: Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İĞDEMİR,U. (1975). **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**. Ankara: T.T.K.

KANSU, M. M. (1988). **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.II**. Ankara: T.T.K.

KAPANİ, M. (1998). **Politika Bilimine Giriş**.Ankara: Bilgi.

KARABEKİR, K. (Tarihsiz). **İstiklal Harbimiz**. İstanbul: Emre.

KARABEKİR, K. (1995). **İstiklal Harbimizin Esasları.** İstanbul: Emre.

ORBAY, R. (1993). **Cehennem Değirmeni- Siyasi Hatıralarım I**. İstanbul: Emre.

ÖZALP, K. (1972). **Milli Mücadele 2- 1919-1922-Belgeler**. Ankara: T.T.K.

Peculiarities of English Baroque in Its Literary Expression

Petru GOLBAN[*]

Abstract: The present paper considers the general characteristics of the Metaphysical Poetry in English literature in relation to the general cultural attitude of the European Baroque. In the present state of terminology, 'metaphysical' and 'baroque' are accepted as synonyms to describe a period of intense emotional attitudes, complexity and confusion, in which the poetry of John Donne, George Herbert, Henry Vaughan, Richard Crashaw, Abraham Cowley, and Andrew Marvell received a highest level of prominence.

Keywords: literary history, baroque, metaphysical, conceit, wit, poetry, theme, motive.

İngiliz Barok'unun Özelliklerinin Edebi Anlatımda Kullanılması

Özet: Bu tezde İngiliz edebiyatındaki metafiziksel şiirin genel özellikleri Avrupa Barok'unun genel kültürel tutumları bağlamında incelenmektedir. Günümüz terminolojisinde "metafizik" ve "barok" kavramları yoğun duygusal tutumların hakim olduğu karışık ve karmaşık dönemi tasvir etmek için eş anlamlı kelimeler olarak kabul edilmektedir. John Donne, George Herbert, Henry Vaughan, Richard Crashaw, Abraham Cowley, ve Andrew Marvell ile bu şiir sanatı en üst düzeye ulaşmıştır.

Anahtar kelimeler: edebiyat tarihi, barok, metafizik, istiare, duygu, şiirsellik, tema, motif.

---

1. General Introduction and Theoretical Reflections

In European cultural background, the Baroque poetry was the dominant literary style from the late 1500's to the late 1600's. Its concern with the relation between reality and appearance, its attempt to exceed the rational limits of its background, and especially its general extravagance of poetic themes and techniques were determined by the Reformation and Counter-Reformation, the conflict between religion and humanism, the new teachings of science which conditioned a doubt in the validity of appearance, a doubt which expresses itself as an obsessive concern for appearance along with a more general religious and spiritual concern. The poetic concerns and preoccupations of the Baroque poets gave rise actually to a number of their characteristic strategies, such as the startling conceit, the dramatic contrast, the hyperbole, the concentration of language, a complex syntax, the development of paradoxical argument, and the apparent contradiction in

[*] Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü.

some of love poetry in that the sensuous and physical love was treated in most rational of terms. Hence the form of irony and ambiguity, and of musical or sculptural effects, and especially the form of irrational confusion of senses that he poetic style of the Baroque literature may sometimes reveal due to the poets' attempt to exceed the limits of the background.

The complexity of concerns of the Baroque poetry makes it not a definite style but a group of styles, one of which is Metaphysical. In this respect, John Donne's style, for example, belongs at once to the general classification 'Baroque' and to the more particular one 'Metaphysical'. Metaphysical is the traditional term that came to stand for the English writers of the 17th century, and the first written mentions of the term 'Metaphysical' have been attributed to J. Dryden and Dr. S. Johnson. The former, in 1693, accused John Donne that he '*affects the metaphysics, not only in his satires, but in his amorous verses, where nature only should reign; and perplexes the minds of the fair sex with nice speculations of philosophy, when he should engage their hearts, and entertain them with the softness of love*' (***Discourse concerning the Original and Progress of Satire***). The latter, in ***Lives of the Poets*** (1781), claimed that '*about the beginning of the 17th century appeared a race of writers that may be termed the metaphysical poets*', because the images or imagery that they used were relevant to different spheres of experience (philosophy, geography, astronomy).

The relation of Metaphysical to Baroque reifies the existence of both similarities and differences in the comparative approach to the general Baroque, the general Elizabethan, and the particular Metaphysical. The critical tradition from Dryden to present focuses on 'imagery', and the characteristic image of the Baroque (including Metaphysical) poetry is the *conceit*, which is the metaphor that surprises by the apparent dissimilarity of the things compared. Etymologically, conceit is a poetic device that derives from a concept rather than observation, and this use of ingenious intellect to create imagery links actually all the Baroque styles. The Metaphysical conceit, however, receives its validity and importance as concept, whereas the Baroque conceit shifts its emphasis to the sensuous level. Compared to the Elizabethan conceit, the Metaphysical poets attempted to create a more intellectual, less verbal textual representation of their wit, as in '*more matter and less words*' desiderate which would reveal the attempt to achieve conciseness of expression with a certain irregularity and even roughness in versification. Thus the Elizabethan style, which was highly artificial and rhetorical, gave way gradually to a kind of writing that would approximate the poetic to a more direct, even colloquial speech. Moreover, in matters of the use of original conceits, the main difference is that in Metaphysical Poetry the conceit is used for persuasion, whereas in Elizabethan poetry it is used for decoration.

Metaphysical poems, be them religious or courtly, are thus characterized by concentration and logical coherence; they represent a poetry dense with meaning, which concentrates on the idea or argument, and forces the reader to follow and accept that idea or argument. English Metaphysical poets attempted thus to create a learned, argumentative imagery, and to achieve in their lyrics '*the peculiar blend of passion and thought, feeling and ratiocination which is their greatest achievement*' (H. J. C. Grierson, Introduction, ***Metaphysical Poetry: Donne to Butler***). The concept of wit together with the use of the conceit is central to the Metaphysical poetic discourse in which a thought represented an experience and modified the poet's sensibility. In order to express accurately the experience, the Metaphysical poets appeals to the mind and the analytical thinking rather than to the senses. This *peculiar blend of passion and thought*, or *feeling thought* (as T. S. Eliot understood it), is considered to be essential to the reading of Metaphysical poetry, as it is one of the essential ingredients of the Metaphysical conceit.

The main characteristic features of the English Metaphysical poetry may be grouped according to (1) the themes or the subject matter of poetry, and (2) the style and the structural organization of the text.

Firstly, concerning the thematic level of a metaphysical text, the poets perceived a harmonious pattern of the universe, in relation to which stands the significance of human experience in its double hypostases: religion and love. The chief subjects are (1) God, (2) love, (3) death, (4) human frailty, which are expressed and made explicit by the use of (5) *carpe diem* and (6) *tempus edax* motives. As mentioned above, Metaphysical poetry emphasizes (7) the fusion of feeling and mind, passion and thought that are reconciled in a single act.

Secondly, concerning the style, and as presented above, the main features of the Metaphysical poetry are (1) concision and (2) concentration in the poetic expression, which means a conscious tendency of economy in language. The poet is too busy arguing an issue in terms of reason and leaves outside whatever seems irrelevant. Concerning the techniques of textual organization, there is always in a metaphysical poem (3) an argument upon which the entire text is based – the argument is linked to an idea which is usually stated at the beginning, and which is to be developed and explicated step by step in the text. The argument or the need to argue arises from this point at the beginning of the poem, where an actual position or situation is vividly imagined, and an idea about existence or a moment of experience is created. The poet deliberately attempts to explain the idea to and persuade the reader, and in this sense (4) persuasion is also one of the most important

elements in the structural organization of the Metaphysical poetry. The basic structural devices like rhythm and meter were also conceived to enforce the meaning, to express and shape the emotions through logical reasoning, as John Benne, in ***Five Metaphysical Poets***, claims about the rhythm that '*its function is that of a stimulant, not a narcotic to the intellect*'.

Thirdly, concerning both the thematic and structural levels of Metaphysical poetry, and what unites these levels in a coherent poetic discourse, is (1) the use of startling imagery, which is often borrowed from different fields of human experience (geography, philosophy, astronomy, technical sciences, etc.). The images or imagery result from a twofold perspective involving (2) the famous Metaphysical wit – representing a means of creating imagery, or the ability of the poet to make apt comparison and to associate ideas in a natural but unusual and striking manner so as to produce surprise joined with pleasure and fun – and (3) the not less famous Metaphysical conceit – representing the textual expression of the wit and/or the result of applicability of the poet's wit in the form of an unusual, much elaborated, and far-fetched comparison, metaphor or simile, with an apparent dissimilarity of the things compared. In other words, both wit and conceit constitute the essence of the Metaphysical imagery, which represents the whole form of a poetical text, and, as such, they create in the reader a surprised recognition of the validity of the relationship presented between seemingly unrelated things.

Conceit, especially, is that poetic device by which the Metaphysical poets achieve the reconciliation between thought and passion, which represents the equilibrium between intellect and feeling in which emotion is curbed by the rational, and the rational is illuminated by emotion. In other words, the Metaphysical conceit appears to be the intellectual equivalent of emotion, the instrument of persuasion in an argument. A Metaphysical poem, however, despite its rational and intellectual argumentation, is not a pure piece of analytical and abstract thinking, because its logic of thought goes hand in hand with emotion, almost every poem starts from a personal experience, and there is always a connection between the abstract and the concrete.

The term 'Metaphysical' was first used derogatorily, the conceit was thought to be far-fetched, as the Metaphysical poetry itself was regarded by its contemporaries with disapprobation and complaint, but it was restored to its dignity and true value at the beginning of the 20th century by T. S. Eliot in his essays on the 17th century English poetry (in particular ***The Metaphysical Poets***, 1921). Moreover, Eliot himself, as well as W. B. Yeats and Ezra Pound, as representatives of the new poetic movement, found in the Metaphysical poetry a kind of literature that marked the transition towards

the modern sensibility, and a kind of poetry capable of expressing a large range of experience, feelings, and thoughts on the basis of its experimental attempts to free the poetic discourse from any restriction imposed by the poetical conventions. They saw, as we do, the Metaphysical poetry as being difficult, and this difficulty, thinks Eliot, is very much comparable to that of modern poetry, which considers the complexity of our world and the variety of aspects of human experience – in this respect, reasons T. S. Eliot, '*The poets of the 17th century possessed a mechanism of sensibility which could devour any kind of experience*'.

2. English Metaphysical Poetry as Argument

The most famous English metaphysical poet is **John Donne** (1572 - 1631), born in Bread Street, London in 1572 into a prosperous and devout Roman Catholic family, at a time in England when Catholics were being persecuted, which made life uneasy for Donne from the beginning. He was to play the role of the outsider throughout his life and was plagued by religious doubts. His father, John Donne, was a well-to-do ironmonger and citizen of London. Donne's father died suddenly when Donne was four, and left the three children to be raised by their mother, Elizabeth, the daughter of John Heywood, epigrammatist, and a relative of Sir Thomas More. She married six months later a Catholic physician, Dr John Syminges. Educated at home by Catholic tutors, Donne at the age of 11 and his younger brother Henry went to Hart Hall, University of Oxford. He studied there for three years. He spent the next three years at the University of Cambridge, but took no degree at either university because he could not take the Oath of Supremacy required at graduation. He was admitted to study law as a member of Thavies Inn (1591) and Lincoln's Inn (1592), and it seemed natural that Donne should embark upon a legal or diplomatic career. In 1593, Donne's brother Henry died of a fever in prison after being arrested for harboring a proscribed Catholic priest, which made Donne begin to question his faith.

Donne's first book of poems, ***Satires***, written during this period of residence in London, is considered one of Donne's most important literary efforts. Although not immediately published, the volume had a fairly wide readership through private circulation of the manuscript. Same was the case with his love poems, ***Songs and Sonnets***, assumed to be written at about the same time as the ***Satires***. Having inherited a considerable fortune, he spent his money on womanizing, on books, at the theatre, and on travels. He had also befriended Christopher Brooke, a poet and his chamber-fellow at Lincoln's Inn, and Ben Jonson who was part of Brooke's circle of literary associates. In 1596, Donne joined the naval expedition that Robert Devereux, 2nd Earl of Essex, led against Cádiz, Spain, and the following year joined an expedition to the Azores, where he wrote ***The Calm***. Upon his

return to England in 1598, Donne was appointed private secretary to Sir Thomas Egerton, Lord Keeper of the Great Seal, afterward Lord Ellesmere. Donne began a promising career, and in 1601 he was elected MP for Brackley, Northants, an Egerton seat. But in the same year he secretly married Lady Egerton's niece, seventeen-year-old Anne More, daughter of Sir George More, Lieutenant of the Tower, and thereby ruined his chances of a civil career. Donne was dismissed from Egerton's service and imprisoned for some weeks, along with his friends Samuel and Christopher Brooke who had aided the couple's clandestine affair. For the next dozen years the poet had to struggle to support his growing family. Anne's cousin offered the couple refuge in Pyrford, Surrey, and the couple was helped by friends like Lady Magdalen Herbert, George Herbert's mother, and Lucy, Countess of Bedford, women who also played a prominent role in Donne's literary life. It was not until 1609 that reconciliation was effected between Donne and his father-in-law, and Sir George More was finally induced to pay his daughter's dowry. During the next few years Donne made a living as a lawyer, serving chiefly as counsel for Thomas Morton, an anti-Roman Catholic pamphleteer, later Bishop of Durham. Donne may have collaborated with Morton in writing pamphlets that appeared under Morton's name from 1604 to 1607. Donne's principal literary accomplishments during this period were ***Divine Poems*** (1607) and the prose work ***Biathanatos*** (posthumously published 1644). In the latter he argued that suicide is not intrinsically sinful. As Donne approached forty, he published two anti-Catholic polemics ***Pseudo-Martyr*** (1610) and ***Ignatius his Conclave*** (1611). They were final public testimony of Donne's renunciation of the Catholic faith. ***Pseudo-Martyr***, which held that English Catholics could pledge an oath of allegiance to James I, King of England, without compromising their religious loyalty to the Pope, won Donne the favour of the King. In return for patronage from Sir Robert Drury of Hawstead, he wrote ***A Funerall Elegie*** (1610), on the death of Sir Robert's 15-year-old daughter Elizabeth. The elegy won for Donne and his wife an apartment in Drury House. In the poems, Elizabeth Drury's death represents to Donne the decay of the world, physically and morally; her entry into heaven signifies the hope of the world's regeneration. Donne had refused to take Anglican orders in 1607, but King James persisted in the view that Donne was unfit for confidential employment and urged him to enter the church. In 1615 Donne reluctantly entered the ministry and was appointed Royal Chaplain later that year. In 1616, he was appointed Reader in Divinity at Lincoln's Inn (Cambridge had conferred the degree of Doctor of Divinity on him two years earlier). In the church Donne proved to be a pluralist, and his style, full of elaborate metaphors and religious symbolism, his flair for drama, his wide learning and his quick wit soon established him as one of the greatest preachers of the era. Just as Donne's fortunes seemed to be improving, Anne Donne died, on 15 August, 1617, aged thirty-three, after giving birth to their twelfth child, a stillborn.

Seven of their children survived their mother's death. Struck by grief, Donne wrote the seventeenth Holy Sonnet, ***Since she whom I lov'd hath paid her last debt***. According to Donne's friend and biographer, Izaak Walton, Donne was thereafter '*crucified to the world*'. Donne continued to write poetry, notably his ***Holy Sonnets*** (1618), but the time for love songs was over. In 1618, Donne went as chaplain with Viscount Doncaster in his embassy to the German princes. His ***Hymn to Christ at the Author's Last Going into Germany***, written before the journey, was full with apprehension of death. Donne returned to London in 1620, and was appointed Dean of Saint Paul's in 1621, a post he held until his death.

Donne's private meditations, ***Devotions upon Emergent Occasions***, written while he was convalescing from a serious illness, were published in 1624. In 1624, Donne was made vicar of St Dunstan's-in-the-West. On March 27, 1625, James I died, and Donne preached a sermon before Charles I. But for his ailing health, (he was emaciated and suffering from infections of the mouth) Donne almost certainly would have become a bishop in 1630. Obsessed with the idea of death, Donne preached what was called his own funeral sermon, ***Death's Duel***, just a few weeks before he died in London on March 31, 1631. The last thing Donne wrote was ***Hymne to God, my God, In my Sicknesse***, written just before his death. John Donne received the position as one of the major English poets of his time, his poems being read in literary circles before they were printed, but they exercised their influence mostly after they appeared in book-form when collected by his son John and published in 1633. Almost the entire Metaphysical poetry in English literature has actually been associated in the minds of its readers and most critics with the poetic work of John Donne, because a certain number of his major themes, literary concerns and techniques occur in all English Metaphysical poetry.

The Good-Morrow is a good example of Metaphysical poetry in that the poet, making use of the dramatic tone, attempts to persuade the reader of something that seems essential for a certain moment in his experience. In the first stanza the lyrical I realizes the inadequacy of his state before he has fallen in love. He discovers that he has been *childishly* engaged in some *country pleasures* that have offered to him just physical gratification. The real love, he understands, is different from all the previous experiences that were just illusions and dreams. In the second stanza the lyrical I meditates on the present love experience, making the necessary distinction between the physical pleasure and the true spiritual love. Now he welcomes the *waking souls* that have ho fear of unfaithfulness – the physical pleasure involves jealousy and fears, whereas the true love is free from such thoughts.

The conceit makes itself present in this stanza in the striking declaration that each lover is a world, but through love the lovers create one single world of their own, a world made up of the union of their souls. The Platonic idea of love is employed in that the physical beauty reflects the inner beauty, and the two lovers, each of them representing a universe, ménage to complete each other, to create one perfect universe/world on the basis of their true feelings.

As the poem unfolds, in the last stanza Donne draws on the alchemical notion that the equally mixed substances cannot die and cannot change, and if anything perishes it is because it is imperfectly mixed. The poet concludes that he and his mistress will enjoy a perpetual ecstasy, and become immortal through their non-perishing love.

The theme of love in ***The Good-Morrow*** takes in another poem, ***The Canonization***, new thematic perspectives in that it is a dramatic monologue drawing on analogies from mythical animals to Roman Catholic religious practices. In the first stanza the poet impatiently interrupts a friend who has been criticizing him, asking him to speak of any other subject except the poet's love. This break displays irony, because as the poem unfolds, the lyrical I is the one who will not hold his tongue, and after this sudden interruption the poet's friend turns into a silent listener, having no other possibility to enter the discussion. The friend's concern is with the poet's situation in that he is worried about how the poet is threatening his chances of social advancement because of his relation with his mistress. The poet, on the other hand, expresses scorn for those who are more interested in social positions rather than in the quality of human love. He tells his friend to get a place near the Archbishop, or the Duke, or kings, wherever it pleases him as long as he will let the poet love.

In the second stanza, the lyrical I asks to be allowed to love his mistress neither to please her nor even to please himself, but because it will not harm anyone. In order to express the idea that no one can be injured by his love he develops a parody of some typical Petrarchan conceits: he does not cause flood to anyone; no one is drowned by sighs as strong as tempest; he does not cause a spell of warm weather; he does not cause the death of plagued people with the heat. He and his mistress being in love, the people interested in injuring each other can still find reasons to quarrel. The poet invites everybody to call him and his mistress whatever they like, and he can't be offended even by the name of '*fly*', because flies always follow each other and are always together, and at the same time the fly is a symbol of the transitory life. The two lovers can be called '*tapers*' as well, and they will die down like burned candles after they consume themselves – there is an allusion to the old superstition that every act of intercourse subtracts a day

from one's life (at the same time, to '*die*' in the punning terminology of the 17th century was to consummate the act of sexual intercourse).

As the poet continues to persuade the reader (and his friend) about his feelings he finds time to meditate on the nature of their love. The eagle and the dove are symbols of earthly wisdom, strength and heavily purity. The Phoenix bird is a symbol of immortality as well as of desire rising from its own exhaustion. Eagle and dove are also alchemical terms for the process leading to the rise of Phoenix. The Phoenix riddle is finally explained through their love, for they become one sexless or hermaphroditic being. By their love they awaken and get up as if from bed, and ascend upwards as if from grave. They resurrect, as the Phoenix bird, from their own ashes. In this respect, the poet argues, their love does not fit tombs but poetry; he and his mistress will form in their bedroom fine verses out of their amorous sighs, and the people – making love or reading these verses - will regard them as saints: '*all shall approve / Us canonized for love*'.

The last stanza represents a hyperbolic conclusion in that the lyrical I imagines other lovers seeking to model themselves on their love. The lovers being one another's hermitage or solitary retreat are reflected into each other's eyes. They will see the miniature of countries, towns, courts in the eyes of their mistresses. The lovers are thus above the world, for they have reached God. This idea is linked to the 17th century belief in, firstly, that God is perfection and everything has to be done to achieve perfection and reach God, and, secondly, that each person represents one half of a whole. By finding each other's second half, the two lovers will create the ideal pair, a complete and perfect whole. This perfect whole represents the perfect love relationship, and only the couples sharing the non-perishable feeling of love and having found the ideal counterpart may reach God – as the lovers in the poem have done, for they are close to God, are canonized, and represent the ideal example and the model that everyone involved in a love relationship should follow.

In the poem called ***Song*** the reader is likely to expect music, or harmony, or something pleasant, but the 'song' is nothing like that. At first its message sounds lyrical and romantic: to go and catch a falling star is a romantic thing to offer; and the lines 3 and 5 propose similar traditional romantic activities that evoke wonder and pleasure in contemplation. But these activities alternate with other suggestions (lines 2, 4, 6) that create a sharp anti-romantic sentiment. From this contrast we may understand that all these suggestions don't have anything in common with the love poems and popular songs, but rather being a parody or Petrarchan devices that would show the impossibility of measuring the poet's love for his mistress. The result is impossibility of all the proposals: it is impossible to catch a falling

star; it is a supreme impossibility to make a mandrake pregnant; impossibility of telling who created devil's cleft foot. To hear mermaid's singing can be delightful, but impossible; to be untroubled by envious thoughts would be delightful, but again impossible. The speaker desperately tries to find out if there is any possibility of making someone honest.

In the 2nd stanza the poet tries to explain that there is no honesty and faithfulness in the world: if you have an inclination to see strange sights or invisible things, search for 10 000 days and nights till you get old. When you return from the quest, you will be able to tell all the strange things you have seen and at the same time you will be disillusioned that nowhere you may find a 'woman true, and fair'. The speaker knows cynically that a faithful woman is never beautiful and vice versa.

In the last stanza the poet for a moment entertains with the possibility that a woman 'true and fair' could exist and imagines visiting her as a pilgrimage (being something extremely rare, an ideal), but immediately, with a bitter mockery, the poet assumes that even such a woman, although 'she were true when you met her', would betray him two or three times. The poem has a dramatic tone, and as it unfolds, the poet surprises the reader, whose expectation fails, as fails the possibility for the reader to face the wit.

Donne's most popular poem is ***A Valediction – Forbidding Mourning***, which contains an example of that may be the most famous metaphysical conceit, when Donne develops an analogy between the two legs of a compass and the temporary separation of two lovers, thereby trying to persuade his beloved not to mourn at his departure. Again, as in Donne's poetry in general, the conceit is the instrument of persuasion, of definition in an argument, and never an instrument in itself.

Donne also wrote sonnets, ***Holy Sonnets***, which are characterized by a deep a sense of repentance and a desire to reach redemption and God. In the ***Sonnet 5*** the poet likens himself to a world composed of body and soul, and as a world, the northern and southern parts must die, as both his body and spirit must perish, because he is sinful. In his remorse he addresses to astronomers and explorers that discover new worlds, asking them to find new oceans to weep or any water to wash away his sins because he is a *world*. He begs God to give flood so that he can suffer and reach salvation. He is committed to the sins of lust and envy – two of the seven deadly sins. As washing and drowning are of no use for him he begs Lord not to burn him in the fire of lust and envy but in the fire of zeal which heals the ones while it burns, thus bringing redemption.

Thematically connected to this one is the ***Sonnet 7*** in which the poet reflects on the unworthiness to be admitted to heaven of all those people (including the poet) who will have to face God in the Judgement Day. The poem opens with the striking image of '*round earth's imagined corners*' in which the entire round earth resembles the shape of Christian church and is seen as a Christian universe where the 'imagined corners' formed by North, South, East and West suggest the Christian cross. The sound of the trumpets will raise the dead, and those who are alive when Christ returns will be redeemed. The poet expressed an inner conflict in that he has many sins and he believes that when his time comes it may be too late for him to be forgiven by God. Therefore he wants to be taught how to repent, because if he learns it would be equal to the pardon of Christ, who promised forgiveness to all by his sacrifice.

The ***Sonnet 14*** represents the most striking example of all Donne's daring paradoxes. Like in the rest of the cycle of Holly Sonnets, there is a distressed sinner fearful of his damnation. The poet struggles to bring God into his life, and calls upon God to reveal himself more forcefully. Reason and Love for God represent two sides of the scales and he tries to balance a plea for a violent physical stirring of his passion against an evident intellectual pleasure in the display of theologically resolved paradoxes, but no matter how hard he tries he can't free himself from the bonds in which he finds himself.

Like his Baroque contemporaries Theophile de Viau and Saint-Amant in France, Gongora in Spain, and Marino in Italy, Donne carried the characteristics of the late Renaissance period to extreme, to a cultural extravaganza carrying an exaggerated sensibility subjected to wit in a period when language became more refined, the feeling more crude, and the difference between poetry and prose grew sharper. Donne's poems express the revolt against the poetic conventions of his age, in particular against Spenser and Petrarchan sonnet-writing schools, their highly regular meters and harmonious cadences. Instead, Donne preferred to violate the canons of rhythmical organization, to write freely divided lines, to express at full the complexity of emotion. Donne sought the allegory, epigram, the pastoral poetry, mythology, the fantastic, Platonism, all combined with passion and dramatic turns, and in this complexity of poetic expression anticipating the modern poetry centuries later.

Andrew Marvell (1621 - 1678), another important English metaphysical poet, was born at Winestead-in-Holderness, Yorkshire, on March 31, 1621 to the Rev. Andrew Marvell, and his wife Anne. When Marvell was but three years of age, the family moved to Hull, where his father was appointed lecturer at Holy Trinity Church. He was educated at the Hull Grammar

School, and in December 1633 he matriculated as a sizar at Trinity College, Cambridge, being elected to a scholarship in April 1638 and graduating BA in 1639. Two poems by Marvell, one in Greek, one in Latin, were printed in 1637 in the ***Musa Cantabrigiensis*** (a Cambridge volume congratulating Charles I on the birth of a daughter). Marvell's mother died in April 1638, his father remarrying in November. Marvell remained a few more years in Cambridge, leaving it for London only after his father's death, by drowning, in 1641. It is uncertain what Marvell did in the years that followed. It is possible that he held a clerkship in his brother-in-law Edmund Popple's trading house from 1640-1642. It is known that he traveled abroad in France, Holland, Switzerland, Spain, and Italy between 1643 and 1647, learning languages, and perhaps deliberately avoiding the civil war. On his return to England he apparently moved in London literary circles and had friends among Royalists. In the early summer of 1650 Marvell wrote ***An Horatian Ode upon Cromwell's Return from Ireland***, perhaps the greatest political poem in England. From 1650 to 1652 Marvell tutored young Mary Fairfax (later Duchess of Buckingham), daughter of Sir Thomas Fairfax, retired Lord General of the parliamentary forces. At the Yorkshire seat of the Fairfax family, Nun Appleton House, it is usually assumed that Marvell wrote, over a period of about three years, most of his lyrical poems, such as ***The Garden***, ***To his Coy Mistress***, ***The Definition of Love***, and perhaps his most profound poem, ***Upon Appleton House***, a poem crucial to his development both as man and as poet, in which he examines the competing claims of public service and the search for personal insight. Marvell had befriended John Milton by 1653, when Milton wrote a glowing recommendation for Marvell for the post of Assistant Latin Secretary to the Council of State, a post he eventually secured in 1657. Marvell, who had been a supporter of the King, under the Commonwealth, became an adherent of Cromwell. Meanwhile, in 1653, Marvell tutored Cromwell's nephew and ward, William Dutton, living at Eton. In September, 1657, he was appointed assistant to John Milton, Latin Secretary for the Commonwealth. Marvell was paid a salary of £200, the same as Milton, although his was not a life pension. In his quiet way he seems to have been helpful after the Restoration (1660) in saving Milton from an extended prison term and possible execution. Starting in 1659, Marvell was elected MP for his hometown of Hull, and he continued to represent it until his death. During his last twenty years of life, Marvell was engaged in political activities, taking part in embassies to Holland and Russia. He continued his literary activity, writing political pamphlets, satires (e. g. ***Last Instructions to a Painter***), and prose works (e. g. ***The Rehearsal Transpros'd***), in which he attacked the financial and sexual corruption at Court and in Parliament, the arbitrary royal power, and set new standards of irony and urbanity. Marvell died on 16 August, 1678, in his house in Great Russell Street from medical treatment prescribed for a tertian ague. Marvell's ***Miscellaneous Poems*** were printed

posthumously in 1681, from papers found in his rooms by his housekeeper, who gave herself out to be his widow and signed the Preface 'Mary Marvell' in order to get £500 which Marvell had been keeping for two friends. This volume did not contain the satires – these appeared in ***Poems on Affairs of State*** (1689-97), and the authorship of some of them is still disputed.

In the tradition of the Metaphysical poetry, Andrew Marvell develops his poetic discourse based on strong persuasive principles, each text containing conceits that help the argumentative purpose. Sometimes a whole poem can be one single conceit, as in the case of ***On the Drop of Dew***, in which a subtle analogy is progressively created between a drop of dew and the Christian soul aspiring to dissolve itself '*into the glories of th' Almighty Sun*'.

Even if Marvel may sometimes deviate from the traditional to Metaphysical poetry religious and love themes, he follows the principles and techniques of this poetic pattern, as for example in the political poem ***An Horatian Ode***, which is an ode addressed to the extraordinary vitality of Cromwell – the fulfiller of tradition and the breaker of moulds. Marvell places however a careful tribute to Charles I as the representative of an honorable but dying order. Cromwell outclasses Roman precedent and assumes the role of a Christian hero, a man made by peculiar circumstances of modern times who will act according to the will of God. Unusually for the Christian expectations there is no evidence of peace, because he is stirred to turn from the arts of peace to those of war.

One of the most popular Marvell's poems is ***The Garden***, in which the poet uses nature as the starting point for certain philosophical reflections – where nature, reflected in the mind, assumes a life of its own – that go far beyond what the poem seems to promise. People try in vain to win laurels, but the narrow shadows of these crowns do not reflect the efforts that were done to obtain such an honor. Therefore it is regretful that a man tries to so hard, and receives a little reward that may offer just a short moment of glory.

In the 2nd stanza the poet turns to Sweet Solitude and her sister, Innocence, realizing that it was a mistake to look for them in the company of people. Such sacred plants can grow only among the plants in nature. He understands that society, considered as refined, is nothing but rude and vulgar in comparison to solitude. Not many people understand that the beauty of the garden is incomparable with the beauty of a lover. Cruel lovers, emphatuated in their feelings, cut in the trees the names of their mistresses in order to make people pay attention to their emotions, and those who wound the trees are far from the understanding that there is nothing more beautiful than the green garden – the manifestation of nature.

The 4th stanza expresses a change in the attitude: when people exhaust the passion, Love comes to its end, and even gods as Apollo or Pan, that fall in love with mortal beauties, know that after passion ends their lovers would conveniently turn into plants, therefore all passions turn to nature.

In stanza 5 the poet attempts to express a hedonistic idea: the garden is a fertile paradise where fruits offer themselves to be tasted, and at the same time the garden could be the place for important scientific discoveries, as it was the case of Newton who discovered the theory of gravity. The garden is thus the background where scientific and pleasurable things coexist. Even the Fall of man mentioned here doesn't bear anything painful: this fall results from the amorous outreaching of melons and the embraces of flowers. The human being is happy, and the mind savors the pleasures in nature. Human mind is likened to an ocean, and every experience of the mind creates a new sea. In the garden, mind forgets everything and contemplates nature. This passage of the poem typifies metaphysical poetry in its astonishing leap from the concrete to abstract, from objects to the thoughts that do not only reflect things but also reflect upon them. The creative mind finds the strength to annihilate all existing creation into the freshness of '*green thought in a green shade*'.

The 7th stanza develops allegorically the image of the paradise possessed by the solitary Adam. The paradise is described as a garden and its inhabitant finds delight in everything that belongs to the place. The harmony and peace of solitude in nature is disturbed by the God's decision to create Eve. The intrusion of '*the mate*' ends the '*happy garden-state*'. The reference to time in the final image of the poem subtly suggests that the seasonless Eden is separated from a corrupted and transitory world by the consequence of the primordial Fall.

Marvell's most popular poem is ***To His Coy Mistress***, thematically divided into three parts that blend together the issues of love and time. Concerning the poetic treatment of love, throughout his argumentative discourse, the speaker attempts to persuade his beloved to give up her timidity and yield to his advances. The time is an important factor for either the fulfillment or lack of accomplishment of their rather physical love. In this invitational lyric, the time equals to eternity unless the act of making love is a present experience. In proffering his invitation, and in developing the image of the incompatibility between time-consuming coyness and the relatively short time of enjoying the pleasure of making love, the poet develops an arithmetical recital of the lady's beauty in which, as in the entire poem, he uses the Ancient motif of *carpe diem* in relation to the equally Ancient motif of *tempus edax*.

In the 1st part, the issue of time is ironically treated in the expression of love fulfillment (the speaker presses the lady to yield before the extinction of passion on the Day of Judgment); the time means eternity which is a pleasant view, as compared to the 2nd part in which the tone is harsh, the eternity is a desert, and the psychological distress is vivid in the anxiety caused by the presumed non-accomplishment of love. The '*long love's day*' is either the day designated for settling personal disputes or the day devoted to making love – in both cases the phrase combines two opposite qualities: 'long' suggesting eternity, the indefinite duration and 'day' meaning the shortness of time devoted to the consumption of erotic experience. Time does not redeem, but destroys the physical beauty and the energy of desire: its '*winged chariot*' rushes the lovers towards the prospect of '*Deserts of vast eternity*' and to grave.

The entire poem both argues against and assaults the idea of resistance to desire, but only the 3rd part offers the most profound argumentative speculations on time and love, expresses the reassertion of love and pleasure, and culminates in the hedonistic idea of enjoying the pleasures of life. Only here the speaker insists that the lovers' energy can try to stop the devouring time, and the poem, although briefly, desperately holds out the possibility of a physical triumph against all the changes of decay.

The life and work of Andrew Marvell are both marked by extraordinary variety and range, and the history of his reputation is extraordinary. Gifted with a most subtle and introspective imagination, he turned his talents in mid-career from incomparable lyric explorations of the inner life to satiric writings on the issues involved in one of England's most crucial political epochs. Indeed, famous in his time as satirist, patriot, and rebel against tyranny, he was virtually unknown as a lyric poet. The century, which followed Marvell's death, also remembered him almost exclusively as a politician and pamphleteer, and even if his poems were published in 1681, they were neglected in the centuries to come (except, perhaps, C. Lamb and some of the 19th century American writers who appreciated and started a gradual revival of Marvell's work). It was not until after WW I, with Grierson's ***Metaphysical Lyrics*** and T. S. Eliot's ***Andrew Marvell***, that the 20th century has lost Marvell as a public figure in the modern high estimation of his lyric poems, and starting with the second half of the 20th century his lyrics received much more critical attention than the work of any other Metaphysical poet, even than that of John Donne.

George Herbert (1593 – 1633), another important poet of that period, was born in Montgomery, Wales, on April 3, 1593, the fifth son of Richard and Magdalen Newport Herbert. After his father's death in 1596, he and his six

brothers and three sisters were raised by their pious mother, friend and patron to John Donne, who dedicated his ***Holy Sonnets*** to her. Herbert was educated at Westminster School and Trinity College Cambridge, where in 1620 he was elected to the prestigious post of Public Orator of the University, responsible for giving speeches of welcome in Latin to famous visitors, and writing letters of thanks, also in Latin, to acknowledge gifts of books for the University Library. This brought him to the attention of King James I, who granted him an annual allowance, and seemed likely to make him an ambassador. In 1625 the king died, and George Hebert, who had originally gone to college with the intention of becoming a priest, became much involved in court life and, in 1624 and 1625, was elected to represent Montgomery in Parliament. In 1626 he was ordained, and became vicar and then rector of the parish of Bemerton and neighbouring Fugglestone, not far from Salisbury. In 1629, Herbert married his stepfather's cousin Jane Danvers. He served faithfully as a parish priest, and his generosity and good will won him the affection of his parishioners. Herbert had long been in ill health, and died on 1 March 1633, 40 years old. As a priest Herbert was characterized by diligence and humility, traits reflected in his poetry that also expresses the conflict between the religious and secular life. His first two sonnets were sent to his mother in 1610, written on the theme that the love of God is a worthier subject for verse than the love of woman. In 1626, at the death of Sir Francis Bacon (who had dedicated his translation of ***Certaine Psalmes*** to Herbert the year before) he contributed a memorial poem in Latin.

Shortly before his death, when he realized he was dying of consumption, Herbert sent a collection of his poems in manuscript to his friend Nicholas Ferrar to judge whether to burn them or publish them. The result was ***The Temple***, religious poems using common language and rhythms of speech, published after his death to enormous popular acclaim and running to 13 editions by 1680. He also wrote a volume for parish clergy called ***A Priest to the Temple; or, The Country Parson***, also published after his death, in 1652, containing prose advice to country clerics and showing the intelligent devotion with which he undertook his duties as priest.

The characteristic features of George Herbert's poetry include the religious themes and the poetic techniques of the Shape (Altar) Poem, of which Herbert was an imitator. In this poetry the shape of the text adds to, enhances and even represents the meaning of the poem.

The typographical shape of ***Easter Wings***, for example, is that of a flying bird, a shape that reinforces the poem's meaning that man's fall and rise are likened to the motion of a lark's wings while flying. The beginning of the poem – '*Lord*' – is a direct reference to God, revealing the text's religious

thematic concern. The Almighty God created man and gave heaven to him, but he foolishly lost it. Men continuously decayed until the first coming of Christ, and the decay and the subsequent suffering of mankind were the effect of the original sin. The poet longs for God's help to rise, and he wants to be resurrected as Christ was. This spiritual elevation is important for him because as he gets older he becomes more sensitive and fragile. The poet suffers from being sinful, and God punishes sin by illness and shame. Shame was the first knowledge of mankind, for it was shame that Adam and Eve experienced after they ate the forbidden fruit. Realizing their nakedness they couldn't appear in front of angels, and the human being's woes in general came to the world after the consumption of the desirable forbidden fruit. This suffering and remorse make the poet grow thinner than ever, but this illness does not suggest weakness completely – it may suggest corporeal lightness that would help him rise until combined with God. The final point of the poem is that through deep suffering and remorse a man increases the hope to reach purification and God.

The poem ***The Altar*** is another example of shape poetry and as the title suggests, it is the representation of an altar. The broken Altar is made of heart and cemented with tears because the poet experiences remorse – again, in order to reach salvation one should regret, cry and repent. God gives shape to the heart, and the poet's art is unique, but the heart without love for God is just a stone. Only after the poet's '*hard heart*' meets the frame of religion and love for God, he is able to praise divinity with all his heart. It is a blessing to possess a sensible heart full of love for God, since God created every single part of the poet's heart that bears the name of God and praises the divinity. As long as there is a chance of not committing any sins, all the elements that form his heart will be praising God. The poet wants to sacrifice himself for God and become holy to '*sanctify this Altar to be thine*'.

In another poem, ***Jordan (I)***, the poet dropped aside the techniques of the shape poetry as well as his general concern with God and religion, and focused on the theme of beauty of poetry. As the poem begins, the poet challenges the idea that only unreal things make a beautiful poem, and asks '*Is there in truth no beauty?*' – the issue behind this question being that truth also carries beauty. In the 2nd stanza the poet criticizes the pastoral poetry, arguing that the shadow of '*groves*' and '*arbors*' makes more obscure a weak craftsmanship, while the direct poetry is divine because it discloses its meaning openly to the reader. In the last stanza the poet concludes that pastoral poets ask riddles, and those who understand them only guess the meaning. The poet emphasizes the idea that he does not envy shepherds who sing their secular songs, for he writes for God and King. The poem declares that false poetry is secular poetry, like pastoral lyrics, and that divine love poetry and devoted poetry are true and beautiful.

The religious concern of Herbert's poetry takes in ***Love (III)*** new thematic perspectives in that the lyrical I performs a kind of symbolic voyage from sin to salvation. At the beginning of the poem he is welcomed as a guest in an inn, but his soul '*drew back, / Guilty of dust and sin*'. He is the heir of Adam's fall, therefore sinful and he feels unworthy to enter the place and be there, although the innkeeper named Love claims that he will be. The guest also feels ashamed of his sin, but Love takes his hand, implying that he knows everything, and makes the traveler come to the realization that he should repent in order to be worthy of the place and its host. The poet implies that he searches for salvation; he is conscious of being sinful and should repent, and he doesn't want to carry his shame. The innkeeper replies that Satan is to be blamed and by serving God one can reach salvation. The innkeeper is actually Jesus himself, and the traveler is a guest attending the last supper of Christ – this is also what represents the metaphysical conceit in the poem.

The elegance of Herbert's poetry is as much the result of art as it is an expression of a cultivated spiritual humility. He insisted he would make '*Humility lovely in the eyes of all men*', and his work is permeated with reference to service and to Christ as the type of suffering servant. Today he is remembered chiefly for ***The Temple***, the book of poems which have influenced the style of other poets, including Samuel Taylor Coleridge, and several of them have been used as hymns, in particular ***Teach me, my God and King*** and ***Let all the world in every corner sing***.

BIBLIOGRAPHY

BALD, R.C., **John Donne. A Life**, Oxford, Clarendon Press, 1984;

COOK, Guy, **Discourse and Literature**, Oxford, Oxford University Press, 1995;

CUDDON, J. A., **The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory**, 3rd edn., London, Penguin Books Ltd., 1992;

DAICHES, David, **A Critical History of English Literature**, 4 vols., Secker & Warburg, 1975;

FERRY, Anne, **All in War with Time. Love Poetry of Shakespeare, Donne**, **Jonson, Marvell**, London, Cambridge, Cambridge University Press, 1975;

FOWLER, Alastair, **Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes**, Cambridge, Harvard University Press, 1982;
HYMAN, Lawrence, **Andrew Marvell**, New York, Twayne Publishers Inc., 1964;

JONES, Richard Foster, **The Seventeenth Century**, **Studies in the History of English Thought and Literature**, Stanford, 1951;

SANDERS, Andrew, **The Short Oxford History of English Literature**, Oxford, Clarendon Press, 1994.

Makale Çevirisi

Şeyyâd Ĥamza'nın Yeni Bir Şiiri[*] *(Milan Adamović[**])*

Aziz Merhan[***]

Özet: Milan Adamović bu makalesinde Anadolu'da Türkçe yazan ilk şairlerden biri olan Şeyyad Hamza'nın eserlerine değindikten sonra öncelikle şairin ne zaman yaşadığını aydınlatmaya çalışmaktadır. Daha sonra şairin yeni bulunmuş bir şiirini tanıtmakta, şiiri dil ve anlam özellikleri yönünden incelemektedir.

Anahtar kelimeler*:* Şeyyad Hamza, Eski Anadolu Türkçesi, Türk şiiri, şiir incelemesi

---

A New Poem of Şeyyâd Ĥamza

Abstract: In this article, Milan Adamović firstly tries to clarify when the poet Şeyyad Hamza lived, after he pointed the works of Şeyyad Hamza who was one of the poets writing Turkish in Anatolia. Then he introduces the poem which has been found recently, and examines the poem as its characteristics of language and meaning.

Keywords: Şeyyad Hamza, Old Anatolian Turkish, Turkish poem, examination of poem

---

GİRİŞ

Türkiye Türkçesinin başlangıç zamanındaki hiçbir şairi Şeyyād Ĥamza kadar edebiyat tarihçilerinin böylesine büyük ilgisini çekmemiştir. Kişiliği hakkında hemen hemen hiçbir şeyin bilinmemesi ve edebî mirası birkaç şiiri geçmemesine karşın adı, kısa bir zaman dilimi içinde bütün başvuru kitaplarında ünlü Türk yazar ve şairleri yanında hak ettiği yeri almayı başardı. Şair, Türkoloji alanındaki bu ününü her şeyden önce şimdiye dek eserleri ve yaşamıyla uğraşan bütün araştırmacıların ortak görüşüne göre 13. yüzyıla dayanması gereken şiir sanatının eskiliğine borçludur.

---

[*] "Ein weiteres Gedicht von Şeyyād Ĥamza", Materialia Turcica, 1996/17: 87-102

[**] Prof. Dr., Almanya Göttingen Üniversitesi (Georg-August-Universitaet) öğretim üyeliğindeki aktif görevinden 2005 yılında emekliye ayrıldı.

[***] Arş. Gör. Dr., Dumlupınar Üniversitesi.

Şeyyād Ĥamza'nın bütün şiirleri sayı itibariyle kolaylıkla tespit edilebilmektedir. 13 gazel ve bir mesnevi olmak üzere toplam 14 şiirden oluşmaktadır. Şairin bu mütevazı mirası ilk defa geçen yüzyılın ilk yarısında farklı edebiyat araştırmacıları tarafından unutulmuşluktan gün ışığına çıkarıldı. İlk keşif, edebiyat tarihçisi Fuad Köprülü'ye nasip oldu. O, 16. yüzyıla ait bir mecmuada Şeyyād Ĥamza'ya ait bir gazel keşfederek bunu orijinal yazısıyla (vokalsiz) yayımladı.[*] O zamandan beri Köprülü Şeyyād Ĥamza'nın kâşifi olarak kabul edilmektedir. Onu eski mecmualarda yaptıkları yeni keşiflerle başka bilim adamları izledi. Böyle Şeyyād Ĥamza'nın şiirleri toplam sayı olarak yukarıda belirtilen 14 rakamına ulaştı. Söz konusu olanlar ayrıntısıyla aşağıdaki şiirlerdir:

- Dinî-öğretici 3 gazel, yayımlayan M. Mansuroğlu, "Drei Gedichte Şeyyād Ĥamza's", Ural-Altaische Jahrbücher 1954/26: 78-89 [Türkçesi: Mecdut Mansuroğlu, Şeyyad Hamza'ya Âit Üç Manzûme, TDED 1946/1: 180-195] ve "Şeyyād Ĥamza'nın üç manzumesinin tıpkı basımı", TDED 1956/7: 108-114. Bu üç gazelden ikisi, el yazmasında nazire olarak gösterildiğinden yayımcı doğal olarak bunları incelememiş. Ayrıca şiirlerin transkripsiyonu bazı yönlerden keyfilik arz etmektedir. Buna üç gazelin ilkinin Fuad Köprülü'nün "Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit" (bk. bu sayfadaki dipnotu 1) adlı makalesinden alındığını da eklemek gerekir.

- Aşk konulu 2 gazel, yayımlayan N. H. Onan, "Şeyyat Hamza'nın iki yeni gazeli dolayısıyla", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 1949/7: 529-534. Kısa olan her iki gazelin ikincisi ayrıca tam değil. Bundan başka bu iki gazel profan (sıradan) konusuyla Şeyyād Ĥamza'nın diğer eserlerinden ayrılmaktadır.

- Çağatay dilinde 1 gazel, yayımlayan M. Mansuroğlu, "Şeyyād Ĥamza'nın doğu türkçesine yaklaşan manzumesi", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1956: 125-144. Görünüşe göre lirik konulu bu şiir şairin başka bir nazire şiiridir. Bu gazeli aşağıda tekrar ele alacağız.

- Kıtalardan oluşan felsefî-öğretici bir şiir, yayımlayan S. Buluç, "Şeyyād Ĥamza'nın lirik bir şiiri", TDED 1963/12: 139-142.

---

[*] F. Köprülü, "Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit", Kőrösi-Csoma-Archivum, 1. (Budapest 1921-1925) [tam olarak 1922]: 183-190. [Makalenin Türkçe çevirisi: "Selçûkîler Devrinde Anadolu Şâirleri 1. Şeyyad Hamza", Türk Yurdu Mecmuası 1340/1: 27-34.]

- 5 naat (Muhammed peygamberi öven kaside), yayımlayan S. Buluç, "Şeyyād Ĥamza'nın beş manzumesi", TDED 1956/7: 1-16. Yayımcı bu beş şiirin hepsini, üçü kıtalardan oluşmuş şiirler olarak da okunabilmesine karşın, gazel olarak nitelemektedir.

- "Dāstān-i Sultān Maĥmūd" başlıklı, aruz vezninin remel kalıbıyla yazılmış felsefî içerikli 75 beyitlik küçük bir mesnevi, yayımlayan S. Buluç, "Şeyyād Ĥamza'nın bilinmeyen bir mesnevisi", Türkiyat Mecmuası 1969/15: 247-257.

- Şairin Kur'an'da geçen Yūsuf Kıssası'nı ele aldığı, aruz vezninin remel kalıbındaki 1529 beyitlik uzun mesnevisi D. Dilçin tarafından *Şeyyad Hazma, Yusuf ve Zeliha* (İstanbul 1946) başlığıyla monografya olarak yayımlandı. Bu yayım ayrıca eldeki tek yazma nüshanın tıpkıbasımıyla birlikte bütün metnin mükemmel olmayan bir transkripsiyonunu içermektedir.

Bu on dört şiirin Şeyyād Ĥamza'ya aidiyeti, metinde adının geçmesiyle kesinlik kazanmaktadır. O, adını her zaman aynı şekilde yazmamakta, Şeyyād Ĥamza, Şeyyādı Ĥamza, Şeyyādi Ĥamza veya Şeyyādu Ĥamza gibi değişik şekillerde yazmamaktadır. Adının ilk ögesinin son sesindeki sesli değişmesi vezinden kaynaklanan sesli uzatması gibi görünüyor. Bu sesli değişimlerinin ne kadarı yazara dayanmakta veya ne kadarı müstensihlerden kaynaklanmakta olduğu tespit edilememektedir. Çünkü Şeyyād Ĥamza'nın bütün şiirleri sadece birer yazmada nakledilmesinden dolayı hiçbir şiirinde tenkidî bir metin karşılaştırması yapılamamaktadır.

Şairin gerçek adı Ĥamza da kişiliği hakkında çok fazla şey söylememektedir. Buna karşın menşe itibariyle tahminen onun yaşamında dair işaretleri içermekte olan bir apelatif (cins isim) olan Şeyyād mahlası daha bilgilendirici, çünkü gerek Zenker (554c)'in gerekse Steingass (771a)'ın sözlüklerinde geçen *şeyyād* sözcüğü Türkçe ve Farsçada "kalender, derviş" anlamlarına gelmekteydi. Sözcüğün "mürâî, şarlatan, hilekâr" gibi diğer sözlüklerde geçen aşağılayıcı anlamları çok daha yeni olup şairin hayatından sonraki bir zamana aittir. Şairin kendisi de *Şeyyād* sözcüğünü kuşkusuz ilk ve olumlu anlamı olan "kalender, derviş" anlamlarında kullanır, çünkü bir kimsenin kendisine aşağılayıcı anlamı olan bir sözcüğü mahlas olarak seçmesinin tasavvur edilmesi hemen hemen imkansızdır. Özellikle de bu, okura, onu erdemli bir yaşam tarzına inandırmak için hitap eden filozof bir şair için olasılık dışıdır. Bu durumda *Şeyyād* sözcüğünden bir meslek adı mı, yoksa bir derviş gibi yaşamış biri olarak mı görmemiz gerektiği hususunda sadece tahminde bulunmak mümkündür. Bu mesele, maalesef şimdilik açık kalmak zorundadır.

Şeyyād Ĥamza'nın asıl memleketi hakkındaki belirsizlik hâlâ devam etmektedir. Bazı bilim adamlarının, şairin Akşehirli olabileceği varsayımı Akşehir Mezarlığında bulunan ve burada ölmüş AŚL ĤĀTŪN BNT ĤMZ SYYĀD adlı bir kadına ait tarihsiz bir mezar kitabesine dayanmaktadır. Bu mezar kitabesine göre o [kadın], Ĥamza Şeyyād adında birisinin kızı olmalı.[*] Ölenin babasının kimliği, Ĥamza Şeyyād, şairimiz Şeyyād Ĥamza ile açıkçası kesinlik kazanmamaktadır. Çünkü Şeyyād adı fiilen her dindar insanın lakap olarak kullanabilecek, yukarıda gösterildiği gibi, bir apelatif (cins isim)dir ve ayrıca Ĥamza adı erkek adı olarak oldukça sık görülmektedir. Bundan dolayı da belli bir kişinin kimliğini belirlemeye yardımı olamaz. Nihayetinde Şeyyād Ĥamza ile Ĥamza Şeyyād arasındaki anlam farklılığı da önemsiz değil. Sözün kısası, şairin asıl memleketi önceden olduğu gibi belirsizliğini korumaktadır.

Şairin yaşadığı zaman konusunda Türkoloji alanında Fuad Köprülü'nün Şeyyād Ĥamza'nın 13. yüzyıl Anadolu şairlerinden olduğu görüşü yerleşmiştir. Türk bilim adamının bu varsayımı Şeyyād Ĥamza'nın adının geçtiği, şakacı ve Nasreddin Hoca'nın çağdaşı olarak anlatıldığı 16. yüzyıldan kalma bir fıkraya dayanmaktadır. Nasreddin Hoca 13. yüzyılda yaşadığına göre, diye düşünüyor Köprülü, onun yaşadığı zaman Şeyyād Ĥamza'nın yaşadığı zamanı da gösterir.

Halbuki Köprülü'nün bu varsayımında kesinlikle gözden kaçmayacak zayıflıklar var. Öncelikle bir fıkranın kaynak ve kanıt olarak kullanılması genelde uygun değildir. Şiir sanatında şakayla ilgili bir şeyler olmamasına karşın Şeyyād Ĥamza'nın şakacı olarak nitelendirilmesi 16. yüzyılda yaşamış olan fıkra yazarının Şeyyād Ĥamza'yı tanımadığının ve bundan dolayı Şeyyād lakabının filolojik yorumlarına ve özellikle de o devir için geçerli olan, zorunlu olarak Nasreddin Hoca'yı çağrıştıran, "şakacı" anlamına muhtaç olduğunun bir işaretidir. İkinci olarak Nasreddin Hoca'nın ne zaman yaşadığı hususu, Köprülü'nün iddiasının aksine kesin değildir, nitekim bir bilinmeyen başka bir bilinmeyenle açıklanamaz. Üçüncü olarak Şeyyād Ĥamza'nın bazı şiirleri 13. yüzyıldan sonraki zamanı gösteren bazı ipuçlarını içermektedir. Bu ipuçlarını, sorunu tam ve doğru olarak anlatabilmemiz için büyük bir önem taşıdığından aşağıdaki paragrafta ayrıntılı olarak ele alacağız.

Şeyyād Ĥamza'nın bilinen toplam on dört şiirinin çoğu orijinal değil, aksine şu veya bu şekilde başka şiirlere dayanmaktadır. "Nėce ecelden ḳaçuban …"

---

[*] R. M. Meriç, "Akşehir türbe ve mezarları", Türkiyat Mecmuası, 1936/5: 179 ve Fotoğraf No. 55. Kitabe harekesiz ve noktalamasızdır.

gazeli Celāleddīn Rūmī (1207-1273)'nin Şeyyād Ĥamza tarafından aynı vezin ve uyak ile Türkçeye aktardığı Farsça bir şiirine benzemektedir.(Tespit eden Mansuroğlu UAJb 1954/26: 86) Bu gerçeklik, Şeyyād Ĥamza'nın kesin olarak büyük İranlıdan [Mevlana'dan] sonra hayatta olduğunu göstermektedir. Ayrıca Şeyyād Ĥamza'nın "Dāstān-i Sulţān Maĥmūd" mesnevisi (bk. yukarı) pek çok yerdeki sözcük seçimi ve anlatımıyla önemli oranda 'Āşıķ Paşa'nın 1329/1330 yılında tamamlanmış "Ġarībnāme"sini hatırlattığını da göz ardı etmemek gerekir. Bundan Şeyyād Ĥamza'nın 'Āşıķ Paşa'dan sonra da hayatta olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Onun Çağatayca gazeli kronolojik bakımdan daha da aydınlatıcı, çünkü adı geçen mecmuada (1437 yılında hazırlanmış) Aĥmedī'nin bir şiirine *nażīre* olduğu belirtilmiştir.('Ömer bin Mezīd, *Mecmū'atu'n-Nażā'ir.* Yay. M. Canpolat. Ankara 1982: 58 ve 53.)Nazireci kesinlikle kendisine örnek teşkil edenden önce yaşamış olamayacağı için Şeyyād Ĥamza'nın yaşadığı zamanı, zorunlu olarak Aĥmedī'nin ölümünden (1412) sonraki bir zamana veya en iyimser ihtimalle Aĥmedī'nin ömrünün son yıllarına götürmek zorundayız. Nihayetinde yukarıda değinilen nazirenin Çağatay dilinde yazılmış olması hususu da kronolojik bir öneme sahip. Çağatayca, özellikle de şairâne bir üslûp olarak, Timurlenk'in doruk noktasına 1402 yılında ulaşan Anadolu istilasıyla kullanılmaya başlandı. Buna ilaveten dikkate şayandır ki Şeyyād Ĥamza yukarıda değinilen Çağatayca şiirinin beşinci dizesinde bir *muġal* [moğol] ile karşılaşmasını ve bu münasebetle o; genç süvariyi sempatiyle, canlı renklerle tasvir etmektedir.(Şiir açık bir kontekst göstermediğinden "muġal"ın erkek mi, yoksa kadın mı olduğu anlaşılamamaktadır. Aĥmedī'nin örnek teşkil eden şiirinden hareket edilirse söz konusu olan bir kadındır.)*Muġal* kavramı bu durumda bilindiği gibi Timurlenk'in Batı Seferi esnasında Anadolu'da sayısız sempatizanı olan Timurlulardan başkasıyla ilgili olamaz. Kısacası bütün bu hususlar Şeyyād Ĥamza'nın Timurlenk istilası sırasında veya doğrudan doğruya Timur yanlısı Anadolu Beyliklerinden birinde yaşadığına delildir. Bu zaman dilimine Şeyyād Ĥamza'nın Türkçesinin karakteristiği de işaret etmektedir.(Köprülü'nün tarih tespitindeki tutarsızlığına bu satırların yazarı 1979 yılında işaret etmiştir, bk. M. Adamović, Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache. Göttingen 1979: 33 (Doçentlik tezi).) Açıklayıcı bu fikirlerden sonra şimdi Anadolu şairinin yeni keşfedilmiş şiiri üzerinde duralım. Yazarın bu on beşinci edebî ürünü Diez. A. 8°. 141 numarayla [Berlin] Bibliothek Preuβischer Kulturbesitz'de muhafaza edilmekte olan bir mecmuada bulunmaktadır. Bu yazma 17x9,5 cm ebadındaki 197 varaktan oluşmakta, her sayfada dokuz satır bulunmakta ve düzgün, harekeli bir nesihle yazılmıştır. Yazmanın ilk üç çeyreğinde (vr. 1-143) Ħalīlī'nin tasavvufî-öğretici "Furķat-nāme" mesnevisi bulunurken, son çeyreğinde (vr. 143-197) değişik şairlerin kısa şiirlerinden oluşan bir mecmua bulunmaktadır. Bu mecmuada Hümāmī, Nesīmī, Yūnus Emre, ÓAţā'ī, ÓAbdī-i Rūmī, ÓĀşıķ Paşa, Ķaygusuz Abdal, Eflākī, Aĥmedī, Vefā'ī, Śafā'ī, Muĥibbī, Mirze gibi

az ya da çok tanınmış Türk şairlerinin adları ile şiir sanatı bir gazel ile temsil edilen Şeyyād Ĥamza'nın adı da bir kez geçmektedir. Aruz vezninin remel kalıbındaki

fāǾilātün fāǾilātün fāǾilün
/ – ∪ – – / – ∪ – – / – ∪ – /

gazel on üç beyitten oluşmakta ve eldeki bu mecmuada muhtemelen tesadüfen Eflākī'nin bir şiiri ile Yūnus'un bir şiiri arasına yerleştirilmiş. Ekteki tıpkı basımda da görüleceği gibi şiir varak 183[b]de başlayıp varak 185[a]da son bulmaktadır. Gazelin Şeyyād Ĥamza'ya aidiyeti başlıkta ve son beyitte adının geçmesi ile kesinlik arz etmektedir.

Okur, mecmuanın istinsah kaydından (vr. 197[a]), eldeki bu yazmanın 890 yılı ŞaǾbān ayının ilk on yıllık süresinde = 18-27 Ocak 1485'te Bozdaġlı Dervīş Ĥamza b. Ĥācī Murād adlı birisi tarafından istinsah edildiğini öğrenmektedir.

Berlin'deki bu mecmuanın varlığına, çok önceden 1836 yılında ana bölümünden (Furḳat-nāme) kendisinin *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* (Osmanlı Şiir Sanatının Tarihi) adlı eseri için yararlanan Joseph von Hammer dikkat çekmiştir. Bunun, sorunu tam ve doğru biçimde ifade edebilmemiz için önemli bir anlamı var. Joseph von Hammer yukarıda adı geçen kitabında, el yazmasına eklenmiş olan mecmuaya aşağıdaki sözlerle değinmiştir: "Firkatname'yi müteakiben hicran ve hicran yarası hakkında kaleme alınmış ve yazma eserin son 50 varağında bulunan başka şiirler yer almaktadır: 1) Nesimi'den; 2) Atayi; 3) Abdi Rumi; 4) Amildi Yunıs; 5) Aşık paşa; 6) Kaygusız Abdal; 7) Eflaki; 8) Şeyyad Hazma; 9) Ahmedi; 10) Vefayi; 11) Safayi; 12) Muhibbi."(J. von Hammer, Geschichte der osmanischen Dichtkunst. 1. Pesth 1836: 231.) Bundan da Şeyyād Ĥamza adının Avusturyalı oriyentalist tarafından bilindiği ve onun en azından şairin Berlin gazelini gördüğü anlaşılmaktadır.(Bu da Şeyyād Ĥamza'nın Fuad Köprülü tarafından keşfedilmesinin aslında bir keşfin yeniden keşfedildiğini göstermektedir.(Bu da Şeyyād Ĥamza'nın Fuad Köprülü tarafından keşfedilmesinin aslında bir keşfin yeniden keşfedildiğini göstermektedir.)

Diğer taraftan Hammer'in kitabındaki bu önemli pasajın sonraki araştırmacıların gözünden kaçmış olduğu da bir gerçektir. Hatta yarım yüzyıl sonra Berlin'deki el yazmalarını kataloglayan Wilhelm Pertsch sadece Hammer'den yukarıya alınan pasajı değil, aynı zamanda mecmuayı da görmemiştir, öyle ki kendisinin el yazmaları katalogunda (Verzeichnis der türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin. Berlin 1889) Şeyyād Ĥamza'nın adı bile geçmemektedir.

Şeyyād Ĥamza'nın Berlin gazeli, konu bakımından yazarın önceden bilinen şiirleriyle benzerlikler göstermektedir. Bu münasebetle şiirin S. Buluç'un TDED 1963/12: 139-142'de yayımladığı kıtalardan oluşan şiiri ile ortak noktaları görmezlikten gelinemez. Her ikisi de bir hocaya hitap üslubundadır. Şair, ona dünyanın faniliğini hatırlatarak onu, bu dünyadaki yaşamın yoldan çıkarmalarına karşı durması ve öbür dünyadaki sonsuz yaşama hazırlanması hususunda uyarır. Şeyyād Ĥamza sadece hocanın değil, okurun da kastedildiği hitap edilene, maddenin faniliğini anlatmak için ölümün korkunçluğundan, vücudun yer altında çürümesinden ve ölünün yaşarken biriktirdiği dünya malının yitip gitmesinden bahseder. Bir bey bile ölümle iktidarını yitirir ve yer altında bir yoksuldan farksız olarak karıncalar tarafından yenir. Toplumsal ögeler Berlin gazelinde, şairin önceki şiirlerinden daha fazla belirgindir. O, servet biriktirip bu sayede etrafında nüfuzlu bir kesim oluşturmayan hocayı zengin bir adam olarak anlatır. Şeyyād Ĥamza bununla temsilcilerini toplumun üst tabakasına bağladığı resmî [sünnî] İslama karşı eleştirel tutumunu ortaya koymaktadır. Şairin bu görüşü kendisinin bir sofu ve zâhid olduğu varsayımını doğrulamaktadır. Onun gerçek bir derviş olduğu hususu şiirlerinden çıkarılmamaktadır, çünkü onun dizelerinde tarikat ve tasavvufî dünya görüşü ile ilgili kesin işaretlere hiçbir şekilde rastlanmamaktadır.

Şeyyād Ĥamza, vezni ve şiirin diğer kurallarını titizlikle kullanmıştır, nitekim o, bu kurallara uymak için elindeki bütün imkanları kullanır. Berlin gazelinin on bir heceden az olan tek bir dizesi 7b'dir. Bu dize bile *arşun* sözcüğü üç heceli *a-r^{o}-şun* olarak okunursa tamamlanmış olur. Muhtemelen yazar da bu sözcüğün ilk harfinin (elifin) üzerine uzatma işareti koymakla bunu düşünmüş. Türkçe sözcüklerde olduğu gibi yabancı sözcüklerde de sesliler, gerektiğinde hece sayısı taleplerini karşılaması için imale yapılmış: *ġêrū, dūşicek, gözüŋ yād, tablūbāz, çūrīmiş, atlās* v.b. Bununla birlikte uzun hecelerde vezinden dolayı yer yer zihaf yapılmış. Buna *saǾat* "saat, an" sözcüğü iyi bir örnektir. ه [güzel he] harfi sözcük sonunda genel olarak uzun sayılmaktadır.

Dilbilgisi alanında bu devrin eserlerinden farklı özellikler görülmemektedir. Kapalı *e i* (eksik veya tam) ile yazılmış. Teklik 2. kişi eki *-sın/-sin* şeklindedir: *yüriyesin, göresin*. Gelecek anlamı içeren istek eki *-a* (*üzile, bozıla, ķazıla, yazıla, ķomayalar v.b.*) yanında gelecek zaman eki *-ısar/-iser* de bir kez kullanılmıştır: *biliser*. Geniş zaman hikaye birleşik zaman formu *binerlerdi, geyerlerdi* şekliyle görülmektedir. Geçmiş zaman *eylemiş, çürimiş* farklılık arz etmektedir. Kontraksiyon (birleşme) *noldugını (<ne olduġın'*da kendini hissettiriyor. Kopulatif (bağlayıcı) gerundiumun uzun şekli *-uban/-üben* mevcut, örneğin *vėrüben, dėrşürüben*. Temporal (zamanla ilgili) gerundium *-ıcaķ/-icek düşicek* "düşünce, düştüğü zaman" örneğiyle görülüyor. Sözlük alanında Tarama Sözlüğüne göre Türkçede tespit

edilemeyen, bunun aksine Çağatayca ve Kıpçakça kaynaklarda sıkça görülen *tuturġan* "pirinç" sözcüğü göze çarpıyor. Bu sözcüğün *ṫ* yerine *t* şeklinde olması da Türkçenin imlâsına aykırılık göstermektedir. Şeyyād Ĥamza, yukarıda görüldüğü gibi, Çağatay diline vâkıf olduğu için *tuturġan* sözcüğünü Çağataycadan alması imkânsız görülmemelidir.

Transkripsiyonlu Metin

[183^{b}] **Şeyyād Ĥamza fermāyed**

1. Ħōca nėçe yüriyesin nāzile
bir gün ecel ėre gücüŋ üzile

2. cān vėrüben dėrşürüben dėrdügüŋ
bir sāǾat içinde gėrü bozıla

3. sen şol ölüm döşegine düşicek
dostlaruŋ ayruḳlarile düzile

[184^{a}] 4. ataŋ anaŋ ḳardaşuŋ oġlanlaruŋ
yad ola şol dem ki gözüŋ süzile

5. ḳomayalar yatmaġa evde seni
bir sāǾat vaḳtın ki sinüŋ ḳazıla

6. ataŋ anaŋ nolduġını sinlede
gel ki saŋa gösterelüm gözile

7. gördüm anı gūrda çürimiş yatur
altı yėdi arşun ħām bėzile

8. sinlelerde gel göresin begleri
[184^{b}] tāzī binerlerdi ṫablubāzile

9. altun eyerlü çevük atlar binen
kemħā geyerlerdi vü atlasile

10. aġzını ḳarıncalar in eylemiş
dāne tuturġan yėriken ḳazıla

11. uslu kişi anı göre dünyede
ḳullıḳ ėde dürişe namāzile

12. Ĥaḳḳa lāyıḳ olurise ḳullıġuŋ

cümle ħalāyıḳ saŋa ḳul yazıla

[185[a]] 13. Şeyyādı Ĥamza ŧab uzat sözüŋi
kim biliser Ĥaḳḳı kuru sözile

Günümüz Türkçesiyle

1. hoca daha ne kadar naz ile dolaşacaksın
bir gün ecel gelecek ve gücün kaybolacak

2. canını vereceksin ve topladığın her şey
bir an içinde yok olup gidecek

3. ölüm döşeğine düştüğün zaman
dostların başkalarıyla dost olacak

4. annen baban kardeşlerin çocukların
gözlerin kapandığı an sana yabancı olacak

5. bırakmayacaklar seni evde yatmaya
bir saat bile ve mezarın kazılacak

6. anne babana mezarda ne olduğunu
gel sana açıkça gösterelim

7. onları gördüm mezarda çürümüş yatmaktalar
altı veya yedi arşınlık kaba keten bez ile

8. mezarlarda görmeye gel o beyleri ki
[eskiden] asil atlara davullar eşliğinde binerlerdi

9. altın eyerli çevik atlar binenler
kadife ve atlas giyerlerdi

10. ağızlarını karıncalar yuva yapmış
hatta pirinç tanesi kadar yerleri bile kazıyacaklar

11. akıllı insan onu bu dünyada kavramalı
namaz ve kulluk ile zamanını geçirmeli

12. Tanrı senin kulluğunu kabul ederse
bütün yaratılmışları sana kulluk ettirecek

13. Şeyyādı Ĥamza söyleyeceklerini söyle

yoksa boş sözlerle Tanrıyı kim bilir

Sözcük Dizini[*]

ata	baba 4a, 6a
ayruķ	başkası, başka biri 3b
cümle	hepsi 12b
dem	an 4b
dėr-	dermek, toplamak 2a
dėrşür-	dermek, toplamak 2a
düzil-	dost olmak, uzlaşmak 3b
gey-	giymek 9b
gūr	mezar 7a
ħalāyıķ	yaratılmışlar 12b
ħam	ham, kaba 7b
Ĥaķķ	Tanrı 12a, 13b
kemħā	kadife 9b
kişi	insan 11a
ķo-	koymak 5a
nol-	ne olmak 6a
oġlan	çocuk 4a
ol	o 7a, 11a
sāǾat	saat, an, kısa süre 2b, 5b
sin	mezar 5b
sinle	mezar 6a, 8a
süzil-	kapanmak 4b
şol	bu, o 3a, 4b
ŧab	yeterli, doğru, hatasız, hemen 13a
ŧablubāz	davul, trampet 8b
ŧāzī	çok hızlı at 8b
tuturġan	pirinç 10b
üzil-	kopmak, kesintiye uğrama, kaybolmak 1b
vü	ve 9b
yad	yabancı 4b

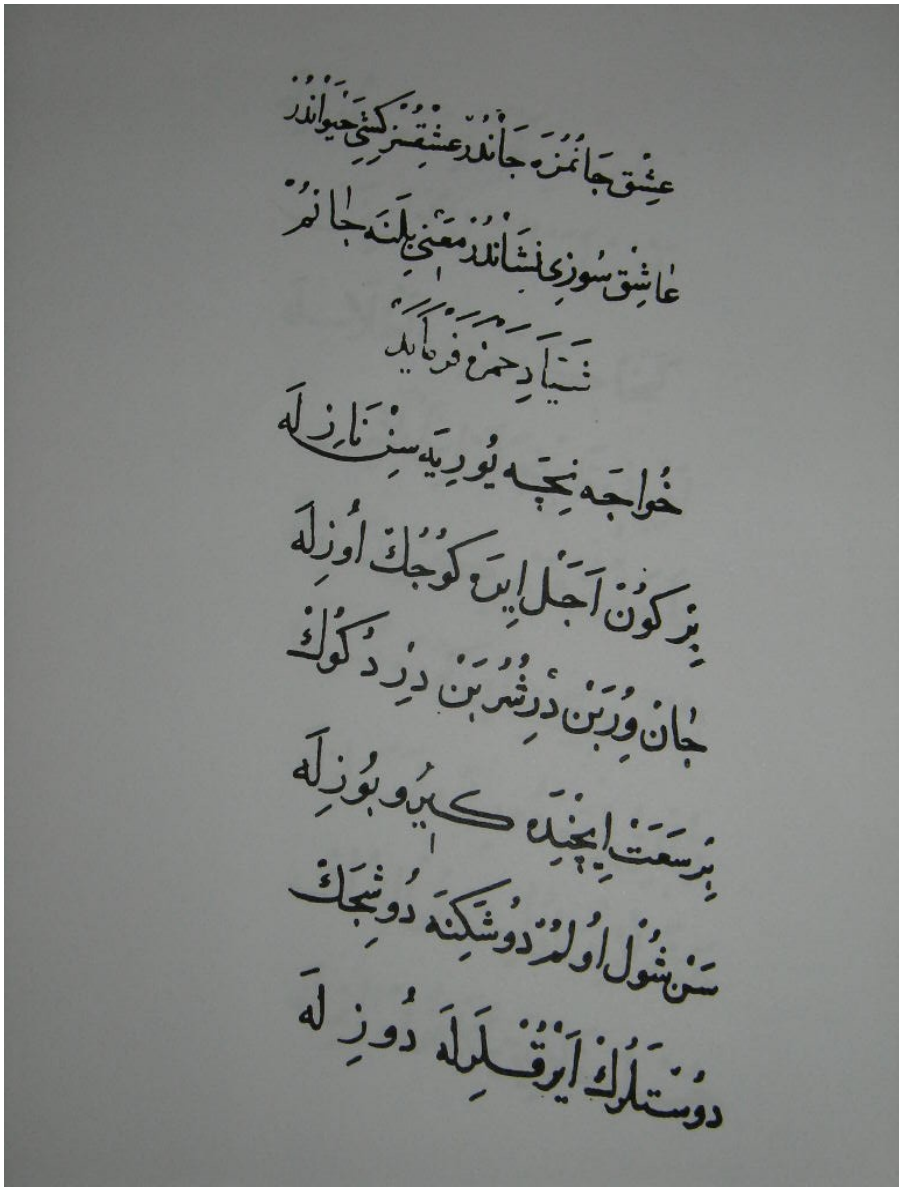
Kısaltmalar

TDED İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

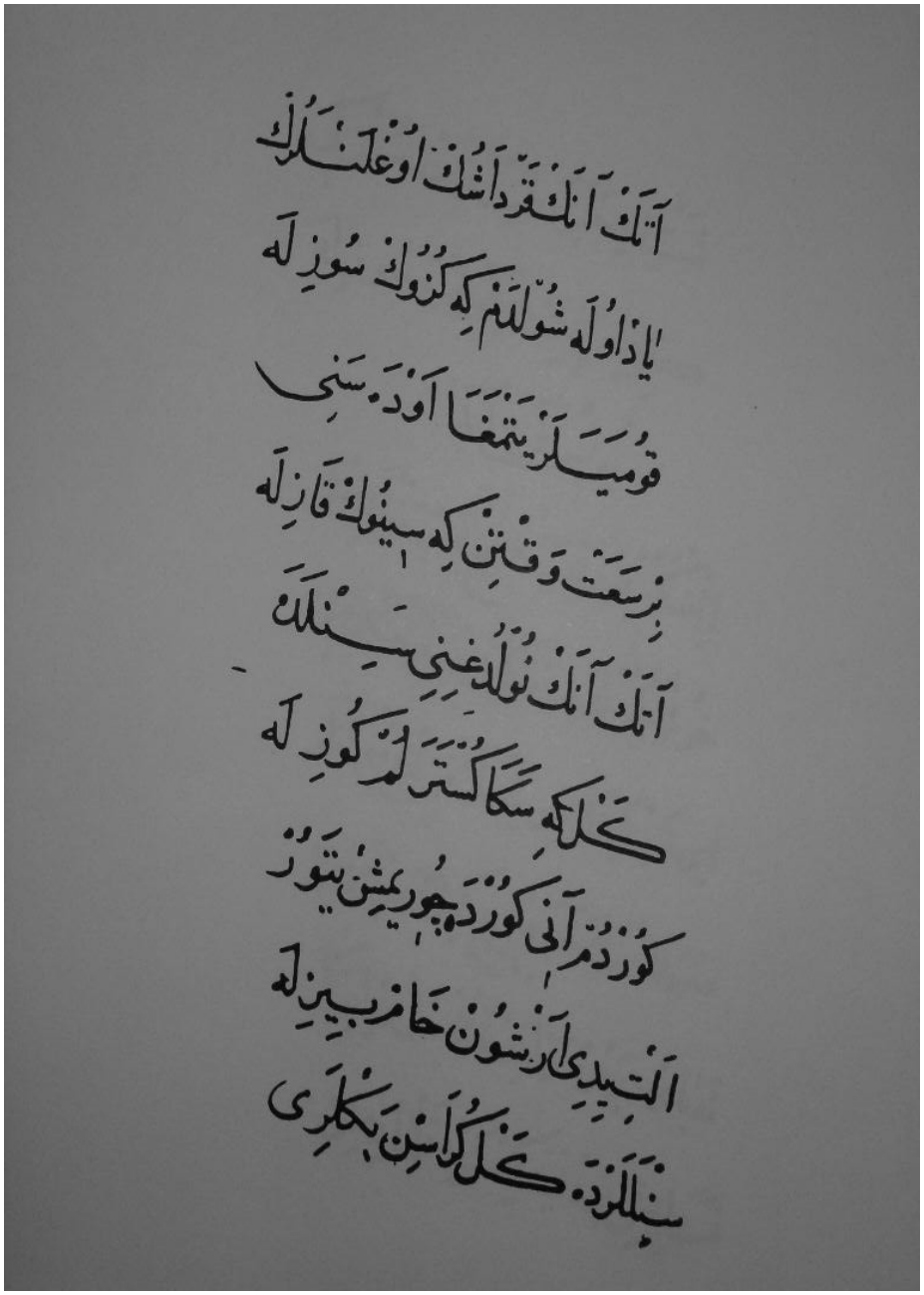
UAJb Ural-Altaische Jahrbücher

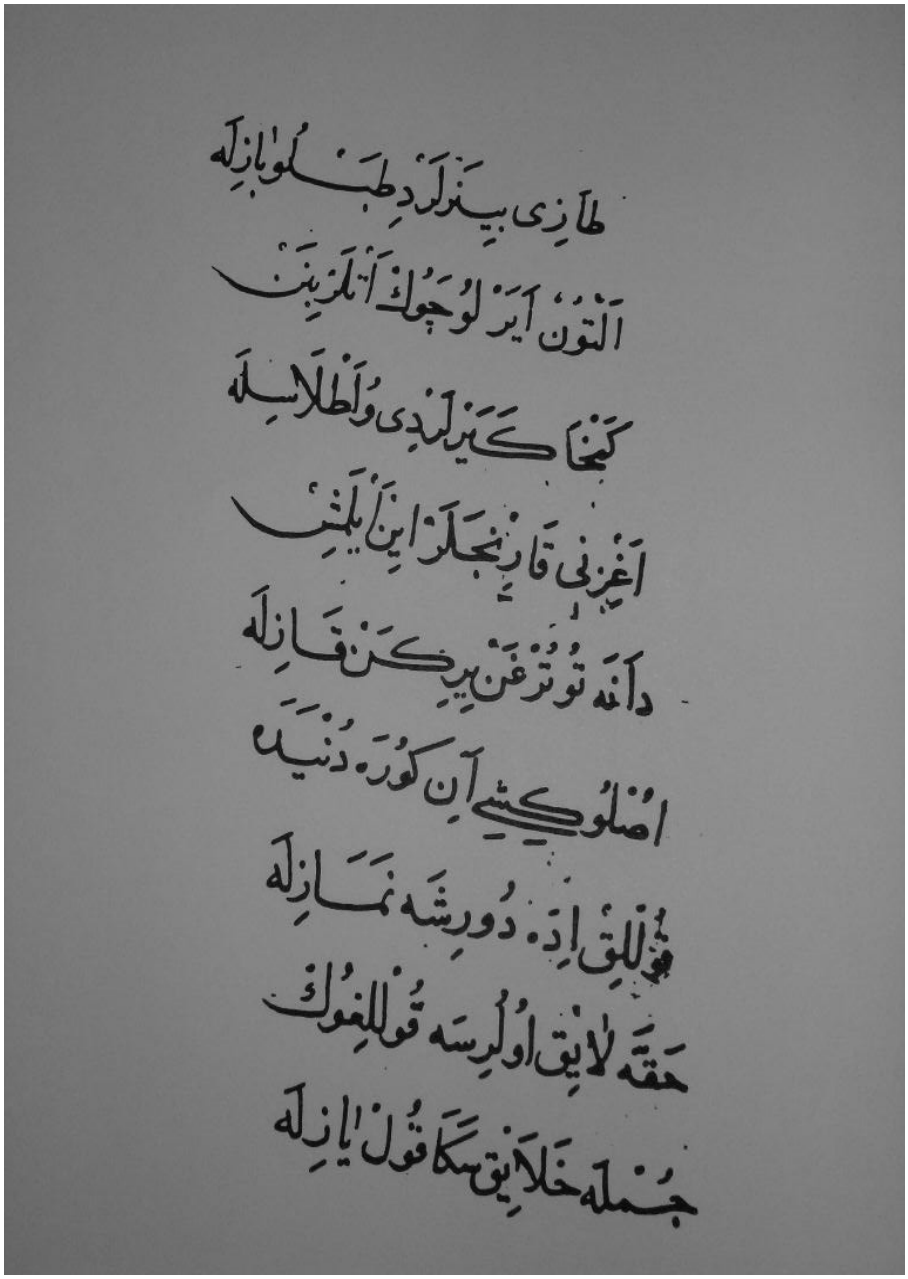
[*] Bütün sözcükleri dizine almayı gereksiz gördüm (çevirenin notu).

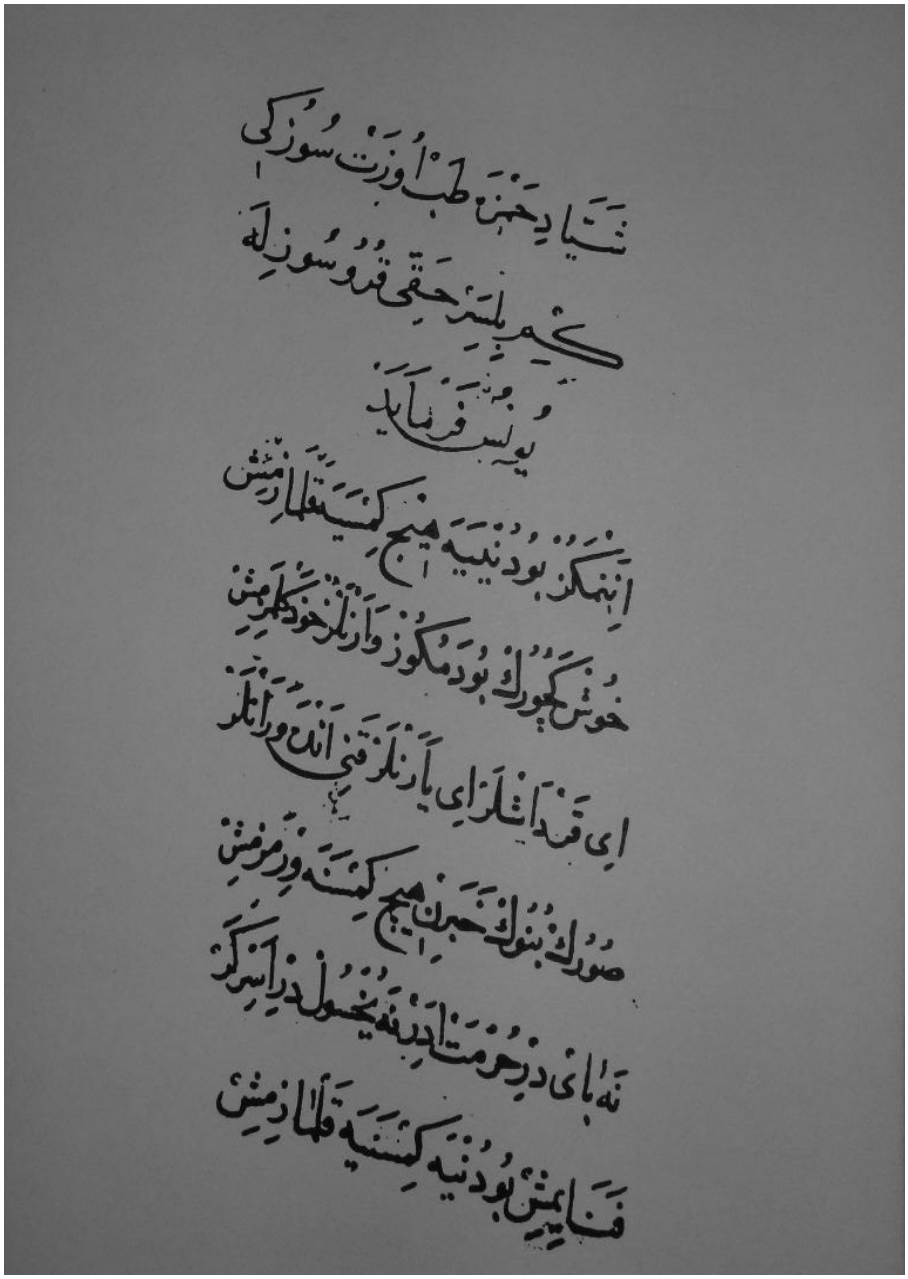
عشق جانمزه جاندر عشقسز کشی حیواندر
عاشق سوزی نشاندر معنی یلنه جانمز
شیادی حمزه فرماید
خواجه نجه یودیه سن نازله
بزکون اجل این کوجك اوزله
جان ورمن درشرمن درد کوك
برساعت ایچنده کیرو بوزله
سن شول اولدر دوشکنه دوشجك
دوستلك ایرقللاه دوزله

184[a]

184[b]

185[a]